

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BIBLIOTECA FILOLÒGICA, LXVII

La lingüística romànica al segle XXI

IV JORNADA DE L'ASSOCIACIÓ D'AMICS DEL PROFESSOR
ANTONI M. BADIA I MARGARIT
(Barcelona, 23 d'octubre de 2009)

BARCELONA
2012

La lingüística románica al segle XXI

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BIBLIOTECA FILOLÒGICA, LXVII

La lingüística romànica al segle XXI

IV JORNADA DE L'ASSOCIACIÓ D'AMICS DEL PROFESSOR
ANTONI M. BADIA I MARGARIT
(Barcelona, 23 d'octubre de 2009)

BARCELONA
2012

Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit.

Jornada (4a : 2009 : Barcelona, Catalunya)

La Lingüística romànica al segle XXI : IV Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 23 d'octubre de 2009). — (Biblioteca filològica ; 67)
Bibliografia. — Textos en català i castellà
ISBN 9788499650982

I. Badia i Margarit, Antoni M. (Antoni Maria), 1920- II. Veny, Joan, 1932- ed.

III. Gargallo Gil, José Enrique, ed. IV. Institut d'Estudis Catalans V. Títol

VI. Col·lecció: Biblioteca filològica (Institut d'Estudis Catalans) ; 67

1. Filologia romànica — Congressos
804(061.3)

L'edició d'aquesta obra ha estat a cura de Joan Veny, membre de l'Institut d'Estudis Catalans i de José Enrique Gargallo, professor de la Universitat de Barcelona.

© dels autors de les ponències

© 2012, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: febrer del 2012

Tiratge: 300 exemplars

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Compost per Víctor Igual, SL

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-098-2

Dipòsit Legal: B-2371-2012

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Taula

Abreviacions emprades pels autors	7
Introducció, <i>per M. Teresa Cabré i Joan Veny</i>	9
La meva descoberta de la romanística (1949-1950), <i>per Antoni M. Badia i Margarit</i>	13
La història de /-r/ en català: perspectiva romànica, <i>per Fernando Sánchez Miret</i>	27
TAULA RODONA	
Presentació, <i>per José Enrique Gargallo</i>	61
Los retos de la lingüística románica en el siglo XXI, <i>per Mercedes Brea</i>	65
Algunes remarques sobre la lingüística romànica al segle XXI, <i>per Ramon Cerdà Massó</i>	75
Fer lingüística romànica en temps de crisi, <i>per Xavier Lamuela</i>	85

Abreviacions emprades pels autors

§	paràgraf, paràgrafs
AIS	<i>Atlante italo-svizzero (Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz)</i> , de Karl Jaberg i Jakob Jud
<i>al.</i>	<i>alii</i> , en l'expressió <i>et al.</i> ('i d'altres')
ALE	<i>Atlas linguarum Europae</i>
ALF	<i>Atlas linguistique de la France</i> , de Jules Gilliéron
AliR	<i>Atlas linguistique roman</i> , de Michel Contini (director)
AMPER	<i>Atlas multimédia prosodique de l'espace roman</i> , de Michel Contini <i>et al.</i>
angl.	anglès
ant.	antic
bal.	balear
c.	<i>circa</i> ('vers')
cf.	confronteu-ho [amb]
CH	Confederació Helvètica
CILFR	Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques
col.	colecció (en el text en castellà)
coord.	coordinador, coordinadora
CSIC	Consell Superior d'Investigacions Científiques
DCECH	<i>Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico</i> , de Joan Coromines i José Antonio Pascual
DCVB	<i>Diccionari català-valencià-balear</i> , d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll
DECLC	<i>Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana</i> , de Joan Coromines
DELTA	<i>Revista de Documentação de Estudos em Lingüística Teórica e Aplicada</i> [São Paulo]
DÉRom	<i>Dictionnaire étimologique roman</i> , d'Eva Buchi (directora)
dir.	director, directora
ed.	editor, editora
esp.	espanyol
FEW	<i>Französisches etymologisches Wörterbuch</i> , de Walther von Wartburg
fr.	francès

IEC	Institut d'Estudis Catalans
it.	italià
Mgr.	Monseigneur
mod.	modern
núm.	número, números
<i>OnCat</i>	<i>Onomasticon Cataloniae</i> , de Joan Coromines <i>et al.</i>
p.	pàgina, pàgines
<i>PatRom</i>	<i>Dictionnaire historique de l'anthroponymie romane</i> , de D. Kremer (coordinador)
p. ex.	per exemple
pp.	pàgines (en el text en castellà)
s.	segle
s. v.	<i>sub voce</i> ('sota l'entrada')
sg.	singular
SLiR	Société de Linguistique Romane
ss.	siguientes (en el text en castellà)
trad.	traducció
UNED	Universitat Espanyola d'Ensenyament a Distància
UNESCO	Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura
UOC	Universitat Oberta de Catalunya
v.	volums (nombre)
<i>vid.</i>	<i>vide</i> ('vegeu')
vol.	volum, volums (número)
vs.	<i>versus</i> ('contra', 'en contraposició a')

Introducció

M. TERESA CABRÉ
Institut d'Estudis Catalans
Universitat Pompeu Fabra

JOAN VENY
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de Barcelona

És un fet que vivim en una època d'especialitzacions. I la lingüística, tant la descriptiva com la històrica, no n'és una excepció. S'estudia generalment una llengua (el francès, l'occità, el castellà, el català, etc.), però rares vegades trobem l'enfocament global, romànic d'un problema. I és que la lingüística romànica va de caiguda. Els joves estudiants no s'hi senten atrets. Potser per haver llegit les *Observaciones previas* del llibre *Lingüística románica* (1963, edició original; 1965, traducció castellana), de Heinrich Lausberg, on s'aconsella al futur romanista que es familiaritzi amb el grec i el llatí, que conegui totes les llengües romàniques, sense menystenir els seus dialectes ni els seus estadis antics (especialment del francès i de l'occità); que abordi l'estudi del germànic; que qui s'hagi centrat en el domini italià, tingui familiaritat amb l'etrusc i el grec; qui en el domini romanès, tingui present l'albanès i l'eslau eclesiàstic; qui en l'hispanic, no obliidi l'àrab i l'eusquera, etc., i que també s'enllamineixi amb el contorn cultural, com és ara la primitiva cultura popular, la història econòmica i la cultura cristiana, sense oblidar la *Vulgata* i el *Missale Romanum*. Un programa altament ambiciós, difícilment assolible, especialment en l'època que ens ha tocat viure, on la cultura de l'esforç rarament és practicada.

Els responsables dels programes d'ensenyament universitari sembla que s'hagin fet ressò d'aquest minvat interès, eliminant l'assignatura dels plans d'estudi, així com la titulació de filologia romànica; fins i tot la paraula *filologia* ha estat bandejada més d'una vegada, com si tingués la titlla d'arcaica i passada de moda. Tal situació ha provocat que aquest tema figuri a debat en diverses reunions científiques internacionals, com la de Santiago (*Quelle linguistique romane au xxie siècle?*, París, 2010). Més recentment, la Universitat de Roma, la Sapienza, ha reu-

nit més de trenta directores de revistes de romanística d'Europa i Amèrica que, sota el títol *Fra autore e lettore: la filologia romanza nel XXI secolo fra l'Europa e il mondo* (2-4 de febrer de 2011), han debatut el problema presentant una perspectiva de la disciplina i, al mateix temps, donant compte de la situació de les revistes d'aquest àmbit, la seva posada al dia i el seu futur, amb comentaris col·laterals i acords unànims respecte a les avaluacions dels articles que impliquen un rebuig de les normes oficials, que no satisfan de cap manera per no ajustar-se a les característiques de les publicacions que pertanyen al camp de les humanitats.

Conscients de la palpitant actualitat del problema, els organitzadors d'aquesta IV Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Institut d'Estudis Catalans, 23 d'octubre de 2009), que creiem en la bondat i els beneficis de la lingüística romànica per a un aprofundiment en els fets del llenguatge, hem vist la necessitat de posar en relleu els problemes que envolten aquesta disciplina, de veure les causes del seu declivi, de subratllar la importància del seu estudi, de plantejar-ne una renovació metodològica. I, per això, hem ajuntat en aquesta ocasió destacats romanistes del país que no es van espaventar davant la magnitud dels requisits lausbergians i que, amb la garantia de llur riquíssim cabal bibliogràfic, han acceptat d'ocupar-se del tema *La lingüística romànica al segle XXI*. Les seves intervencions són recollides en aquest llibre, dividides en dues parts. Formen la primera dues conferències, una del professor Badia i una altra del professor Sánchez Miret. La de l'exrector de la Universitat de Barcelona té per títol *La meua descoberta de la romanística (1949-1950)*, on el nostre homenatjat ens explica de forma amena les experiències de jove romanista per les grans universitats europees, amb l'emoció de la seva primera comunicació en el Congrés Internacional de lingüística romànica de Brussel·les (1949), els seus treballs en el Laboratori de Fonètica de Zuric (1950) i la seva relació científica i humana amb els grans romanistes del moment (Orr, Gardette, Jaberg, Jud, Hilty, Hubschmid, Schorta, Duraffour, Dauzat), que van consolidar la seva vocació de romanista i li van obrir nous horitzons per a la recerca. La seva conferència fa la impressió de ser un capítol de les seves memòries que, si és així, fem vots perquè un dia no llunyà vegin la llum. Constitueix la segona part una taula rodona sobre el tema escollit, moderada per José Enrique Gargallo (Universitat de Barcelona), i en la qual han intervingut altres il·lustres professors de la matèria: Mercedes Brea (Universitat de Santiago), Ramon Cerdà (Universitat de Barcelona) i Xavier Lamuela (Universitat de Girona), que han traçat una panoràmica de l'evolució de la lingüística romànica en els darrers decennis, amb els progressos que ha experimentat, especialment en tipologia, sociolingüística i geolingüística, l'aparició de nous manuals de romanística, la desviació generalista cap a estudis idioromànics, l'ampliació i actualització de mètodes, etc. Malgrat les dificultats del moment, de les exposicions dels participants es desprèn un clima optimista, car «la

lingüística romànica» —com diu Ramon Cerdà— «s'ha transformat, es transforma i coexisteix».

Aquesta Jornada se suma a les tres anteriors, que han abordat els temes de la dialectologia (2004), la sociolingüística (2005) i el pas del llatí al romanç (2007), àrees d'estudi cultivades pel professor Badia. Constitueix un homenatge més al docent, a l'investigador, a l'home, en reconeixença al seu mestratge, al seu exemple cívic, a la seva calidesa humana, a la seva fidelitat al país.

La meva descoberta de la romanística (1949-1950)

ANTONI M. BADIA I MARGARIT
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de Barcelona

1. ANEM CONEIXENT ROMANISTES

En la meva carrera universitària, jo havia anat guanyant punts, *a*) tant en els aspectes de la recerca, elaborant treballs concebuts dins el marc previst per mi mateix (que anaven essent publicats), *b*) com en els de la docència i l'administració (i així vaig ésser pres en consideració per als càrrecs docents, fins al de catedràtic numerari de la mateixa Universitat de Barcelona —tanmateix, aquesta darrera plaça i algunes de les anteriors requerien unes oposicions d'àmbit estatal, que eren convocades pel Ministeri i se celebraven a Madrid). Tot plegat m'obria perspectives que jo mateix procurava d'acceptar i ampliar, com reconeixent l'avinentesa que m'havia transformat, abans d'hora, en un professor que s'asseia en un lloc que, si les coses haguessin seguit el seu curs previsible en els anys trenta, no m'hauria pertocat sinó fins uns anys més tard. No em fa res de confessar que en els darrers anys de batxillerat, a la Mútua Escolar Blanquerna, jo deia amb il·lusió que no em faltava gaire per a ésser deixeble de Joan Coromines (i potser de Pompeu Fabra i tot). Qui m'hauria pogut predir que l'any 1948 jo ocuparia una càtedra de gramàtica històrica que en rigor hauria d'haver correspost a Coromines, quan aquest migrava a l'exili?

Per la meva banda, jo procurava d'establir (o de refermar, quan així era) relacions professionals i amicals amb els col·legues que es dedicaven a matèries l'estudi de les quals compartíem en el vast camp de la lingüística i de la filologia romàniques. Això era més fàcil amb persones que vivien al mateix Estat espanyol que no pas amb els qui vivien a l'estranger, sobretot en aquells anys quaranta (amb els passaports, els visats per a viatges entre dates fixes, que fossin els d'Espanya a l'estranger o els d'altres països que rebien espanyols, etc.). En aquest sentit, una bona via per a fer-se conèixer i tenir relacions era d'intercanviar extrets (o separates) de

les publicacions. Jo en vaig arribar a reunir una abundosa col·lecció, que avui és custodiada a la Biblioteca de Catalunya. Confesso que, amb el temps, vaig anar-me engandulint d'aquesta activitat, i ja se sap: si vols tenir extrets d'altri, has de començar regalant extrets teus. Afegim que si, d'una banda, també se sap que avui els editors de revistes són refractaris a fer extrets, de l'altra, també avui tothom viatja fàcilment d'un país a l'altre i pot veure's, a casa seva (si l'hi troba), amb el seu amic (qui, però, no té extrets, perquè no li n'han fets!). La vida, que ja era complicada fa segles, continua essent complicada avui!

Malgrat les dificultats dites, si hom vol fer-se amic dels seus col·legues, un bon sistema per aconseguir-ho és la presència personal. «Qui cara veu, cara honra», fa la dita. Recordo que John Orr (romanista d'Edimburg), cada any, pel mateix temps d'estiu, feia cap a Barcelona, on passava uns pocs dies. Com que ens anunciava les seves visites, ja les teníem repartides i, així que arribava, ell ja sabia, per a cada dia, on li tocava d'anar a dinar o sopar amb els amics de torn. Pagat el tribut barceloní, ell prosseguia el viatge fins als voltants immediats de Castelló de la Plana, on cada any passava uns quants dies, en regraciament de com una família l'havia ajudat després d'un greu accident de trànsit. No em costaria gaire d'allargar-me parlant de John Orr. No era un «romanista qualsevol» (i que em perdonin els seus col·legues corrents, que ho sou com ho sóc jo). Docte en francès antic, hi mesclava la ironia britànica i era una delícia d'escoltar-lo en el francès culte d'avui. Del primer moment ençà (que jo encara no vaig viure, per raons d'edat), fou un sòlid pilar de la Société de Linguistique Romane, i us en tornaré a parlar, a propòsit de la crisi d'aquesta institució, on tingué un paper important. Ah, per cert, Orr era molt més alt que jo i, quan venia a Barcelona a l'època en què jo ja hi era per a invitar-lo, no se'l podia traslladar amb l'aleshores corrent Seat 600, perquè no hi cabia. Havíem de demanar el cotxe d'algun amic més previsor (o més... adinerat) que nosaltres. O llogar un taxi.

Així com acabo d'escollir, gairebé a l'atzar, el nom de John Orr per a donar una mostra de com trobar un col·lega que esdevé un amic, també voldria que aquest exemple no es quedés sol. Deixeu-m'hi afegir Mgr. Pierre Gardette, que a mitjan segle xx era el rector de la Universitat Catòlica de Lió.¹ En els anys cinquanta i seixanta del segle passat, jo vaig ésser un assidu visitant de l'Institut de Filologia Romànica de Lió (si en recordo bé el nom), situat en un edifici senyoriol al número 25, rue du Plat, de la ciutat de la seda. El meu capteniment s'explica per diverses raons: a) després de la guerra mundial i de l'aïllament en què ha-

1. Per a ésser més exacte, caldrà que precisi: segons que sembla, la legislació francesa no permet l'existència d'universitats confessionals, però sí que hom pot crear i explotar centres d'educació superior (com facultats, escoles, etc.). Per això veureu que al país veí es parla de les *facultés (catholiques)* de París, de Tolosa, de Lió, etc.

viem viscut i vivíem sota el règim de Franco, jo anava freturós de parlar amb gent del meu ram, de veure com treballaven i de consultar les seves obres. Gardette era conegut com el dialectòleg del Forez (i jo havia llegit diverses publicacions seves); us obria totes les carpetes de treballs en curs i us explicava com preparaven un atlas lingüístic. No us ocultaven res. Què més podia desitjar jo? Com la cosa més natural del món, sortien en la conversa els noms de col·laboradors de la casa: Pierre Nauton, Tuailon i altres. b) Si el dit Mgr. Gardette, que fins ara us ha parlat (i captivat) com a entès en la matèria, se us presentava amb tota la seva humanitat, ja havíeu atès el punt més alt de la jornada. Ens deia: «Si us hi fixeu bé, els romanistes constituïm una veritable família. Sense adonar-nos-en ni preguntar-ho, no passa gaire temps i anem coneixent les esposes (o els esposos) i els fills i les filles dels companys i companyes, així com llurs èxits i crisis i llurs naixences i morts. Tot, com en una família de debò. Tot, perquè és realment així: som una família de debò». c) Hi ha una tercera raó que justificava que jo passés tan sovint per Lió. Durant uns anys vaig fer nombrosos viatges a Suïssa (sobretot a Zuric) i al sud d'Alemanya (sobretot a Munic i altres ciutats de Baviera). Avui la gent va als aeroports, hi passen llargues sessions de control, hi seuen distesament (per beure, per llegir, per criticar), fan vols més aviat breus fins a un altre aeroport, des del qual desfan tot el procés descrit abans, però ara al revés, vers la ciutat de destinació. Deixant de banda que fa cinquanta anys hom viatjava molt menys que avui amb avió, jo solia desplaçar-me sobretot amb tren. De nit, hi dormia com podia (si calia, amb una pastilla que feia de les seves perquè jo dormís). De dia, oh sí, de dia, les planes verdes, el bestiar, les muntanyes, els jocs entre els núvols i el sol, o la pluja amable i feineria, els poblets que quasi ni es deixaven veure, tot plegat em dictava una guia de turisme a través de l'Europa central que sempre semblava igual però que no era mai la mateixa. I així, amb el risc de deixar-me al seient del tren un llibre que havia tingut la missió de distreure'm per si el viatge se'm feia pesat, baixava del tren a Munic i prenia la Dachauerstrasse (nom de trist ressò), cap al Spanischkolleg de Munic, on tenia la cambra, els llibres i la feina. Aquest viatge, com tants d'iguals o semblants, tenia una pausa no menys amable: la visita d'una hora i mitja a Mgr. Gardette, a Lió. Després de l'abraçada ritual i afectiva, la pregunta ineluctable: «Cher ami, vous avez peut-être des problèmes d'argent?». La qüestió es repetí *sempre*, a cada visita meua, fins que la pesseta passà a ésser cotitzada com a moneda d'un país (Espanya) en els bancs europeus. No dèiem que érem com una família?

Cap a la fi dels anys quaranta (jo vaig esdevenir catedràtic el 1948), aviat em vaig plantejar què portaria al Congrés de Brusselles (1949) sobre noms de lloc i de persona. Notava que em feia més madur. En principi m'agradava més de no anar a un congrés amb les mans buides (per contribuir a avançar els estudis en curs, per aprendre dels col·legues que podien discutir o millorar els meus treballs, etc.).

Nogensmenys, és fàcil de comprendre que, per als bregats militants de la Société de Linguistique Romane, el primer tema al qual podien reaccionar en aquella època era la crisi de la paralitzada Société. Aviat vaig veure una vegada més Gardette a Barcelona, de tronc amb Griera, tots dos per a tornar a debatre la qüestió de la Société. No cal dir que jo era invitat a acompanyar-los i a mi em plaïa de conèixer noms (i maneres d'ésser) dels romanistes. A la fi es donaren ambdós (i jo també) *rendez-vous* a Brusselles pel juliol de 1949.

Tanmateix, i sense negar que la presència personal val molt per a fer, dels col·legues, uns bons amics, com acabem de veure-ho en els casos de John Orr i de Pierre Gardette (i tants d'altres que s'hi assemblen), encara existeix una altra manera que ho supera tot. I és que la dita presència no sigui unipersonal, sinó col·lectiva. Dit clar i català: assistir a un congrés, a un col·loqui o a una reunió organitzada. El lector ja s'ha adonat que jo ara ja encaminava el meu relat cap al tema de les reunions de grup.

2. EL III CONGRÉS INTERNACIONAL DE TOPONÍMIA I D'ANTROPONÍMIA (BRUSSEL·LES, 1949)

Voldria saber explicar què fou, per a mi, el primer congrés a què jo assistia en la meua vida: el III Congrés Internacional de Toponímia i d'Antroponímia (Brusselles, juliol de 1949). Jo acabava de complir vint-i-nou anys, en feia tres que la Maria i jo érem casats, teníem dos fills i visquérem l'experiència d'aquest Congrés tots dos, marit i muller, i tota la vida n'hem guardat el millor record. D'entrada, aquest Congrés sorprenia pel seu elevat nombre de congressistes.² S'havia acabat la guerra mundial i els romanistes volien reprendre contactes amb llurs col·legues, ni que fos apuntant-se a un congrés d'onomàstica... romànica! Emposos per Griera i per Gardette (i altres amics del departament barceloní de filologia catalana), la meua muller i jo també ens incorporàrem a la munió d'aquests impacients, per més que en rigor ignoréssim de què ens enyoràriem, en evocar el feliç Congrés de Brusselles.

Ja ens teniu, doncs, arribant a Brusselles, via París, després de prop de vint-i-quatre hores de tren. Instal·lats a l'hotel, ens faltava temps per anar a la secretaria del Congrés. M'estrenava en una reunió d'aquesta mena, que fou, per a mi, un veritable esclat, professional i humà.

2. Aleshores un congrés dedicat a noms propis semblava una mica massa especialitzat; dic *aleshores* perquè qui podia imaginar els centenars de títols de congressos que s'anuncien avui, ço és, seixanta anys després? Fins en aquells moments, hom havia convocat i celebrat dos modestos congressos sobre la matèria, ambdós a París, i ambdós dirigits per Albert Dauzat, que n'era el gran especialista i el gran divulgador. La raó que justifica que aquest tercer congrés de noms propis fos tan concorregut és la crisi que tenia paralitzada la Société de Linguistique Romane.

a) Professional, perquè, ultra conèixer molts i bons especialistes i escoltar-hi moltes i bones comunicacions, jo també n'hi duia una de meva, sobre la toponímia botànica a Catalunya. Per prudència, me l'havia preparada sense dificultats greus (de concepció ni de mètode, etc.), i a Barcelona havia visitat, a casa seva, Pius Font i Quer, un dels nostres botànics més prestigiosos, qui em tranquil·litza i m'animà. Tanmateix, no em podia treure de sobre un cert marriment, que tampoc no sabia definir: era la primera vegada que em trobava en un congrés, potser faria faltes llegint en francès, temia que en el col·loqui em fessin preguntes difícils de contestar... Quan, abans de començar la sessió, vaig anar a saludar el president de sala, Auguste Vincent, onomatòleg il·lustre (que jo sabia bé qui era), ell, que em devia veure nerviós, em digué uns mots que em retornaren la confiança i la calma. Tot anà bé i la meva comunicació encara avui és citada i comentada.

b) També un esclat d'humanitat. Tot seguit la Maria i jo tinguérem la sensació d'haver-nos ficat en una família, que ens rebia amb els braços oberts. Nosaltres ja teníem dos fills, però érem joves en relació amb la majoria dels congressistes i tots ens tractaven com uns nuvis. No cal dir que sens parar recordàvem la dita de Gardette: que els romanistes formàvem una gran família. Allí vaig conèixer Albert Dauzat, ànima i president dels dos congressos parisencs anteriors i aleshores vicepresident del tercer; els dos belgues Jules Herbillon i H. van de Wijer, copresidents del nou Congrés, com també els dos secretaris (Omer Jodogne i Henri Draye), igualment belgues. Tots quatre així aparellats devien respondre a la desitjada superació de les desavinences lingüístiques del país que ens acollia.

El Congrés de Brussel·les ens deixà, als qui hi assistírem, una empremta considerable. En aquest moment, m'agradaria de posar-ne en relleu alguns aspectes que jutjo importants: el contingut, les maneres, certs actes i els assistents. a) Sobre el contingut, em permeto de recomanar als lectors interessats que repassin els dos volums d'actes (1951), no perquè hi llegeixin la meva comunicació (que no els diria res de nou), sinó perquè hi trobaran molta ciència acumulada. b) Pel que fa a l'organització i als congressistes, el Congrés ens semblà modèlic. En vaig prendre moltes notes, sens dubte perquè, sense confessar-m'ho, jo mateix em deia que potser en un dia no llunyà em tocaria a mi de fer realitat una iniciativa semblant, també en forma de congrés, i no anava errat. No cal parlar ací de l'imaginable acte inaugural del Congrés, amb els discursos corresponents, ni de la divisió científica del treball (en seccions i comunicacions, conferències plenàries, etc.), les visites i les excursions, etc., que ja donàvem per habituals en tots els congressos.³ c) Sí, però, que voldria posar en relleu el sopar (o banquet), que tingué lloc després de

3. Per cert, a propòsit de l'anada col·lectiva de Brussel·les a Lovaina, els organitzadors ens advertiren que havien escollit la via fèrria més accidentada, cosa que a molts congressistes de terres abruptes ens féu somriure de comprensió.

l'acte acadèmic de clausura. Aquell acte ens semblà un prototipus d'actuació, pel que feia a la intelligent selecció dels congressistes que hom havia escollit perquè hi fessin sengles intervencions de regreïament als organitzadors i de comiat als congressistes que se'n tornaven a llurs països. A nosaltres dos no se'ns escapà la diferència entre l'escassetat i el to dels aplaudiments (normals, rutinaris) que rebé un diplomàtic que representava l'Estat espanyol (però que no era del ram) i els que rebé el nostre Pere Bosch i Gimpera (perllongats i afectuosos), a qui el president de la mesa havia donat la paraula *au nom des apàtrides* (perquè sofria la penosa condició d'exiliat i era una personalitat molt coneguda). Acostumats a la duresa política obligada dels discursos del franquisme, ho passàrem molt bé escoltant ironies de presidents de sala i l'al·locució (aquesta, ja d'encàrrec) amb què John Orr s'acomiajà dels congressistes estrangers (amb dades històriques subtilment escollides i hàbilment posades al dia). *d)* Nosaltres, a més, intercanviàrem adreces amb els nous amics i prometérem i després rebérem separates i férem moltes coneixences. Tothom ens anava al darrere perquè érem un objectiu important i no massa abundós, ni sempre fàcilment identificable: els nostres col·legues joves sabien poques coses d'Espanya i semblaven discernir entre el país i el règim de Franco. Nosaltres no deixàvem d'agafar-nos a aquesta diferència, sobretot quan amb mitges paraules (d'ells i nostres) ens anàvem entenent. De més a més, a nosaltres dos se'ns veia molt amb Pere Bosch i Gimpera (de qui acabo de fer menció), el mític rector de la Universitat de Barcelona, exiliat a Mèxic i aleshores cap de la Secció d'Humanitats de la UNESCO, a París. Bosch sempre ens demanava que li expliquéssim coses de Barcelona i de gent de Barcelona, molts d'ells deixebles i amics seus.

3. DOBLE SOJORN A ZURIC (1950)

L'any 1950, havent ja patit la magnífica experiència del III Congrés de Toponímia i d'Antroponímia de Brusselles, del juliol de l'any anterior (1949), vaig passar uns mesos a Zuric. Aquesta estada (que no arribà a atènyer mig any) vaig començar-la amb aprensió i de mala gana, però vaig coronar-la omplint-la de benediccions i d'agraïment. Si l'he anomenada *doblet*, no és pas referint-me al seu canvi de qualitat, sinó perquè a Zuric vaig accomplir dos objectius professionals diferents. I ja anticipo que hi guanyà el que per a mi era el millor de tots dos.

D'antuvi, però, parlem d'aquest començament, que m'havia vingut ben a contracor. Segons el calendari que m'havien fixat els suïssos, jo no podia modificar el meu projectat viatge allargant-lo a la fi (per raó de les vacances d'estiu), sinó reduint-lo a base de començar-lo després de l'1 de gener de 1950. M'explico: el meu sogre, Josep Cardús, que vivia amb nosaltres, es trobava en una situació d'extrema gravetat, de manera que jo vaig anar ajornant d'emprendre el viatge

vers Suïssa. Ell morí i, després de fer-nos companyia els uns als altres i de dur a terme les atencions a què estàvem obligats, jo vaig sortir cap a Zuric tan aviat com em fou possible (calculo que vaig perdre tot un mes —el gener— del temps previst; però tot ho vaig recuperar). La meva muller i els dos fills que aleshores teníem quedaren ben ocupats i, per aquesta raó, en arribar les festes de Setmana Santa, en comptes de fer, partint de Suïssa, les visites a romanistes que jo havia planificat vers Alemanya i Àustria, vaig escapar-me a Barcelona, per a passar-hi els dies de vacances, amb el fi d'ajudar i fer costat a la família, que així passà de sentir-se solitària a sentir-se solidària. L'endemà de Pasqua vaig tornar a Zuric, fins a la fi del curs.

I ara ja puc explicar en què consistí el meu *dobles* sojorn a la dita ciutat suïssa. *a)* Jo hi era amb una beca del CSIC (Madrid), la qual estava prevista de manera que enllaçava amb un estudi de *cromografia* (fonètica experimental) que jo havia fet a Coïmbra amb el professor Armando de Lacerda a l'estiu de l'any 1945, del qual havia resultat un llibre que signàvem Lacerda i jo mateix. A Zuric la dita beca m'ocupava els matins (amb l'excepció d'un matí que jo podia escollir, per a consultes bibliogràfiques i altres activitats per l'estil). *b)* El temps restant (les tardes i molt sovint, com dic, un matí) jo el podia aplicar *ad libitum*, i no cal dir que a un aprenent de romanista, com era jo, que li diguin que en el temps lliure que li deixava una beca pot treballar al Seminari Romànic i a la biblioteca (i li'n donin la clau i tot), significa que ha guanyat un premi, un premi que vaig aprofitar a fons.

Per tant, pel que fa a les qüestions de fonètica, vaig fer una segona prova, ara a la Universitat de Zuric, en el seu Laboratori de Fonètica Experimental. El director del Laboratori era Eugen Dieth, que era anglicista, però jo sempre vaig treballar amb el seu auxiliar, Rudolf Brunner, que era romanista. Com a cosa prèvia, durant un parell de dies vaig explicar i aplicar un resum de cromografia, segons la metodologia de Lacerda. Pel que jo havia anat sabent, a Europa els fonetistes es dolien que el laboratori de Coïmbra fos un recinte clos i que fos tan difícil de conèixer els principis en què es basava la seva investigació. Preveient-ho, jo havia agafat, de casa meua, diversos duplicats de cromogrames, que vaig regalar al Laboratori. Naturalment, allí vaig aprendre de manejar el ja no tan nou quimògraf elèctric i vaig seguir amb Brunner un curs sencer de fonètica, cosa que em permeté de fer-me un paladar artificial (al vell estil de l'*abbé* Rousselot de París). Al Laboratori vaig aplegar una collecció de palatogrames que, sense que jo els hagués considerat verament importants, Eugenio Martínez Celdrán (Universitat de Barcelona), vist llur valor documental, els recollí un dia i els publicà a la revista *Estudios de Fonética Experimental* (Universitat de Barcelona), vol. 11 (1986). Tot plegat, però, no em refeia les velles ganes de dedicar-me més a fons a la fonètica experimental. Més aviat me n'havia anat desinteressant. Com diré tot seguit, a Zuric, doncs, jo era més feliç a les tardes que als matins. D'altra banda, un dia que

era a Madrid, vaig parlar-ne amb Rafael de Balbín (del CSIC), ell entengué les meves raons i així vaig renunciar a seguir per un camí que no m'abellia prou.

Queden les tardes, de Zuric. Les tardes felices. No mancaven dies que, per no haver pogut acabar al migdia un experiment de fonètica amb el quimògraf (i amb el fi de no deixar aparells o eines sense netejar-los ni desar-los), ho fèiem Brunner i jo a la tarda. Normalment, però, jo passava les tardes al Seminari Romànic de la Universitat. En pocs dies vaig fer-me càrrec dels llibres i articles de revistes que més em convenia veure (tant perquè versaven sobre temes que en aquell moment m'interessaven, com perquè em constava que no els trobaria a Barcelona). I jo resumia i copiava, i resumia i copiava... Així mateix en pocs dies vaig saludar Arnold Steiger (que ja havia tractat a Barcelona i a Madrid i que havia intervingut en l'adjudicació de la meua beca del viatge a Suïssa) i Gerold Hilty (agut hispanista) i altres professors i docents de diversos nivells. També hi vaig trobar el lector d'espanyol Álvaro Galmés de Fuentes, que ja havia conegut a Madrid. Ara bé, per a mi, el clàssic lector d'espanyol a la Suïssa germànica fou, durant una colla d'anys, l'excel·lent amic Félix Monge, que, quan anava i venia entre Zuric i Saragossa, solia fer una escala a Barcelona, on dinava a casa nostra, i ell i jo ens informàvem recíprocament de novetats (que gairebé sempre eren verídiques). Encara que sempre diem (i és veritat) que Suïssa no és un país molt gran, els col·legues no deixaven de recordar-me visites que exigien desplaçaments i jo m'hi adaptava de bon grat. Penso, per exemple, en el mestre Karl Jaberg (de Berna), coautor amb Jakob Jud de l'atles d'Itàlia i del sud de Suïssa. En dir-li el meu nom, em reconegué a l'acte i, per més que ja es trobava durament colpit per la malaltia, m'acollí amb simpatia i interès. Recordo que m'hi acompanyà Johannes Hubschmid (de Liebfeld bei Bern), ja ocupat, com sempre més hi estaria, amb els mots i amb els noms d'origen més recòndit (i permeteu-me un record per al seu pare, Hubschmied, que encara vaig conèixer viu, amb una venerable barba blanca). I, sobretot, el professor Walther von Wartburg (aquest, a Basilea), qui em mostrà els arxius del seu *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, a l'equip del qual treballà molt de temps el nostre company Germà Colón. Crec que en aquella temporada vaig ésser a la casa de Wartburg ben bé un parell de vegades, per diverses raons de comú interès professional.

Ara bé, la revelació més reeixida fou quan un dia (feia poc que jo era a Zuric) em presentaren Jakob Jud, l'insigne mestre de la romanística, de qui evidentment jo coneixia, entre d'altres, els excel·lents treballs sobre el lèxic romànic i l'*Atlante italo-svizzero* (dirigit per ell i per Karl Jaberg, com deia suara). Li vaig fer ofrena d'algunes de les meves publicacions i, sense que haguessin passat gaires dies, em convidà a dinar a casa seva. Podeu imaginar com em vaig sentir de commogut: jo, un professor, com qui diu un aprenent, rebut a casa del gran Jud! I així fou: el dia convingut, sortint del Seminari Romànic, tots dos agafàrem el tren fins a Zo-

llikon, no lluny de Zuric. Ja a casa seva, tot em tenia meravellat: les atencions de la senyora Jud, la vista sobre el llac, la biblioteca i la sala de treball, el somriure bondadós del meu amfitrió. I totes aquelles amabilitats per a mi tot sol! En aquells darrers dies, Jud havia dedicat bona part del seu temps a llegir els meus modestos treballs de novençà i me'ls comentà, tot fent-m'hi diverses remarques. Parlàrem de la romanística en general i de casa nostra: l'interessaven les persones i la situació de la llengua catalana. Recordo que em preguntà per què Antoni Griera aleshores (després de 1939) li escrivia en castellà..., ell, que sempre li havia escrit en català! Què li devia haver passat? Què li'n diria jo? Em vaig quedar ben capficat. En canvi, aquell mateix vespre vaig tornar a Zuric radiant de satisfacció. I em deia: Jakob Jud no era a Brussel·les l'any passat, però ha tingut la mateixa reacció humana que els seus col·legues de toponímia i d'antroponímia. Era ben cert que els romanistes constituïen una família acollidora i em tractaven com un dels seus membres.

Com dic, de retorn a Zuric jo estava trasbalsat. No cal dir que vaig cuinar a escriure unes ratlles a la Maria, a Barcelona. Ella havia viscut a fons amb mi el Congrés de Brussel·les (1949) i ara (1950) també es faria seva la meua visita a Jakob Jud. Ho vaig fer per escrit perquè aleshores tots anàvem menys al telèfon que ara, i teníem més temps per a pensar, abans de redactar res. Ara bé, allò que més m'angoixava eren les preguntes de Jud sobre l'actitud de Griera. Vaig donarhi moltes voltes, demanant-me si jo no aniria novament a Zollikon, a explicar al mestre Jud per què Griera li escrivia en castellà des de 1939. Jo li ho podia explicar, però ell probablement no m'entendria. A la fi, no vaig trencar el glaç i no hi vaig tornar. Una vegada més, jo quedava descontent amb mi mateix, com em passa sempre de l'any 1936 ençà. I això, tot i que jo només tenia setze anys quan començà aquell joc brut que, per als qui moriren als camps de batalla, que Déu els hagi perdonats, i que, per a nosaltres, els sobrevivents, només es va acabant humilment i vergonyosament d'un en un, i potser la Dama ens visitarà quan ja ni encertarem de confegir-ne el més modest testimoni.

4. UNA ULLADA ALS PARLARS ALPINS (1950)

A Zuric, en les hores que jo passava sol, sigui a la pensió on vivia, sigui pels carrers de la ciutat, sovint em deia que Suïssa és realment un país de primera categoria per a un romanista: ultra el francès i l'italià (que són dues grans *llengües estàndard*), hom tenia a mà el francès dialectal (el notable parlar de la *Suisse romande*), que ha estat, i és, un model per a la romanística, així com (a un nivell menys destacat, per diverses raons) també ho és l'italià dialectal.

Però sobretot Suïssa té la quarta llengua del país, de natura romànica: el *romanx*, el qual, no solament ha estat (i és) protegit i oficialitzat per la Confederació

Helvètica (CH) en el cantó dels grisons, sinó que és una mena de cap de pont vers un territori de la Romània que mira vers l'orient, ja fora de Suïssa i est enllà. Penso en els anomenats *parlars alpins*, a) que, en trobar-se entre la fragositat de muntanyes aspres que tenen més força i més poder que les collades i els viaranys de passatge i la pertinença a estats i a *codis d'ús* diferents per a cada dialecte d'una sola llengua, i b) que, establerts per rutina o per històries particulars, han arribat als segles xx i xxi i hom hi ha adoptat un lògic doble comportament: 1) el resultat allargat d'una *lenta història lingüística* (que ha estat suaument i secularment efectiva entre els grisons i els friülans) (cf. més avall, en aquest mateix paràgraf) permet que puguem parlar d'una llengua (com és el *retoromànic*, amb fronteres dialectals fluïxes), mentre que 2) el resultat immediat d'una breu història socioeconòmica (la invasió de tots els mitjans de la vida moderna i especialment del turisme, que han anat provocant que les grans llengües dels nostres dies (l'alemany, el francès, l'italià i més recentment l'anglès) s'estenguin en detriment dels vells *parlars alpins*, que, malgrat tot, continuen donant testimoni d'allò que fou l'enllaç de la cultura romana amb la cultura de les llengües medievals i modernes).

Per tant, els esmentats parlars antics es troben avui sota la força d'una nova civilització. Una civilització, diré, que mentre estén i reforça les grans llengües de cultura alludides, tendeix a reduir (i a ofegar i tot) les antigues modalitats lingüístiques locals. Quines reaccions s'hi han produït? N'existeixen diverses, amb intensitats que varien segons la demografia, les professions, les comunicacions, les cultures, etc. A grans trets, les podem classificar en tres grups: a) la defensa i la conservació de la llengua antiga (en una proporció reduïda, però d'*alta fidelitat*); b) la llengua no es perd, però es *fossilitza* (situació que ja és una manera de perdre's a la llarga, per tal com l'expressió i, en especial, la comunicació, vives, van passant a la *nova llengua* de cultura que s'ha apropiat del país), i c) la llengua *desapareix* (després d'un *bilingüisme ocasional* que porta a la pèrdua). Per a combatre aquest procés, l'Administració suïssa consagra pressupostos alts per a modernitzar el seu *retoromànic* (ço és, fer-ne una llengua d'*avui*), mitjançant la ràdio, la televisió, la gramàtica, el lèxic, fullets de tota mena, volums de divulgació de temes d'interès, etc. El retoromànic és una llengua rural i el fet d'incorporar-hi *mots nous*, que hom vol adaptar a l'*estructura retoromànica* (bé que no debades siguin mots internacionals), deu fer, a llurs parlants, la impressió que hom hi afegeix mots alemanys. Les altres administracions afectades (com la italiana i l'austriaca) sempre resten al dessota d'allò que pot fer-hi la suïssa.

Completaré aquest punt amb una experiència personal. Fa uns anys, a la Universitat de Friburg (Suïssa) organitzaren una jornada sobre la situació del retoromànic. El professor Ramon Sugranyes i de Franch, que hi ha tingut càrrecs importants i que intervenia en la jornada, em demanà si volia col·laborar-hi (pensant sens dubte en una possible comparació entre retoromànic i català). Vaig acceptar.

Ara no es tracta d'un resum de la jornada, sinó d'un detall significatiu. En total, devíem ésser una dotzena de ponents. Doncs bé, si érem dotze, foren exposades deu ponències en alemany i dues (la de Sugranyes i la meva), en francès. Ni una en la llengua que era l'objecte de la sessió! No vaig sentir-hi ni una frase en romanx (llevat de certs exemples que irrompien en els deu textos alemanys dels dits participants). Això no seria una vergonya, si passava en català?

Feta aquesta explicació sumària sobre la situació actual dels *parlars alpins*, vegem-ne ara alguns aspectes historicolingüístics. Qui primer donà a conèixer al món científic l'existència i els trets més característics d'aquesta faisó de parlar romànic fou Graziadio Isaia Ascoli (1829-1907), en els *Saggi ladini* (1873). La llengua se'ns presenta en una extensió dividida en tres dialectes que, d'oest a est, es distribueixen en el grup occidental dels grisons (o l'engadinès), en el central (entorn dels Alps dolomítics) i en l'oriental (o de la regió del Friül). Els noms més emprats per a designar tots els parlars alpins solen ésser *retoromànic*, *ladí(n)*, *engadinès*. Altres denominacions: *grisó*, *romanx*, *rètic*, *friülà*, etc. El fet que la llengua tingui un nom plural (*parlars alpins*) i que hi abundin els sinònims confirma que es tracta de parlars nombrosos, però poc diferenciats. El dialecte del grup occidental és el que ha estat més estudiat (i que ho ha estat de més temps ençà), gràcies a un padrí excepcional: Robert von Planta (1864-1937), a qui la romanística deu, entre d'altres, dues obres extraordinàries: el *Dicziunari rumantsch-grischun* (el primer volum aparegué entre 1939 i 1946) i el *Rätisches Namenbuch* (o *Diccionari de noms propis*) (primer volum del 1939), que meresqué l'atenció acurada del nostre Joan Coromines. Per a la redacció d'aquest diccionari, Von Planta fou assistit, a partir de 1924, pel seu deixeble Andrea Schorta. Justament en les meves estades a Suïssa de l'any 1950, vaig conèixer personalment Andrea Schorta (Coira). Vaig veure'l dues vegades i em posà al corrent de la lloable activitat que hom desplegava en aquella regió de l'Alt Rin.

5. ELABORO UNA RUTA DE LA ROMANÍSTICA (PERSONAL) I HI DEAMBULO, TOT FENT VIA (1950)

Ben mirat, però, el curs acadèmic 1949-1950 anava arribant a la fi, i calia tornar a Barcelona, on, com sempre, m'esperava una pila de lletres i de papers i de convocatòries de reunions. Però jo, com sempre una mica *visionari*, m'havia enginyat que podria acabar aquells dos anys de gràcia, centrats en el Congrés de Brusselles (1949) i en el sojorn de Zuric (1950), amb un *itinerari de la romanística* (tot endevinant uns camins que ara fa poc s'han posat molt de moda, com la ruta del romànic, o la via Mercè Rodoreda, àdhuc de la gastronomia i tot, etc.). L'itinerari, ocasional però inspirat, jo el fixaria pensant en uns quants col·legues que ja coneixia força bé, i que representarien, un per un (o per grups), les fites d'aquest

camí: cada fita, un col·lega (o un grup homogènic de col·legues). En primer lloc, es tractava de fer-los saber que, a les acaballes d'una temporada que jo havia passat en terres de la Vella Romània i en el moment d'emprendre el retorn a casa, jo faria una parada de simpatia a les cases d'aquests col·legues i amics meus. El meu pla s'havia de sotmetre a dues condicions: *a)* la *quantitat*: era inimaginable de passar per tota la Romania en pocs dies, i *b)* la *geografia*: no podia recórrer unes terres que m'allunyessin de l'itinerari projectat. La meua Ruta de la Romanística, una mica *fantasiosa* i no menys *agraïda*, s'iniciaria als *parlars alpins*, seguiria per la *Suisse romande*, el *Dauphiné* (el domini *lyonnais*) i la *Bourgogne*, des d'on em dirigiria a l'Île-de-France fins al cèntric París. Sí, la fi de la Ruta era prevista per mi a la vella Lutècia, on jo, renunciant a l'*eixelebrament* d'uns dies de *somni* i reco-brant la vida *normal* de cada dia, encapçalaria el pacífic i benvolent retorn a Barcelona.

La realització correcta de l'itinerari també exigiria que es complissin tres noves clàusules: que la Ruta *a)* fos dividida en etapes (de faisó que cada etapa s'acabés, com dic, sota el nom d'un romanista —o d'uns romanistes— que jo ja coneixia; *b)* que fos orientada en la tortuosa direcció vers París (que era allà on jo, i torno a dir-ho, havia d'agafar el tren que em duria a Barcelona i a la meua vida normal de cada dia), i *c)* que fos limitada pel nombre de dies disponibles (perquè el meu bitllet tenia una data que jo no podia modificar, cosa que implicava que el nombre d'etapes coincidís amb el dels dies de la ruta).⁴

Així que tot fou preparat, vaig donar fe (i dono fe) de la meua Ruta de la Romanística, que si, com deia suara, era bon xic *fantasiosa*, no deixava d'ésser en-sembla ben *real*, car la vaig fer efectiva (hi vaig deambular, tot fent-hi via), uns trossos en tren, uns altres trossos en autocar de línia, al llarg del mes de juny de 1950. Aquesta Ruta, doncs, em duria (i em dugué) per la via següent.

La Ruta de la Romanística (1950)

1) Des dels parlars alpins de la Rètia romana, amb el cap d'etapa Andrea Schorta (a Coira);

2) a través de la *Suisse romande*, que vaig personalitzar en el mestre Jakob Jud (a Zollikon). I ara, des de Suïssa, ens adreçàvem vers una doble destinació escalonada: al Delfinat i al Forez;

4. D'altra banda, tal com estava plantejada, la Ruta de la Romanística no deixava de crear petits problemes, només aparents, de solució fàcil: els fins d'etapa uns cops eren *grups collectius* com els dels *suïssos* (que, en nivells diferents, jo havia tractat en nombre d'una trentena) o els dels *lionesos* (que oferien ben bé una dotzena de romanistes), mentre que les etapes que acabaven a Grenoble i a Dijon només podien comptar cada una amb l'*únic col·lega* que s'hi trobaria, esperant-me (que serien Antonin Duraffour o Robert Lorient, respectivament).

3) d'antuvi, la destinació de l'anomenat Delfinat, amb el patriarca Antonin Duraffour (a Grenoble);

4) després, el camí gràcies a l'artífex del Forez, el *révérend* actiu Pierre Gardette i el seu estol d'escolans (a Lió);

5) modificant tot seguit el rumb, ara nord enllà, cap a la històrica Borgonya, just només per entrellucar-hi l'acollidora ciutat de Dijon (amb el cap d'etapa Robert Lorient);

6) fins al parlar estàndard (més tost, el pobre estàndard) de l'Île-de-France;

7) ja més concretament, a l'estàndard de París, per a clausurar-hi la meva Ruta (amb l'acollida del cap d'etapa i terme de ruta, sota la responsabilitat d'Albert Dauzat).

Penso que la llista geogràfica que precedeix queda prou clara, amb els set punts que l'ordenen. Ara bé, en la seva elaboració i en el decurs de la Ruta de la Romanística, es produïren algunes petites vivències d'un cert interès: m'estimo més de conservar-les, però, si les afegíem als set punts del breu relat anterior, més aviat hi farien nosa. Heus-les aquí, doncs. En primer lloc, no era fàcil de concretar en una persona sola la representació més adequada de la *Suisse romande*, amb tants bons amics amb qui jo acabava de conviure durant uns mesos, els quals, comptats com fos, no deixaven d'ésser ben bé una trentena. En el dubte —si dubte hi havia—, vaig optar respectuosament i amicalment pel mestre Jakob Jud, però només comunicant-li-ho com qui li dona les gràcies. Pel que fa a les beneïdes terres del *francoprovençal*, sortosament eren dues les *fites* humanes que teníem a disposició: Antonin Duraffour (a Grenoble) i Pierre Gardette (a Lió), i tots dos hi tenien lloc. Per cert, la meva arribada a Grenoble, a la casa on vivia Antonin Duraffour, fou espectacular. (Era l'única de les *fites* de la Ruta amb la qual fins aleshores jo només havia tingut relació epistolar, i tot seguit vaig comprendre que Pierre Gardette, antic deixeble seu, l'havia previngut.) El cas és que, vell i parsimoniós, Duraffour sortí a la porta forana de casa seva i, tot abraçant-me, em donà la benvinguda a «qui venia recomanat *par deux cardinaux*». Els dos presumptes cardenals eren Gardette i Grier. Cap dels dos no era cardenal, però ell els devia haver vist en alguna sessió solemne, on assistien vestits d'etiqueta —ultra la sota-na— (sens dubte per pressió de Grier, a qui plaïa de viatjar amb una maleta pesada, si la càrrega n'era de roba de mudar). El dinar que m'oferí Duraffour també era d'etiqueta i la seva conversa professional, tota sobre el passat, em recordava pàgines i pàgines del llibre de Sever Pop sobre dialectologia. Ruta amunt, després de Lió, vaig arribar, com teníem convingut, a Dijon, on m'esperava Robert Lorient. Aquest era un home molt rar (Gardette havia hagut d'anul·lar un conveni entre les universitats de Lió i de Dijon, que no haig d'explicar aquí). Molta gent deia d'ell: «*Il est fou*». Però ell i jo sempre ens havíem avingut (bé que espero que no fos per

aquella dita de «bojos amb bojos sempre s'entenen») i jo el tenia per un bon amic. Amb ell vaig anar de Dijon a París en tren, i a París fou tan generós que em tingué com a hoste (i amic!) a casa seva, no recordo si una o dues nits, per a arrodonir el calendari de la meua Ruta. Més, encara: una vegada a París, com que jo volia saludar Mario Roques (a qui ja coneixia de feia temps), Lorient m'hi acompanyà (però ell, discretament, no entrà a la sala on férem visita Roques i jo) i després em portà a una reunió lliure de lingüistes, que aleshores s'hi aplegaven una vegada al mes i hi comentaven novetats (de persones, universitats, publicacions, editorials, etc.). Allí vaig trobar Albert Dauzat, bon amic, que jo ja esperava de veure-l'hi (així com altres col·legues i amics); però Dauzat era el designat per a concloure la *fantasiosa* i *real* Ruta de la Romanística.

Érem a París, on la Sorbona, *casa del pensament*, encara guardava la fragància dels no oblidats discursos apologètics i teològics de Ramon Llull i on seria aquesta aroma secular la que, esvaint-se, però lligada a una llengua també mil·lenària, em desfaria de la *visió* del passat i em tornaria a la *realitat* del segle xx. Allí agafaria (i allí, en efecte, vaig agafar) el tren cap a Barcelona, a retrobar la família i la universitat.

En el viatge de tornada a Barcelona vaig dedicar llarg temps a fer el balanç dels dos anys, en bona part viscuts entorn de dos esdeveniments per a mi cabdals i que no m'he cansat de repetir: *a*) l'inoblidable Congrés de Brusselles (1949), model de congressos, que, de més a més, sempre em recordaria la meua primera comunicació en un congrés (que vaig exposar davant el mestre Auguste Vincent), i *b*) la no menys inoblidable visita a Jakob Jud a Zollikon (Zuric) (1950), que, setmanes després, vaig arrodonir amb aquesta mena d'homenatge (dit per mi la Ruta de la Romanística). Un homenatge que se m'acudí d'oferir a una petita plèiade de romanistes de qui jo aprenia quelcom cada dia... En efecte, cada vegada em sentia més —i m'hi sento més— un membre cordialment adherit a la *família dels romanistes* (com deia Gardette), des dels punts de vista professional, patriòtic i ètic, i d'aleshores ençà i fins avui, he procurat d'ésser-hi fidel. M'hi trobo agraït, satisfet, feliç.

Senyores i senyors. Estimats amics i amigues. Diuen que *finis coronat opus*. En aquest cas, *finis coronat minusculum opus meum*.

La història de /-r/ en català: perspectiva romànica

FERNANDO SÁNCHEZ MIRET
Universitat de Salamanca

1. INTRODUCCIÓ

La romanística és una disciplina comparativa.¹ Els romanistes treballem amb la convicció que els fenòmens de qualsevol llengua romànica s'entenen millor si els comparem amb els fenòmens paral·lels de les seves llengües germanes. Això és cert sobretot en el cas dels fenòmens més antics, però ho podem fer també amb evolucions modernes i des d'aquest punt de vista la romanística esdevé una manera de fer tipologia lingüística. En el cas de la fonologia històrica, juntament amb la comparació, el nucli del mètode són la tipologia i els universals fonètics i fonològics.²

L'objectiu d'aquestes pàgines és analitzar els processos de pèrdua de la /r#/ en català³ i comparar-los amb l'evolució d'aquesta mateixa consonant en les altres

1. Això ho sap molt bé el doctor Antoni M. Badia i Margarit, que és una figura cabdal de la Romanística de tots els temps. Amb aquesta petita contribució voldria agrair-li l'amabilitat que ha tingut sempre amb mi i el seu magisteri intel·lectual. Igualment agraeixo als responsables de la IV Jornada Filològica organitzada per l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit la possibilitat que em donaren de reprendre l'estudi d'un assumpte que m'ha interessat en els últims anys (Sánchez Miret, 2006a i 2006b) i de presentar-ne els resultats davant de les figures més importants de la catalanística actual. Vaig tenir la sort que en la discussió que seguí la meua presentació es fes palesa la importància dels topònims per comprendre una part de l'evolució de la /r#/ en català —un aspecte en el qual jo no havia pensat. Malauradament no recordo qui va fer el comentari, però voldria agrair a tots els participants la viva discussió que va provocar la meua intervenció i a Daniel Recasens els seus comentaris sobre alguns aspectes d'aquest estudi. També agraeixo vivament l'esforç de la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC per corregir el meu maldestre català. (En aquest punt voldria fer un petit homenatge al meu padri, Fernando Miret i Lluís, a qui jo feia repetir constantment el conte del Patufet, que em va fer dir moltes vegades els *setze jutges* i que em va transmetre l'amor per la llengua i per una terra que s'emportà tràgicament la seva darrera suor de pagès.)

2. La preparació d'aquest article ha estat subvencionada pel projecte MEC-FFI2009-09339 «Mecanismos de producción y percepción fonética, y cambio fonético», que dirigeix el doctor Daniel Recasens.

3. Utilitzo el símbol /r#/ per a la consonant ròtica en posició final de mot o en el grup final /rs#/. En aquestes posicions no hi ha contrast entre la vibrant /r/ i la bategant /r/.

llengües romàniques. La pèrdua de /r#/ no és un fenomen panromànic, però veurem que el català no està aïllat en aquesta evolució. Els problemes que presenta l'evolució d'aquesta consonant en català són, com veurem, molts i complicats, i la comparació no ens donarà la resposta a tots ells, però, si més no, ens ajudarà a comprendre millor les particularitats del procés que va succeir en català. La comparació amb les altres llengües romàniques ens ensenyarà que alguns aspectes del procés català es troben també fora.

Així doncs, em proposo d'analitzar un exemple concret on la Romània se'ns ofereix com un laboratori on poder experimentar amb les teories del canvi fonètic i fonològic. Els destins de la /r#/ romànica són tan variats i estan tan ben documentats que ens obren la possibilitat d'estudiar en tota la seva complexitat el fenomen.

Tal com observa Recasens (1990, p. 44), la pèrdua de /r#/ «és resultat d'un procés històric les causes del qual no estan ben enteses». En aquest treball, després de descriure la distribució de /r#/ a les diferents varietats catalanes (§ 2) i de mostrar alguns testimonis filològics de la pèrdua d'aquesta consonant (§ 3), analitzaré només alguns dels problemes que ens planteja aquesta evolució:⁴

- a) Quin va ser el context originari de la pèrdua (§ 4)?
- b) Com s'expliquen les excepcions (§ 5)? Per comprendre millor aquests dos problemes analitzaré els aspectes fonètics de la pèrdua de /r#/ (§ 6) i les jerarquies del canvi (§ 7).
- c) Com s'expliquen el fenòmens que es troben a la frontera entre infinitiu i clític (§ 8)?

2. LA /r#/ EN CATALÀ

Durant el període medieval, en la major part del dialectes catalans es va produir un procés força general, però no completament regular, de pèrdua de /r#/ i també en el grup /rs#/, en el qual la /s/ generalment era marca morfològica del

4. No m'ocuparé aquí amb detall de com podem explicar la variació dialectal del català en aquest punt. Una qüestió especialment discutida és el desenvolupament històric del fenomen en el valencià. Tal i com resumeix Joaquim Martí en les seves anotacions a la gramàtica històrica de Moll (2006, p. 115-116), alguns lingüistes creuen que la /r#/ es perdé també en el valencià i que la seva presència actual és fruit d'una reintroducció posterior (Colomina i Castanyer, 1985, p. 136-137; Montoya Abat, 1986, p. 225; Gimeno Betí, 1989, p. 132); altres autors pensen que la /r#/ no es perdé mai en el singular de les formes nominals (Fouché, 1924, p. 125; Badia i Margarit, 1981, p. 245; Rasico, 1982, p. 230; Casanova, 1985, p. 29). Segura Llopes (2003b, p. 111) també creu que el valencià va perdre la /r#/ i que d'aquesta fase antiga en serien testimoni les zones marginals del Baix Vinalopó, com Crevillent. Els freqüents casos d'ultracorrecció que s'observen en aquests parlars valencians serien també per a ell un indicatiu que la situació és el producte d'una reintroducció.

plural. Com veurem tot seguit, aquest procés de canvi ha originat una situació que no es pot descriure en poques paraules: trobarem casos de pèrdua enfront d'altres de conservació i una distribució dialectal força complicada.

Vegem els casos de pèrdua en el català central. D'una banda tenim pèrdua de /r#/ en els mots aguts (1)-(2). En aquest grup podem diferenciar els infinitius de la primera i la tercera conjugació i també els infinitius aguts de la segona (1a), alguns substantius i adjectius (generalment polisíl·labs) (1b), també algun adverb (1c), molts topònims (1d) i alguns mots i molts topònims acabats en /rs#/ (2).

- (1)
 - a. *cantar, portar, sentir, patir, haver, dir, dur, fer.*
 - b. *pastor, segur, madur, color, dolor, olor, dur, flor.*
 - c. *ahir.*
 - d. *Begur* [bə'ɣu] (Baix Empordà), d'origen incert, potser preromà;⁵ *Bolvir* [bul'βi] (Cerdanya), s. XI *Vulverri*, probablement preromà; *el Capcir* [əl kəp'si], pronúncia popular [əl kə'dʒi], s. IX *in Capt cervio*, el segon element és d'origen incert; *Estoer* [əstu'e] (Conflent; grafia oficial *Estover*), s. IX *Astovere*; *el Far d'Empordà* [əl 'fa] (Alt Empordà), s. IX *Farus*; *Ger* [ʒe] (Cerdanya), s. IX *Gere*, d'origen incert; *Montner* [mun'ne] (Rosselló), s. XI *Montenigro*; *l'Onyar* [u'ɲa] (riu), s. XI *Onnar*, potser preromà; *Osor* [u'zo], popular [əu'zo] (Selva), s. IX *Auzor*, d'origen incert; *Palau-sator* [pə'lawso'to] (Baix Empordà), s. XIII *Palacio de Turre*; *la Pobla de Massaluca* [la 'poβla ðe masa'luka] (Terra Alta), «*Massaluca* correspon a un topònim local que es pronuncia popularment *Massalucà*, el qual en la documentació antiga apareix amb la forma *Amassalucar* (s. XVI), que és d'origen àrab» (Moran, Batlle i Rabella, 2002, p. 124); *Prats i Sansor* [səm'so], popular [sum'so] (Cerdanya), s. IX *Sonçorr*, d'origen preromà; *Riner* [ri'ne] (Solsonès), s. X *Rivo Nigro*, «la forma actual correspon a una contracció de *riu* 'riera, rierol' i *ner* 'negre'» (Moran, Batlle i Rabella, 2002, p. 135); *Santpedor* ['səmpə'do] (Bages), contracció de *Sant Pere d'Or*; *Tuïr* [tu'i] (Rosselló; forma oficial *Thuir*), del llatí *TUGURIU*; *el Vallespir* [əl βə'λəs'pi], s. IX *Valle Asperii*, el segon element és d'origen incert, probablement relacionat amb el llatí *ASPER* 'aspre'; *Vilassar de Dalt* [bilə'sa ðə 'ðal] (Maresme), s. X *Villazari*, és un compost de *vila* i d'un antropònim medieval; *Vilauïr* [bilə'u] (Alt Empordà), s. XI *Villa Dur*, compost de *vila* i un element probablement antroponímic.
- (2)
 - a. *CORPUS* > ant. *cors* > *cos*: la grafia *cors* era general en els segles XIII i XIV i també en el *Tirant*, però en el segle XV la pronúncia ja era [kəs] (DECLC, s. v. *cos*); *CURSU* > ant. *cors*, *cós* (cap el tombant del segle XIII al XIV ja apareix algun testimoni de la grafia *cos*, *cossos*,

5. Tret que s'especifiqui una altra font, la informació sobre els topònims en tot l'article prové de Moran, Batlle i Rabella (2002).

DECLC, s. v. *córrer*); *VERSUS* > ant. *ves*, mod. *envers*, *envés*, pronunciat [əm'bes] a Barcelona i [əŋ'ves] a Mallorca (cf. DCVB, s. v. *envers*), però [əm'bers] en el diccionari de Bruguera i Talleda (2004).

- b. *els Alamús* [alzala'mus] (Segrià), s. XII *Alamurs*, prové d'un antropònim germànic; *riu d'Algars* [al'ɣas], d'origen incert, potser de l'àrab *àl-gar* 'la cova'; *Lledó d'Algars* [lə'do ðalɣas] (Matarranya); *Cabassers* [kaβa'ses] (Priorat; la forma oficial *Cabacés* «és lingüísticament incorrecta», com diuen Moran, Batlle i Rabella, 2002, p. 45), s. XIII *Abincabacer*, potser no és realment un cas de /rs#/ , perquè Coromines no documenta el testimoni amb -s fins després de l'edat mitjana (*OnCat*, III, s. v. *Cabassers*); *Cadaqués* (Alt Empordà), en la documentació del s. XI era *Kadachers*; *Fogars de la Selva* [fu'ɣas] (Selva), s. X *Filgariis*, derivat col·lectiu de *FILIX*, *FILICIS*; *Fogars de Montclús* [fu'ɣas] (Vallès Oriental), s. XI *Felgars*; *Golmés* (Pla d'Urgell), s. XI *ipsos Golmers*, de significat incert; *Ivars d'Urgell* [i'βas dur'ʒeɫ] (Pla d'Urgell), *Ivars de Noguera* [i'βas de no'ɣera] (Noguera): Moran, Batlle i Rabella (2002, p. 86) indiquen una pronúncia sense /r/, però Coromines documenta la pronúncia [i'βars] en tots dos pobles, d'un bascoromànic *IBARRIS*, i argumenta que el manteniment de la /r/ es deuria al fet que era originalment una geminada (*OnCat*, IV, s. v. *Ivars*); *Llanars* [lə'nas] (Ripollès), s. X *Llandares*, del llatí d'origen cèltic *LANDA*; *Llinars del Vallès* [li'nas] (Vallès Oriental), s. X *Linares* 'camps de lli'; *Lluçars* [lu'sas] (Ribagorça; grafia oficial *Luzás*), s. XI *Luzares*, d'origen incert; *Millars* [mi'ɫas] (Rosselló; grafia oficial *Millas*), s. IX *Millares*, del llatí *MILIARES* 'camps de mill'; *Navars* [nə'βas] (Bages; grafia oficial *Navàs*), s. IX *Nabares*, potser amb el sentit de 'poblat de navarresos'; *Palamós* (Baix Empordà), s. XIII *Palamors*, potser de *PALUS HUMORIS* 'aiguamolls humits'; *el Pallars* [pa'ɫas], s. IX *Paliars*, d'origen incert; *el Pla de Sant Tirs* [el 'pla ðe sen'tis] (Alt Urgell); *Sant Martí d'Albars* [sam mər'ti ðəl'βas] (Osona), s. X *Albares*, probablement és un col·lectiu d'àlber; *Seròs* [se'rɔs] (Segrià), ja està documentat així en el segle XII, probablement ve de *SORORES* segons el *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*,⁶ però Moran, Batlle i Rabella (2002, p. 160) diuen només que és d'origen incert; *Tarrés* (Garri-gues): s. XII *Terrers*, plural de *terrèr*; *Vandellòs* (Baix Camp), s. XII *Vall de lors* 'vall de llores'.

D'altra banda, en el català central hi hagué pèrdua també en casos de mots plans (3). En aquest grup tenim els infinitius plans de la segona conjugació aca-

6. En el moment de redacció d'aquest treball, el nomenclàtor es podia consultar a la pàgina web de la Generalitat <http://www10.gencat.net/ptop/AppJava/cat/documentacio/llengua/toponimia/nomenclator/index.jsp>.

bats en *-er* (3a), alguns pocs substantius (3b), bastants topònims⁷ (3c) i un antropònim (3d).

- (3) a. *córrer, témer, conèixer, créixer*.
- b. *càntir* o *cànter*; *àlber* 'arbre de la família de les salicínies' ['atβə, 'awβə, 'awβe] (DCVB, s. v. *àlber* o *alba* i *aube*).
- c. Àger ['aʒe] (Noguera), pronunciat localment ['ajʒe], d'AGGERE; *Puigdàlber* [puɖʒ'ðalβə] (Alt Penedès), s. XII *Podio Albari*, la segona part pot ser un antropònim o el nom de l'arbre; *Albocàsser* (Mallorca), el DCVB (s. v. *Albocàsser*) indica la pronúncia mallorquina [əwβə'kasə], però la <-r> es pronuncia segons l'*OnCat* (I, s. v. *Albocàsser*), que creu que la part final del topònim és l'àrab *qasr* que donà *Alcàsser*; *Albocàsser* (Castelló), pronunciat popularment [lo βə'kase] (DCVB, s. v. *Albocàsser*); *Alconàsser* (Mallorca), el DCVB (s. v. *Alconassa*) considera que ve de l'àrab *al-kunáyša* 'l'esglesia' i que la <-r> no es autèntica, sinó que és una imitació de noms com *Albocàsser*, *Bennàsser*, però l'*OnCat* (I, s. v. *Alconàsser*) critica l'etimologia que proposa el DCVB i creu que la <-r>, que avui no es pronuncia, és autèntica; *Aràns* [ə'ransə] (Lles de Cerdanya, Cerdanya): en la documentació antiga apareix *Aranzar*, *Aranser* i, més tard, *Aransa*, que va ser la forma oficial fins 1933, probablement ve d'un derivat del basc *arantz* amb el sufix *-adi*, que s'hauria convertit en *-ari* per influència de la ròtica de l'arrel (*OnCat*, II, s. v. *Arans*, *Aràns*, *Arinsal*); *Bóquer* ['bokə] (Pollença, Mallorca), del topònim preromà *BOCORIS* (DCVB, s. v. *Bóquer*); *Búger* ['buʒə] (Mallorca), d'origen àrab (DCVB, s. v. *Búger*); *el Tossalet del Cànter* [lo tosa'led del 'kante] (Rasquera, Ribera d'Ebre) (Jassans, 1988, p. 55); *Pla de Cúber* ['pla ðə 'kuβə] (Mallorca) (DCVB, s. v. *Cúber*); *Éller* ['eʎə] (Bellver de Cerdanya, Cerdanya), s. IX *Ellar*, d'un protobasc *ĪLLAR* 'bruc' (*OnCat*, IV, s. v. *Éller*); *Gàver* ['gaβe] (Estaràs, Segarra), s. XI *Gavar*, d'una forma *GÁBARUS* d'origen ibero-aquitànic o protoeuropeu (*OnCat*, IV, s. v. *Gàver*); *Gréixer* ['greʃə] (Guardiola de Berguedà, Berguedà), s. IX *Gareixer*, d'un compost basc *GARAI-SARE* 'la cleda de dalt' (*OnCat*, IV, s. v. *Gréixer*); *Puigdemàger* (els Prats de Rei, Anoia), *Castell de Vilademàger* (la Llacuna, Anoia), *Sant Pere de Màger* (la Llacuna, Anoia), *Font de Maie* (Vall de Boí), són noms compostos amb el llatí *MAIOR* (*OnCat*, V, s. v. *Màger*); *Míner* (Mallorca): l'*OnCat* (I, s. v. *Míner*) considera que forma part de la sèrie de topònims preromans acabats

7. Agraïxo als treballadors dels ajuntaments de Puigdàlber, Muntanyola, Prats de Rei i Guardiola de Berguedà per haver respost al meu missatge de correu electrònic en el qual preguntava per la pronúncia d'alguns topònims dels pobles respectius. En el cas de les respostes de Puigdàlber i de Múnter (Muntanyola) es feia el comentari que la gent d'altres contrades afegeix ocasionalment una /r#/ en aquests topònims. També agraïxo la generositat de Joan Veny, Josep Moran, Aina Rusca Mestre (IEC) i David Paloma Sanllehí per haver-me suggerit alguns topònims i per haver-me facilitat fotocòpies de diferents articles de l'*OnCat*.

en *-er*: *Sóller*, *Sèlva(r)*, *Bóquer*, *Síller*, *Cúber*, *Búger*, *Bèquer* (cf. també Veny, 1996, p. 60-61); *Monnàber* [mon'naβə] o [bon'naβə] (Mallorca) (DCVB, s. v. *Monnàber*), escrit en els documents antics *Monnabe*, de l'àrab *munnáwwir*, com l'alcantí *Monòver*, pronunciat vulgarment *Munnove* (*OnCat*, I, s. v. *Monnàber*); *Múnter* ['muntə] (Muntanyola, Osona), s. x *Villa de Montari*, del cèltic MÓNTARO o MÓNTARI 'masada d'una família sota la potestat del *pater familias*' (*OnCat*, v, s. v. *Múnter*); *Músser* ['musə] (Lles de Cerdanya, Cerdanya), s. ix *Munciar*, d'un iberobasc MUNO/BUNO 'bony, turó' amb el sufix *-tzi* i la mateixa terminació preromana que *Arànsen* (*OnCat*, v, s. v. *Músser*), la forma oficial abans era *Musa* (DCVB, s. v. *Músser*); *Sóller* ['soʎə] (Mallorca), d'un preromà SILUAR, del mateix origen seria el topònim *Selva* (Mallorca), que apareix en les formes *Selvar* o *Selver* en la documentació antiga, el que ens pot fer creure que es tracta també d'un cas de pèrdua de /r#/ (*OnCat*, I, s. v. *Selva*); *Trebalúger* (Menorca): l'etimologia és poc clara, l'arxiduc d'Àustria escriu *Trebaluja* i Antoni Ramis escriu *Trebuluja*, *Trabuluge* i *Trabaluge* (*OnCat*, I, s. v. *Trebalúger*).

- d. *Llätzer* ['ʎadzə] en el DCVB, però ['ʎadzər] en el diccionari de Bruquera i Talleda (2004).

Passem ara als casos de conservació. En català central la /r#/ es conserva en una sèrie de mots que podem classificar en diferents grups. Considerem en primer lloc els mots aguts:

- (4) a. *car* 'la perxa inferior i més gruixada de les dues que formen l'antena de la vela llatina', *cor*, *far*, *llar*, *mar*, *or*, *acer* [ser], ant. *sor* 'germana'.
- b. *car* (ant. *quer*), *llur* (ant. *lor*), *par*, *pur*, ant. *sor* 'rogenc, vermellós', *ver*.
- c. *per*, *car* (ant. *cor*).
- d. *mor* '3a persona sg. de *morir*', *par* '3a persona sg. de *parer*'.
- e. Topònims: *Er*, forma oficial *Err* [er], popular [ert] (Alta Cerdanya), s. ix *Parroquia Ezerre*; *el Far* [əl 'far] (Osona); *Nyer* [nert] (Conflent), s. vii *Angerra*, d'origen incert; *el Pont de Bar* [əl 'pɔn də 'βar] (Alt Urgell), la forma *Bar* ja apareix en la documentació del s. ix; *la Quar* [lə 'kwar], popular [lə 'kɔrt] (Berguedà), s. ix *Laccorre*, d'origen incert; *el Ter* [əl 'tər] (riu), d'origen preromà, documentat en llatí amb la forma *TICER*; *Ur* [ur], popular [urt] (Alta Cerdanya), s. ix *Hur*, d'origen preromà.
- (5) a. *amor*, *ascensor*, *atur*, *autocar*, *enyor*, *espectacular*, *familiar*, *favor*, *furtur*, *honor*, *licor*, *motor*, *radar*, *respir*, *sabor*, *sospir*, *tesor*, *valor*...

Com es pot observar en els exemples, dins dels mots aguts amb /r#/ conservada trobem un bon nombre de monosíl·labs (4). Entre aquests mots monosíl·labs hi

ha substantius (4a), adjectius (4b), mots gramaticals (4c), formes verbals (4d) i topònims (4e), formes totes d'evolució patrimonial que s'han convertit en monosíl·labs amb /r#/ final.⁸ Com es veurà més endavant, sembla que el fet del monosíl·labisme ha tingut importància per a la conservació de la /r#/ en aquests mots.

D'altra banda, tenim molts polisíl·labs aguts amb /r#/ pronunciada (5) que s'oposen als casos de pèrdua de (1b).

Un cas especial són els arabismes (cf. Corriente, 1997), on trobem casos de polisíl·labs aguts amb consonant final pronunciada (6a) i d'altres sense consonant final (6b).

- (6) a. *realgar, tafur, visir, algutzir*.
b. *aixovar, atzar, quintar, tambor*.⁹

En darrer lloc cal esmentar els mots plans i esdrúixols, la gran majoria dels quals tenen /r#/ (7).

- (7) *fòsfor, caràcter, màrtir, Júpiter...*

Els arabismes plans conserven també la /r#/ final (8):

- (8) *almogàver, alcàsser, almívar, sèver* (però el DCVB, s. v. *sèver*, indica la pronúncia [ˈsɛβə]).¹⁰

L'ortografia conserva la <r> gairebé sempre i per això cal aprendre que mots com els de (9) i (10) tenen pronunciacions diferents: sense consonant final en el cas de (9) i amb consonant en els exemples de (10).

- (9) *por, color, sincer, sencer, feiner*.
(10) *cor, posterior, sever, auster*.

8. També he trobat un topònim bisíl·lab amb la consonant conservada: *Amer* [ə'mer] (la Selva), s. ix *fluvium Amera*, potser d'AMARIUS o AMERIUS. Igualment conserven la consonant alguns topònims acabats en /rs/: *Ars* [ars], pop. [arts] (Alt Urgell), s. ix *Harts*, d'origen incert; *Lladurs* [lə'ðurs], pop. [lə'ðurs] (Solsonès), s. ix *Ladurci*, potser d'origen preromà; *Llers* [lɛrs] (Alt Empordà), s. x *Lertio*, d'origen incert; *Riumors* [riw'mors], popular [ri'mors] (Alt Empordà), s. x *villa Riubeuri Mortui* 'rius morts'. Dos són monosíl·labs i la conservació potser és deguda a aquesta característica; en el cas de *Riumors* potser els habitants són conscients d'una relació entre el topònim i el mot *morts*, de manera que la pronúncia és la normal d'aquest mot.

9. Alguns arabismes aguts són mots antics i no apareixen en el diccionari de pronúncia de Bruguera i Talleda (2004): *colcotar, aduar, asfor, alasfor, albofor, atasir, atzunar*. Les respectives entrades del DECLC no donen informació sobre la pronúncia de la /r#/.

10. No apareixen en el diccionari de Bruguera i Talleda (2004) els arabismes següents: *aljòfar, almànguer, tèber* 'or verge'.

A aquesta distribució poc clara dels resultats de la pèrdua de /r#/ cal afegir-hi que la situació actual és d'una intensa varietat en els dialectes catalans (per a una descripció completa, cf. Recasens, 1991a, p. 324-340; Bibiloni, 2002, p. 277-280). En general podem dir que la /r#/ es perd a tots els dialectes tret de bona part del valencià,¹¹ però la nòmina dels mots amb pèrdua no és igual a tot arreu. De fet, la situació de la /r#/ en els monosíl·labs marca diferències dins dels dialectes orientals (Recasens, 1991a, p. 335; Veny i Massanell i Messalles, 2002, mòdul 2, p. 56): la llista de monosíl·labs amb pèrdua és diferent a cada varietat. Per exemple, en mallorquí la pèrdua és més generalitzada, en eivissenc no és tan sistemàtica i en menorquí és encara més reduïda (Veny, 1993, p. 88-89). D'una altra banda, en rossellonès els monosíl·labs conserven la /r#/ i la reforcen en [rt] o mitjançant la paragoge de [ə] i també ho fan alguns polisíl·labs com *segur*, *madur* [sə'ɣurt, mə'durt] (Veny, 1993, p. 62); segons Fouché (1924, p. 126), en aquest cas el motiu seria l'analogia amb els femenins *segura*, *madura*.

Pel que fa a l'alguerès, Blasco Ferrer (1984, p. 55) parla d'una pèrdua parcial (cf. Guarnerio, 1886; Morosi, 1886; Kuen, 1932-1934, p. 31 i 48; Veny, 1993, p. 109-110; Veny i Massanell i Messalles, 2002, mòdul didàctic 2, p. 70) i el model proposat per l'IEC (2003, p. 20-21) per al català de l'Alguer se'n fa ressò. La consonant es perd generalment en els infinitius aguts, en els substantius i adjectius en *-dor*, en la preposició *per* i en alguns altres mots sense sistematització possible (per exemple, *color*, *major*, *muller*, *olivar*, *sabor*). Curiosament la /r#/ es pronuncia en els infinitius plans (*conèixer*, *ésser*...); també en tots els monosíl·labs (tret de *per* i *fer*) i en altres mots sense sistematització (per exemple, *ahir*, *cavaller*, *motor*, *millor*).

També hi ha diferències dialectals importants en el cas dels infinitius seguits d'un clíctic, qüestió de la qual m'ocuparé més endavant.¹²

Com hem vist, la situació provocada per la pèrdua de /r#/ en català no és fàcil de resumir¹³ i al llarg de la història els efectes d'aquest canvi han provocat més d'una incertesa en els parlants, com el cas de *punxor* per dir *punxó* de la *regla d'esquivar vocables* 163, que Badia i Margarit (1999, p. 303-304) comenta amb aquestes paraules:

11. La /r#/ es perd a dos àrees situades al nord i al sud del domini valencià.

12. Marginalment cal anotar que la distribució dialectal catalana està canviant actualment. Un exemple el tenim en el Baix Vinalopó, que tenia tradicionalment pèrdua, i on l'escola està introduint la /r#/ final en els infinitius (Segura Llopes, 2003a, 2003b, p. 109-112).

13. Wheeler (1979, p. 277) reconeix que la regla fonològica que proposa per descriure la situació del català actual necessita que molts ítems lèxics estiguin marcats [-regla] i afirma que «[p]erhaps the only generalization to be made is that /+ar/ (adjectival suffix) never has deletion, and /+er/ (adjective or noun suffix) and /+or/ (adjective or noun suffix) always have», cosa que tampoc no es pot afirmar taxativament.

Aquest defecte s'explicaria per una tendència fonètica més profunda o més general en els parlars valencians. Pensem en mots com *calze* o *compte* (que no tenen *r*) o com *càntir* (amb una *r* subjacent, per això reconeguda a l'ortografia, però que en general només es fa sentir en derivats, cf. *cantiret*). I bé, tots tres mots són pronunciats arreu sense *r*, llevat del valencià, que la hi fa sentir indefectiblement. Sembla que l'oïda valenciana, acostumada a pronunciar *r* ([kalór]) quan els altres parlars de la llengua en prescindeixen ([kaló]), hagi tendit a mantenir la *r* quan n'hi havia motiu (per l'etimologia) com a incorporar-la en diversos casos (sense raó aparent).

Ultracorreccions d'aquesta mena se'n troben a dojo en la història posterior del català. Per exemple, en textos valencians antics hi ha vacil·lació en formes com *caràcte/caràcter*, *càlzer/calze*, *presor/presó* (Casanova, 1985, p. 29). Alguns exemples actuals ens els ofereix Segura Llopes (2003b, p. 110) per a la comarca del Baix Vinalopó: *viurer*, *tíndrer*, *nàixtrer*, *bacallar*.

És igualment esperable que amb una distribució de la /r#/ tan complicada l'analogia hagi influït en més d'un cas. Un exemple interessant és el següent: el mot *llar* es pronuncia generalment amb /r#/, mentre que *allar*, que seria una creació amb l'article aglutinat *la llar* > *l'allar* es pronuncia sense /r#/ a Reus i a Calaceit (DCVB, s. v. *allar*) i aquesta pronúncia es pot explicar per analogia amb els polisíl·labs aguts d'evolució patrimonial (1b).¹⁴

Les incerteses poden ser també la causa de grafies de *r* final en casos on etimològicament no hi havia cap erra. Aquest podria ser el cas del topònim *La Pobla de Segur* (Pallars Jussà): l'origen de *Segur* és incert, però en la documentació antiga apareix amb la forma *Seguni* (s. x) (Moran, Batlle i Rabella, 2002, p. 124). El mateix es pot dir de *Roders* [ru'ðes] (Conflent; grafia oficial *Rodès*), documentat en el s. xi amb la forma *castellum Rodenis* (Moran, Batlle i Rabella, 2002, p. 136).

La pronúncia amb /r/ o sense /r/ ha estat també ocasió de burla entre parlants de diferents varietats, com la que els habitants dels pobles veïns feien als de Pedreguer, un poble de la Marina Alta amb pèrdia: «A Pedreguê / tot ho saben fê; / saben escurâ, granâ / i treure els gossos a cagâ» (Beltran i Calvo, 2000, p. 87).

3. ALGUNS TESTIMONIS FILOLÒGICS DE LA PÈRDIA

Abans d'analitzar alguns dels problemes que planteja l'explicació d'aquest canvi i la seva difusió en la llengua, recolliré alguns testimonis antics de la pèrdia. La investigació d'aquest canvi ha de fer cara a la dificultat que suposa el manteniment de <r> a l'escriptura.

14. És cert que el mot *llar* es pronuncia sense /r#/ «a certes localitats del català oriental i d'Eivissa» (DCVB, s. v. *llar*), però aquesta pronúncia no pot haver influït la de Calaceit.

Rasico (1982, p. 227-231) troba alguns exemples molt antics, però creu que podrien ser errors de copista: *Goma* < GODOMAR (c. 950, Vallès Oriental); *Balagué* (mod. *Balaguer*) (1002-1004); *mulie* < MULIEREM (1055-1098). En el segle XII documenta *ahi* < A HERI (dues vegades en un text del s. XII) i *corre* < CURRERE (fi del s. XII, Lleida); més tard *perla* < PARABOLARE (fi del s. XIII) i *puya* < PODIARE (abans del 1380, Mallorca).

En un document de 1085 de l'Alt Urgell apareix *pledés* < *PLACITARIOS i en un altre del segle XII del Pallars Sobirà apareix *dines* < DENARIOS (Rasico, 1993b, p. 120).

En els *Usatges* de Barcelona (mitjan segle XII), la regularitat amb què apareix escrita la <r> (també en el grup final <rs>: *vasvassors* (8, 3); *diners* (15, 2); *compdors* (20, 3); *menors* (20, 7); *cavalers* (21, 1-2; 21, 6; 21, 9-10); *mercadors* (59, 5); *mercors* (59, 5); *mariners* (60, 18); *moneders* (60, 18)) fa pensar a Martí i Castell (2002, p. 36 i 49) en la seva articulació habitual.

Jofre de Foixà en les seves *Regles de trobar* (segona meitat del segle XIII), criticava la pronúncia sense /r/ del grup final /rs/:

Encara sapies qu'eu te do altra regla per raho d'alguns noms en los quals erron alguns homes que usen de trobar, e assenyaladament en Cathalunya. E ells cuydon ho far per gallart parlar o per tal que mellors venga a llurs rimes, e fallen en axi en los noms termenatz en -ars, en -ers, en -irs, en -ors, en -urs, que trason dels motz aquella letra r, per que ls mudon d'enteniment e de lengatge; en axi que moltz homens ay eu vists a cuy venion en les rimes aytal mot: *amars, cars, avars; espers, plasiors, volers; martirs, ausirs, sentirs; flors, amors, colors; purs, murs, scurs*. E trasion per la dita raho aquella r de la fi del mot en axi que com degon dir *amars, cars, avars*, dezien *amas, cas, avas*; e com degon dir *spers, plasiors, volers*, e dizon *spes, plazes, voles*; e com degon dir *martirs*, dizen *martis* e com devion dir *amors*, dizion *amos*; e com devien dir *purs, scurs*, dizion *pus, scus*; per que fallion malament en moltes de maneyres. E tu garde't que en axi no ho messesses per re, que no volrria dir nulla re en aytals lochs. (Citat a Nadal i Prats, 1982, p. 203)¹⁵

En la *Crònica* de Bernat Desclot (manuscrit de les darreries del segle XIII procedent del nord-est de la Catalunya Vella) hi ha nombrosos casos de pèrdua en el grup /rs#/ (Rasico, 1993c, p. 33-34).

En el *Capbreu de la Vall de Ribes* (1283-1284; zona de transició entre el català central i el rossellonès) trobem la variació entre *parces* (16v5, 16v13) i *parcers* (2r1, 10v8) < PARTIARIOS (Rasico, 1993a, p. 194).

En les *Ordinacions e bans del comtat de Empúries* (del segle XIV i conservades en un manuscrit de començaments del segle XV) és freqüent la pèrdua en el grup

15. Aquesta advertència de Jofre de Foixà és esmentada ja per Morel-Fatio (1888, p. 686).

/rs#/: PRIMARIOS > *primes*, VERSUS > *ves*, *JOCADORES > *jugados*, *COMPERADORES > *compredos*, *FORESTARIOS > *forestes* (Rasico, 1993d, p. 226).

En el *Regiment de preservació* (1348) trobem diferents formes d'alguns mots amb el grup /rs#/: *cós* (< CURSU) apareix com *cors*, *cos*, *corsos* (*oltra cos acostumat en aquelles; oltra cors acostumat en aquelles; corsos superiors*), *cos* (< CORPUS) com *cors*, *cossors*, *cosses* (*lo cors plen dumors; cossors morts; cosses podrits*), *devers* (*devers lo cel; deues sol ixent*) i s'hi troba també variació en el plural *vulgars* (*los vulgars posen los draps; se cuyden los vulgas que sien morts; els vulgar dien a aytal*). El substantiu *color* apareix només en plural escrit *colos* (*eren de diuerses colos les quals jacob posau dauant a aqueles, en lo punt que concebien parien en apres aynnels e cabrits de diuerses colos*). En el seu estudi del text, Joan Veny comenta que

[l]a grafia medieval traeix sovint la realitat de la pronunciació, com en el nostre text: *devés* (< DEVERSUS), solució que contrasta amb l'actual valenciana [de-vér]. L'assimilació resta reflectida gràficament també en el grup romànic: *vulgàs* 'vulgars', *oreyllés* 'orellers'; pronunciació confirmada, d'altra banda, per ultracorreccions com *còssors* 'cossos'. (Agramont, 1998, p. 38)

La mateixa variació es troba en els sermons de San Vicent Ferrer (DECLC, s. v. *cos*).

Les *Regles d'esquivar vocables* (darrer quart del segle xv), a part del cas de *punxor* esmentat més amunt, assenyalen un cas de reducció del grup heterosil·làbic /rs/: *faciment* per *farsiment* (regla 261).

Com es veu, els testimonis fins al segle xv són majoritàriament de pèrdua de la /r/ en el grup /rs/ i el canvi ja estaria força difós a Catalunya, si hem de creure el que diu Jofre de Foixà.

4. QUIN VA SER EL CONTEXT ORIGINARI DE LA PÈRDUA?

Badia (1981, p. 243-245), tal com ja havien fet Diez (1874-1876, p. 373), Morrel-Fatio (1888, p. 686), Schädel (1904, p. 22-23) i Meyer-Lübke (1925, § 52), creu que la pèrdua de /r#/ va començar en el context /rs#/ i els testimonis que hem vist li donen la raó. El grup /rs#/ apareix sobretot en els plurals dels mots acabats en /r/ i així doncs Badia suposa una fase amb pèrdua en els plurals i manteniment en els singulars. A partir d'aquesta situació alguns dialectes haurien creat després singulars analògics sense /r/. Aquest fenomen conduiria, per fi, a la pèrdua de qualsevol /r/ final etimològica en aquests dialectes. D'altra banda, Badia suposa que en valencià també hi hagué una fase amb pèrdua en els plurals i manteniment en els singulars, però en valencià la /r#/ s'articulària amb més força i es mantindria en els singulars. Això crearia més tard plurals analògics amb /rs#/

i seria la causa del manteniment de tota /r#/ en bona part del domini lingüístic valencià.¹⁶

A favor de la hipòtesi de Badia relativa a l'origen i difusió del canvi es poden esmentar diferents treballs. Per exemple, Gimeno Betí (1989) analitza textos del tortosí meridional dels segles XIV-XVI i troba la pèrdua de la /r/ en els plurals. En la seva opinió, aquesta situació hauria estat característica de tot el territori i ja la documenta en textos del segle XII. Juntament amb la pèrdua apareixen també casos d'ultracorrecció: *Emperò en cars que sie qüestió* (en el *Llibre d'ordinacions de la vila de Castelló*).

Les vacil·lacions del tipus *dolos/dolors*, *defensados/defensadors*, *pitxes/pitxers* en els textos valencians dels segles XIV i XV manifestarien també la pèrdua en el context /rs#/ (Casanova, 1985, p. 29). Aquesta situació amb /r/ en el singular i /s/ en el plural (per exemple, *carrer* [ka'rer], *carrers* [ka'res]) es troba en algunes varietats actuals del valencià (Beltran i Calvo, 2000, p. 87; Segura Llopes, 2003b, p. 111). La qüestió que caldria resoldre és si es tracta d'una conservació d'una fase antiga o del resultat d'un procés modern.

La mateixa situació que Badia suposa per al català sembla haver-se produït durant un període llarg en occità. Segons Ronjat (1930-1941, vol. II, p. 299), fins al segle XVII hi va haver alternança entre singular amb /r#/ i plural acabat en [Vs]. Després l'alternança començaria a anivellar-se en una direcció o l'altra. La /r#/ es conserva en el provençal literari, a la zona del baix Roine, en el dialecte alpi, a la regió de Velai, a Alvèrnia i en el llemosí, i s'ha perdut en la resta.

Es podria argumentar que l'alguerès modern seria un exemple contra la hipòtesi de Badia. En aquest dialecte tenim pèrdua en el singular i no en el plural, per exemple, [salvi'ro] 'servidor' vs. [salvi'rols] 'servidors', [du'io] 'dolor' vs. [du'rols] 'dolors' (Recasens, 1991a, p. 340; Veny, 1993, p. 110; Veny i Massanell i Messalles, 2002, mòdul didàctic 2, p. 70).¹⁷

L'explicació de Badia relativa a l'origen de la pèrdua es pot aplicar només als substantius i adjectius, que són les formes que poden tenir plural, i als mots que acaben en /rs#/. Si acceptem aquesta explicació n'hauríem de trobar una de diferent per explicar la pèrdua de /r#/ als infinitius i a l'adverbi *ahir*. Per superar aquesta dificultat, Segura Llopes (2003b, p. 111) suggereix que la pèrdua en els infinitius seria un fenomen influït per la pèrdua en els plurals i afavorit per l'alta freqüència

16. Rasico (1982) critica que no hi ha evidència externa a la hipòtesi que justifiqui que la consonant del valencià era més forta. La seva hipòtesi és que en el moment de la conquesta de València la pèrdua no era encara un fet general i que els repobladors aragonesos i els pobladors mossàrabs haurien exercit una influència conservadora.

17. L'assimilació /rs/ > [ls] seria un canvi poc antic que l'alguerès comparteix amb dialectes del sard (Recasens, 1991a, p. 337); fenòmens similars es troben en diferents varietats iberoromàniques (cf. Blasco Ferrer, 1984, p. 56-57).

d'ús dels infinitius. Aquesta explicació, però, no és necessària, perquè no és obligatori pensar que el canvi tenia una sola causa possible (la pèrdua en els plurals). Com veurem més endavant (§ 7), la pèrdua de /r#/ és un canvi sotmès a diferents factors que el poden afavorir i que es poden representar en forma de jerarquies, la combinació de les quals ens facilita la comprensió del desenvolupament del procés.

5. COM S'HAN EXPLICAT LES EXCEPCIONS?

Com hem vist, en les varietats que coneixen la pèrdua de /r#/ el canvi té un bon nombre d'excepcions: la major part dels monosíl·labs (4), alguns polisíl·labs aguts (5), la majoria dels mots plans i esdrúixols (7) i molts arabismes (6) i (8).

Recasens (1991a, p. 335) suggereix que l'explicació de la conservació en els monosíl·labs podria trobar-se en la tendència a reforçar les formes lèxiques que tenen un cos fonètic reduït.¹⁸ Però tenim alguns monosíl·labs que sí la perden a moltes varietats:

- (11) *flor, por, clar, dur.*

Per aquest motiu, el mateix Recasens considera més probable una explicació diferent basada en la hipòtesi de Badia tractada en el paràgraf anterior. Si partim de la idea que la pèrdua s'iniciaria en el context /rs#/, és a dir, bàsicament en els plurals, podríem explicar els casos de conservació perquè es tractaria de mots que apareixen més freqüentment en singular que en plural i no tindrien model per a la pèrdua.¹⁹ De retruc, això explicaria també la conservació de la /r#/ en els mots que no són substantius o adjectius i que, naturalment, no tindrien plural (4c-d). La diferència de freqüència d'ús d'alguns d'aquests mots es pot comprovar per exemple en el text del *Libre dels feyts*:²⁰

- (12) *mar* (103) vs. *mars* (1).
amor (64) vs. *amors* (1).
honor (54) vs. *honors* (7).

No podem però oblidar que aquesta hipòtesi deixa obert el problema dels infinitius i la pèrdua a l'adverbi *ahir*.

18. Una idea similar té Grammont (1971, p. 365) i també sembla acceptar-la Coromines (DECLC, s. v. *acer*), però vegeu la nota següent.

19. Aquesta és la posició de Coromines i li serveix per explicar la diferència entre *clar* amb pèrdua i *pur*, per exemple, amb conservació: el plural *clars* seria una forma tant o més freqüent que *clar*, mentre que *purs* seria molt menys freqüent que *pur* (DECLC, s. v. *clar*). En el cas d'*honor*, Coromines creu que el mot participà del caràcter de mot popular i també del de mot culte (DECLC, s. v. *honor*).

20. He fet servir el text de la crònica que es troba a <http://www.lluïsvives.com/>.

Passem ara al segon grup d'excepcions, els polisíl·labs aguts (5). Resulta palès que moltes d'aquestes paraules són cultismes²¹ i en general es considera que la presència de la consonant final no és fruit d'una evolució patrimonial i que pot haver-hi intervingut també l'analogia i la influència d'altres llengües (Badia i Margarit, 1981, p. 245; Recasens, 1991a, p. 335).²² Com acabem de veure en alguns d'aquests mots, es podria argumentar també amb la freqüència d'ús de la forma del singular.

El tercer grup de conservació són els mots plans i esdrúixols (7), que també són cultismes (Recasens, 1991a, p. 336). Bon nombre dels substantius i adjectius patrimonials que haurien pogut acabar donant mots plans amb /r#/ final van ser sotmesos generalment a la síncope de la vocal posttònica amb conservació de la vocal final (o amb aparició d'una vocal de recolzament del grup consonàntic final): *HEDERAM* > *heura*, *GENERUM* > *gendre*, *TENERUM* > *tendre*, *CAMERAM* > *cam-bra*, *ARBOREM* > *arbre*. Les *Regles d'esquivar vocables* ens donen el testimoni *martre* per dir *màrtir* (Badia i Margarit, 1999, p. 233-234). Els pocs mots plans d'evolució patrimonial (3b-c) han perdut la /r#/.

Finalment, no conec cap explicació particular per a la tendència a la conservació de la /r#/ en els arabismes.

6. ASPECTES FONÈTICS I FONOLÒGICS DE LA PÈRDUA DE /r#/

Com he assenyalat en la introducció, per estudiar la història d'un canvi fonològic qualsevol cal tenir en compte els universals fonètics i fonològics. Per aquest motiu cal revisar el que sabem de la /r/ i també els aspectes particulars dels fones en posició final de mot.

La /r/ i, més en general, les consonants ròtiques són encara un misteri de la fonologia. Habitualment es fa un grup amb consonants (fricatives, vibrants, taps, aproximants) que les llengües tendeixen a escriure amb la lletra <r>, però no està clar si hi ha algun tret fonètic que sigui comú a totes (Lindau, 1985; Ladefoged i Maddieson, 1996; Van de Velde i Van Hout (ed.), 2001). Les ròtiques poden aparèixer en còdes complexes com a primer element i presenten trets que les acosten

21. Ho són clarament *futur*, *favor*, *espectacular*. Mots com *atur* o *valor* poden haver rebut la influència del seu ús freqüent en els trobadors. Caldria, però, fer un estudi mot per mot.

22. En l'ús s'observa una tendència a la pèrdua també en alguns d'aquests mots en el Principat, tal com recull el DCVB, per exemple per a *familiar*, *sabor*, i el diccionari de Bruguera i Talleda (2004) per a *ascensor*. Ocasionalment també es troba la pronúncia [rt]. En el cas del mallorquí la pèrdua està més generalitzada. A partir de la comparació de dos diccionaris amb transcripció fonètica dels mots, Wheeler (1980, p. 606) mostra que en el català contemporani hi ha variació en mots com *auster*, *sabor*, *superior*, *sever*, *sincer*, *temor*, *atzar* (i si jo abans d'escriure aquest article tenia un ús dialectal, però estable, ara ja no faig res més que dubtar).

a les vocals (per exemple, poden tenir variants sillàbiques i poden fusionar-se amb les vocals que tenen al costat).

Probablement la consonant que es va perdre en català era [r]. La [r] (tap alveolar) es produeix amb un ràpid moviment d'elevació de l'apex de la llengua i un únic contacte breu apicoalveolar (Recasens i Espinosa, 2007, p. 1). Avui el valencià té [r] en posició final de mot i en coda (i també presumiblement el mallorquí), mentre que el català oriental té una vibrant [r] (Recasens i Pallarès, 2001, p. 52; Recasens i Espinosa, 2007). La [r] és una articulació menys constreta que [r], això vol dir que per articular la [r] no cal gaire control articulatori; per aquesta raó la [r] pot experimentar un considerable grau de coarticulació vocàlica per inèrcia, la qual cosa vol dir que durant l'articulació de la [r] el dors de la llengua és relativament lliure per adaptar-se a les necessitats de la vocal precedent. Igualment per a la [r] el punt del contacte alveolar pot variar en funció del context vocàlic (Recasens, 1991b; Recasens i Pallarès, 1999).

Les descripcions dels romanistes no ens donen gaire informació sobre possibles fases intermèdies entre [r] i la pèrdua. La pèrdua pot ser un procés de reducció articulatòria d'un so que ja és força petit (poc contacte lingual i poca durada).²³

Tret dels casos d'assimilació de grups del mallorquí i de l'alguerès (cf. Recasens, 1991a, p. 348-349), el procés de pèrdua de /r#/ en català està restringit a la posició final de mot i al grup llatí RS (13).

- (13) BURSA > *bossa*; URSU > *ós*; MORSICARE > *mossegar*.²⁴

Avui tenim /rs/ en els cultismes (per exemple, *conversió*) i també en casos (14) on la pressió culta hauria restablert el grup llatí (Badia i Margarit, 1981, p. 202). Aquesta pressió culta s'observa a les *Regles d'esquivar vocables: faciment per farsiment*.

- (14) *FARSIRE > *farcir* (rossellonès *facir*); CURSA > *cursa* (bal. *cussa*); CORSA-RIU > *corsari* (ant. *cossaris*); en molts casos i segons les varietats es prefereix la pronúncia amb el grup assimilat (Recasens, 1991a, p. 330).

El procés de pèrdua de la /r/ en contacte amb /s/ s'explica perquè hi ha una incompatibilitat gestual entre les ròtiques i les fricatives (Recasens, 2004). La reducció articulatòria de /rC/ és més freqüent davant de consonant quasi homògona (davant de laterals, nasals i /s/) (Recasens, 2006). En el cas del grup /rs/, la

23. Alguns canvis que afecten la [r] en coda sillàbica i que produeixen la substitució de [r] per [l] o de [l] per [r] en varietats de l'espanyol poden explicar-se per confusió perceptiva (Recasens, 2003).

24. L'assimilació /rs/ > /ss/ és un canvi que es documenta ja en llatí, però que no es va estendre a totes les llengües romàniques (Grandgent, 1970, § 291). El llatí també conegué l'assimilació /rl/ > /ll/ en el cas de la preposició *per*, per exemple, *pellabor*, *pellicere* (Grandgent, 1970, § 293).

pèrdua de /r/ es pot deure a una interferència de la fricció de /s/ amb els requeriments articulatoris i aerodinàmics del tap (o de la vibrant) (Recasens, 2006).²⁵ Aquest és el motiu fonètic que explica per què la pèrdua va començar en el context /rs#/.

D'altra banda, sabem que la pèrdua no es redueix al context esmentat suara. També hi hagué pèrdua en posició final de mot en els infinitius (1a i 3a), en algun adverbi (1c), en els topònims (3c) i en algun antropònim (3d). Per aquest motiu cal analitzar quins factors podrien fer de la posició final de mot un context favorable a la pèrdua.

El reforçament segmental té lloc sobretot en posició inicial. També hi ha reforçament en posició final de mot i de frase. De la banda contrària, tenim afebliment sobretot en posició final de síl·laba (Ohala i Kawasaki, 1984) i també en posició intervocàlica medial. En el cas de les consonants, l'afebliment comporta una pèrdua de contacte entre els articuladors i les zones fixes del tracte vocal (Recasens, 2009). Si interpretem la pèrdua de /r#/ final com el punt final d'un procés d'afebliment, esperàriem que el canvi hagués afectat totes les /r#/ en coda sil·làbica. Però veiem que en català, tret del grup llatí rs en posició interior (13), el canvi es limita a la posició final, on teòricament esperàriem més aviat el reforçament.

Però la posició final és una posició especial perquè probablement és el punt on més variació es produeix. Si el mot següent comença per una consonant, la final precedent es pot tractar com una coda interior. Si el mot següent comença per vocal hi ha dues possibilitats: un tractament com a final de mot o bé com a inici de la síl·laba següent. Si la posició final de mot coincideix amb la posició final de grup fònic, el tractament és realment de final. La posició final de mot és igualment ambigua perquè es pot produir una disminució de la pressió de l'aire que es pot traduir en afebliment de la consonant, però també hi cap la possibilitat d'un retardament del ritme de producció, que pot produir allargament de la consonant.

Cho (2001) argumenta que dins d'un morfema l'organització dels gestos articulatoris és més estable i bloqueja les assimilacions, mentre que a través d'una frontera hi ha més flexibilitat en l'organització gestual i això pot comportar un grau més alt d'assimilació. En concret, Cho troba que la palatalització en les seqüències /ti/ i /ni/ en coreà és més forta si hi ha una frontera morfològica entre la consonant i la vocal.²⁶ Cho (2001, p. 143) considera que aquesta predicció està d'acord amb el plantejament de la fonologia articulatòria: els canvis en els gestos articulatoris que poden resultar en la pèrdua o en l'assimilació de consonants es produeixen amb

25. Al sud d'Anglaterra tenim testimonis de pèrdua de /r/ davant de consonant d'ençà del segle xv i Wyld (1936, p. 298) afirma que la pèrdua va començar davant -s i -sh.

26. Un altre exemple és l'assimilació [nd] > [dd] en italià (*ha[d d]ato* en lloc de *ha[n d]ato*). En l'experiment de Calamai i Ricci (2010), aquesta assimilació és més freqüent en frontera de mot que en posició interior.

més probabilitat entre la fi d'una unitat lèxica i el començament de la següent, perquè en aquesta posició els gestos articuladoris estan menys cohesionats:

If we hypothesize that post-lexical phasing between gestures at the end of one lexical unit and beginning of the next has weak (or possibly non-existent) bonding strength, then the site of these assimilations and deletions is accounted for. (Browman i Goldstein, 2000, p. 27)

Aquestes diferències en el grau d'estabilitat de coordinació de l'organització gestual poden explicar fets com els que trobem a Palafrugell, on els grups de /rC/ a l'interior del mot es mantenen intactes: *pernil* [pər'nɪl]; però la /r/ de l'infinitiu en contacte amb una consonant ([m], [n] o [l]) d'un clític s'hi assimila: *donar-ne* [du'nannə], *donar-me* [du'nammə], *donar-la* [du'nallə]; però, d'altra banda, la /r/ en *sandhi* no necessàriament s'assimila: *per mi* [pər'mi] (Bonet, 2002, p. 982).

Com hem vist, la posició final de mot és ambigua, perquè de fet, es tracta de diferents posicions i s'ha observat que les consonants finals es perden abans quan el mot següent comença per consonant que quan el mot està en posició final absoluta. Bybee (2001a, p. 339) interpreta que les consonants es perden per motius fonètics quan estan en contacte amb la consonant del mot següent i que aquesta pèrdua s'estén després a la posició davant de pausa mitjançant una reestructuració de la representació lèxica. Aquests són els motius que expliquen la pèrdua de consonants en posició final de mot.

7. JERARQUIES PER LA PÈRDUA DE /r#/

Tot seguit esbossaré una petita teoria del canvi fonològic, amb la qual em proposo de reexaminar alguns dels problemes de la història de /r#/ en català.

En primer lloc hem de prendre en consideració la possibilitat que un canvi tingui moltes causes o que hi puguin influir molts factors.

In traditional historical linguistic research [...] there has been a clear tendency to look for specific, single causes of changes. [...] However, scientific explanations are increasingly formulated not in terms of one or a few causes but rather in terms of a set of factors that enhance or diminish the probability that a certain kind of event will take place. [...] We can thus search for generalizations about linguistic change, but they will not necessarily enable us to predict what changes will take place in a given situation. (Dahl, 2004, p. 61)

En segon lloc hem de considerar que els canvis es poden expandir dins la llengua i que cal entendre com ho poden fer.²⁷ Els canvis comencen en els contextos

27. Deixo aquí de banda l'expansió dins la comunitat lingüística.

més favorables al canvi i poden generalitzar-se a contextos pitjors. No sabem exactament com funciona aquesta generalització, que potser és fruit de l'època d'alternança entre realitzacions amb canvi i formes sense canvi d'un mateix mot.

Una traducció de la multicausalitat i de l'actuació gradual dels canvis fonològics són les jerarquies del canvi. De les informacions que ofereixen els diferents treballs que s'han ocupat dels processos de pèrdua de /r#/ en diferents varietats romàniques es poden deduir les següents jerarquies del fenomen (a l'esquerra i sota el signe + es troben els contextos en sentit ampli en els quals la pèrdua es veu afavorida, mentre que a la dreta i sota el signe – s'inclouen els contextos que no afavoreixen el procés):

jerarquia 1	+				–
		síllaba àtona			síllaba tònica
jerarquia 2	+				–
		davant de consonant	davant de pausa	davant de vocal del mot següent	
jerarquia 3	+				–
		infinitius	mots gramaticals	resta de mots	
jerarquia 4	+				–
		polisíl·labs			monosíl·labs

7.1. *Jerarquia 1: síllaba tònica vs. síllaba àtona*

Aquesta jerarquia prediu que la pèrdua serà més forta i més antiga si la /r#/ es troba en síllaba àtona que en síllaba tònica. La preferència per la pèrdua en síllaba àtona s'explica fonèticament: la /r/ davant de consonant heterosíl·lábica pot ser bategant o vibrant (amb poques vibracions) i hi ha tendència que la /r/ sigui bategant en síllaba àtona (Recasens, 1991a, p. 326).

L'evolució de la /r#/ en occità confirma aquesta jerarquia. Segons Ronjat (1930-1941, vol. II, p. 298-300) i Lafont (1991, p. 7), la /r#/ desaparegué en occità a partir del segle XIV en síllaba àtona, per exemple, SENIOR > *sénher* > ['seɲe]. La pèrdua afectà també els infinitius del tipus CREDERE > *crése(r)*. Més tard, durant els segles XIV-XVI, la pèrdua s'estendria als mots aguts, però no de manera universal: CANTARE > *canta(r)*.²⁸

28. En aquest treball em limitaré a fer la comparació amb les altres llengües romàniques, però cal assenyalar que la comparació podria anar encara més lluny, perquè la /r#/ es perd també en altres llengües del món no gaire lluny de l'àmbit romànic. Per exemple, l'anglès britànic meridional ha perdut la /r/ en coda síllábica (per exemple, *car* [ka:], *cart* [ka:t]) (Lass, 1999, p. 114-115) i aquest tret serveix per a dis-

Una mateixa preferència per la pèrdua en síl·laba àtona es dona en el portuguès del sud de Brasil (Monaretto, 2000).²⁹

Contràriament a la predicció de la jerarquia, en romanx (Surselva i Subselva) i en el ladí dolomític, la /r#/ es perd més en els infinitius aguts que en els plans (Meyer-Lübke, 1890-1902, vol. 1, § 555-566; Kramer, 1976, p. 136).

En català no trobem una situació clara en aquest punt. Els infinitius plans perden la /r#/ igual que els aguts (però curiosament en alguerès la perden en els aguts i no en els plans: conèixer [ku'neʃar]) (Veny i Massanell i Messalles, 2002, mòdul didàctic 2, p. 70). La major part dels substantius i adjectius plans no la perden (7) i això seria un problema per a la hipòtesi, però es tracta, com hem vist, de mots cultes que haurien arribat a la llengua quan el canvi ja havia acabat. Un parell de substantius (3b) i els topònims (3c),³⁰ en el quals esperem que es conser-

tingir entre *rhotic* i *non-rhotic accents*. La pèrdua es posa en relació amb el canvi d'alveolar a retroflexa de la ròtica i s'interpreta com una vocalització (Labov, Ash i Boberg, 2006). La pèrdua de la /r/ comença davant de consonants coronals, sobretot davant de /s/: angl. ant. *ears* > *ass* 'cul', angl. ant. *baers* > *bass* 'un tipus de peix'. En una segona fase del canvi, durant el segle xv, apareixen exemples com *cadennall* (mod. *cardinal*) 'cardenal', *monyng* (mod. *morning*) 'matí'. En el segle xviii ja es descrivia la pèrdua com una característica de la llengua estàndard. Segons Lass (1987, p. 95), la pèrdua comença davant de consonants i després s'estengué a la posició final. En el segle xvii es documenten realitzacions debilitades (aproximants) de /r/ en context postvocalic. Una pèrdua semblant es produeix actualment en holandès (Cucchiari i Van den Heuvel, 1998; Van den Heuvel i Cucchiari, 2001); una fase intermèdia pot ser una aproximant (Van Bezooijen, 2005). També hi ha hagut vocalització i pèrdua de /r/ en coda síl·làbica en alemany (Schiller, 1988). A les llengües germàniques la pèrdua de /r/ té efectes en la vocal precedent (allargament o l'anomenat *r-coloring*) i pot estar condicionada també pel tipus de vocal precedent (en holandès la pèrdua és més freqüent si la vocal és *schwa*). La modificació del timbre de la vocal en funció de la presència d'una /r/ després de la vocal no sembla un fenomen molt estès entre les llengües romàniques, però sí el tenim en francès (condicionat per una ròtica uvular) (Ladefoged i Maddieson, 1996, p. 216). En els *non-rhotic dialects* de l'anglès, la /r/ es conserva en *sandhi* davant de vocal: el manteniment de /r/ és obligatori en *sandhi* intern (*fair* ['fɛə] 'just', *fairer* ['fɛərə] 'més just') i és freqüent en *sandhi* extern (*Fair Isle* ['fɛərəjl], *lore and* ['lɔ:rænd] 'tradició i', *for ever* [fə'revə] 'per sempre'; aquest fenomen es coneix amb el nom de *linking r*) (Wyld, 1936, p. 298). En alguns dialectes pot aparèixer una /r/ no etimològica (p. ex. *law and order* [lɔ:ræ'nɔ:də] 'lleis i ordre'); aquesta /r/ rep el nom de *intrusive r*. En català conec només un cas de *linking r* en el rés de l'avemaria: *el Senyor és amb Vós* es pot pronunciar [əlsə'nɔrezəm'bɔs]. El mateix fenomen es troba en occità: quan Ronjat parla de «les liaisons de consonnes» afirma que «tous nos parlers ont, dans une mesure variable, des altern. en finale avec consonne devant voy. initiale de mot lié / -Ø en toute autre position» (Ronjat, 1930-1941, vol. II, p. 424). En el cas de /r#/ alguns parlars occitans l'han perdut completament, però n'hi ha d'altres que manifesten una alternança entre formes amb /r#/ davant de vocal (p. ex. *proumier ome*) i formes sense /r#/ en la resta dels contextos; l'aparició de la /r#/ no és obligatòria i es troben també formes *proumié ome* (Ronjat, 1930-1941, vol. II, p. 425). Un altre cas de *linking r* en català, però aquesta vegada lexicalitzat, el trobem en el cas de *perhom* del mallorquí i de l'alguerès; en alguerès la preposició *per* es pronuncia [pe] (Blasco Ferrer, 1984, p. 187), però en el compost *perhom* la /r/ es pronuncia, perquè es tracta d'una entitat ben soldada (Veny, 2001-2002, p. 67-68).

29. La /r/ del sud del Brasil és alveolar (Monaretto, 2000, p. 282), mentre que en la resta del país predominen les variants posteriors (Woll, 1994, p. 394-395).

30. La informació que prové de la toponímia no és sempre fàcil d'interpretar: cal tenir en compte la grafia o les grafies que ha tingut el topònim, com el pronuncia la gent del lloc i quina n'és l'etimolo-

vi l'evolució fonètica patrimonial, han perdut la /r#/ i ens permeten de mantenir l'aplicació de la jerarquia a l'evolució del català. Caldria investigar per què no la perden els arabismes (8).³¹

Al Baix Vinalopó trobem una distribució que s'adiu amb la jerarquia 1: un verb com *cantar* té /r#/ sempre a Elx, Santa Pola i Guardamar i la perd només ocasionalment en fonètica sintàctica a la resta de la comarca (tret de les zones marginals: Crevillent, el Fondó de les Neus i Novelda, que tenen pèrdua generalitzada); contràriament, en el cas de l'infinitiu pla *córrer* la pronúncia sense consonant final està molt més estesa i, de fet, només tenen /r#/ Guardamar i parcialment Elx (Segura Llopes, 2003b, mapes 51 i 52).

7.2. Jerarquia 2: context fonètic

La jerarquia 2 és la jerarquia típica dels processos de pèrdua de consonants finals (cf. Morin, 1986, p. 168-170): les consonants finals es perden en primer lloc quan la paraula següent comença per consonant /r#C/, després es poden perdre també davant de pausa /r##/ i, finalment, la pèrdua pot arribar a produir-se també quan la paraula següent comença per vocal /r#V/.

Per a l'occità, Ronjat (1930-1941, vol. II, p. 298-300) documenta els efectes de la jerarquia 2 només en els infinitius i en els resultats del sufix -ARIU. Per exemple, a Gap (Hautes-Alpes): *aguer* *uno feblesso*; *fau parla* *aut*; *l'ouro de parla* *vs. pèr ana* *dansar*. Però no hi ha cap motiu perquè aquesta jerarquia distingeixi entre classes morfològiques.

Segons Rohlfs (1966-1969, § 307), a la regió de la Romanya (centre-nord d'Itàlia) la /r#/ es perd només davant de consonant i davant dels clítics.

La pèrdua en andalus contradiu parcialment aquesta jerarquia. Les dades d'Alvar, Llorente Maldonado de Guevara i Salvador (1995), analitzades per Quilis-Sanz (1998), mostren un grau de pèrdua més gran en els casos de /r/ en posició final absoluta (/r##/), seguits dels casos de /r/ final davant de consonant (/r#C/) i, finalment, dels exemples de /r/ final seguida de vocal (/r#V/). Però malgrat aques-

gia. La importància de combinar tota aquesta informació es fa palesa, per exemple, en el cas de *Porto-salè* (Formentera). Com explica Ribes i Marí (2006, p. 57-58), l'ortografia tradicional era *Portossaler* i es creia que l'etimologia era *SALARIU*. Si així fos, es tractaria d'un altre cas de pèrdua de /r#. Però la realització fonètica popular és amb [e] i això fa pensar que no hi havia una /r#/ etimològica. Coromines proposa una etimologia diferent a partir de l'àrab *salih*. Així doncs, l'antiga grafia <-r> seria un fet analògic als altres topònims amb pèrdua real de /r#. El problema és, naturalment, destriar els exemples de pèrdua autèntica dels que no ho són.

31. És probable que hi hagi alguna relació entre arabisme i pronúncia valenciana. La presència aràbiga a València va ser més llarga (cf. Veny, 1993, p. 158-159) i això es reflecteix, per exemple, en el nombre de topònims d'aquest origen: dels 509 que compta Coromines, 250 pertanyen a l'àrea valenciana i 150 a l'àrea balear (Veny, 2006, p. 17).

ta preferència per la pèrdua en posició final absoluta, és significatiu i s'adiu amb la jerarquia el fet que el context davant de vocal sigui el més refractari a la pèrdua.

Les poques dades filològiques arrelgades a § 3 no permeten de treure cap conclusió en aquest punt en el cas del català. Com hem vist, la major part dels testimonis són casos de /r#/. Caldria fer un estudi de detall dels testimonis filològics de pèrdua de /r#/ per veure si es detecten els efectes d'aquesta jerarquia. Pel que fa a l'alguerès, Morosi (1886, p. 317) afirmava que la /r#/ desapareixia si el mot següent no començava per vocal, però Guarnerio (1886, p. 341, nota 343) no ho confirmà.

7.3. *Jerarquia 3: morfologia*

En aquest cas la jerarquia no reflecteix factors fonètics sinó morfològics. Moltes descripcions de llengües romàniques esmenten la pèrdua de /r#/ en els infinitius: en el portuguès de Brasil (Callou, Moraes i Leite, 1998; Monaretto, 2000), en occità (Meyer-Lübke, 1890-1902, vol. 1, § 555-566), en el romanx, el ladí dolomític (per exemple, a Ampezzo *portá, laurá, avé, vedé, créde, ésse, dormí*) i el friülès (per exemple, *arâ, avê, durmî*) (Ascoli, 1873, p. 379; Meyer-Lübke, 1890-1902, vol. 1, § 555-566; Francescato, 1966, p. 212; Kramer, 1976, p. 136; Benincà, 1989, p. 570-571; Stimm i Linder, 1989, p. 770) i a tota la zona septentrional d'Itàlia (Rohlf, 1966-1969, § 307). En el cas del català, en les varietats amb pèrdua el fenomen és regular en els infinitius dels verbs (1a, 3a), amb l'única i estranya excepció de l'alguerès, que conserva la /r#/ en els infinitius plans i la perd en els aguts.

Els infinitius formen una categoria morfològica particular i és possible que la seva marca morfològica (ja sigui la presència de la /r#/ o la vocal) tingui una evolució particular, diferent de la /r#/ d'altres tipus de mots. Per exemple, en un poble de la Marina Alta, Pedreguer, la /r#/ es perdia tradicionalment, però els joves l'han restituit pràcticament en tots els substantius i adjectius, però els infinitius es resisteixen (Beltran i Calvo, 2000, p. 86).

Es freqüent també trobar descripcions que incideixen en la pèrdua de /r#/ quan aquesta fa part d'un sufix. Per exemple, Zauner (1921-1926, § 52) distingeix en francès entre la /r#/ pertanyent a l'arrel, que es conserva (per exemple, *cher* [ʃɛr], *fier* [fjɛr] 'orgullós', *soir* [swar]), i la /r#/ del sufix, que es perd (per exemple, *donner* [do'ne], *verger* [ver'ʒe], *fier* [fi'e] 'fiar'). Igualment en el dialecte de Milà es perd sobretot en els sufixos -er, -or: *forné* 'forner', *peskó* 'pescador' (Rohlf, 1966-1969, § 307). I en algunes parts del romanx, fora dels infinitius, sembla que la /r#/ es perd sobretot en els derivats del sufix -ARIU (Ascoli, 1873, p. 58, nota 52; Luzi, 1904, p. 779 i 824).

A les varietats catalanes que perden la /r#/ (tret de les Illes Balears) no hi ha /r#/ en el sufix -er (*forner, llibreter...*), però sí n'hi ha en el sufix -ar (*familiar, particular...*).

No s'han estudiat gaire els efectes que la morfologia pot tenir en el desenvolupament d'un canvi fonològic mentre el procés és encara bàsicament fonètic (és a dir, abans que comenci la morfologització tan freqüent de molts canvis). Bybee (2001b, p. 148-153) documenta un efecte morfològic en el procés de pèrdua de /d/ en els participis de l'espanyol de Mèxic: la pèrdua és més forta en els participis que en altres tipus de mots:

We have an effect of the morpheme *-ado*, as well as an effect of the frequency of the words that *-ado* occurs in. This suggests that the Past Participles are represented as whole words, but that the different instances of *-ado* are associated with one another and can have an effect on one another. (Bybee, 2003, p. 152)

Podem suposar, doncs, que les diferents realitzacions dels morfemes tòpics *-ar*, *-er*, *-ir* i del morfema àton *-er*, atesa la seva freqüència, es van influir les unes a les altres afavorint la pèrdua.³² En el cas del participi castellà, Bybee suposa que *-ado*, que és el participi més freqüent, influeix sobre *-ido*. Igualment podem suposar que la pèrdua en el morfema *-ar* influï en la de la resta de morfemes d'infinitiu.

7.4. Jerarquia 4: polisíl·labs vs. monosíl·labs

Aquesta jerarquia prediu que la /r#/ es perdrà més intensament en els polisíl·labs. Els monosíl·labs tendeixen a conservar la poca matèria fònica que tenen. Això es tradueix en un manteniment ocasional de consonants finals que es perden en els polisíl·labs (per exemple, REM > fr. *rien*; QUEM > esp. *quien*, romanès *cine*; CUM > it. *con*; SUM > it. *son* > *sono* vs. la pèrdua generalitzada de /m#/ llatina).

Les descripcions de les llengües romàniques també confirmen aquesta tendència. Per al portuguès de Brasil, cf. Callou, Moraes i Leite (1998) i Monaretto (2000). A Arièja (occità) la /r#/ es manté en els monosíl·labs i es perd en els polisíl·labs (Meyer-Lübke, 1890-1902, vol. 1, § 555-566). Ronjat (1930-1941, vol. II, p. 302-303) es refereix a la conservació de la preposició *per*; igualment a Niça tenim *mar* < MARE, *couar* < COR, *ièr* < HERI, *car* < CARU, *clar* < CLARU. La mateixa tendència en la història del francès és posada de relleu en els treballs de Diez (1874-1876, p. 419), Meyer-Lübke (1890-1902, vol. 1, § 555-566), Bourciez (1930, § 275, 408, 517 i 543) i Lausberg (1965-1966). Segons Kramer (1976, p. 136), en el ladí dolomític la /r#/ es conserva a Livinallongo, Val Gardena i Val di Fassa,

32. La importància de la freqüència d'ús, teoritzada en el treball de Bybee, ja havia estat apuntada per Schuchardt (1885, p. 24): «Die grössere oder geringere Häufigkeit im Gebrauche der einzelnen Wörter welche ja bei den Analogiebildungen eine so hervorragende Rolle spielt, ist auch für ihre lautliche Umgestaltung von hoher Wichtigkeit, nicht innerhalb kleinerer, wohl aber innerhalb bedeutender Differenzen».

mentre que es perd a Val Marebbe i Val Badia; però en aquestes dues darreres valls es conserva en els resultats monosil·làbics de CARU, DURU, MURU i PIRU.

El català sembla respectar aquesta jerarquia. Com hem vist, hi ha tendència a conservar la /r#/ final en els monosíl·labs (4).

En resum, les complicades dades de la pèrdua de /r#/ en català sembla que segueixen les jerarquies 1, 3 i 4 i, com he dit, caldria fer una recerca específica de tipus filològic per veure si també segueixen, com podem esperar, la jerarquia 2. Abans de fer una petita conclusió a tall d'intent de reconstrucció, caldrà però enfrontar un altre dels misteris de la /r#/ en català, com és la qüestió de la /r#/ dels infinitius en contacte amb un clític.

8. LA /r#/ DELS INFINITIUS DAVANT DE CLÍTIC

A les llengües romàniques trobem tot un seguit de testimonis on la pèrdua de /r#/ es produeix només o principalment en el context d'infinitiu + clític amb consonant inicial (generalment /l/).

Ronjat (1930-1941, vol. II, p. 299-302) no esmenta en particular aquest context, tret del cas del clític *ac* a Arrens, on els infinitius tenen /r#/ només quan van seguits d'aquest clític.

En gal·lec-portuguès hi havia assimilació en *sandhi* de /r#/ + clític amb /l/ inicial. La /r#/ podia ser la d'un infinitiu (*catar la* > *catalla*, *catala*), però també la d'una preposició (*per lo* > *pelo*; SUPER ILLUM > *soberlo* > *sobollo*, *sobelo*) o la d'un adverbí (*melho-la fezeistes*) (Huber, 1986, § 255). En portuguès modern la pèrdua es produeix només en els casos de forta unió sintàctica: preposició + article (*pelo*, *pela*) i infinitius + clític (*vê-lo*, *amá-lo*).

En el gal·lec ens trobem avui amb una situació força més complicada pel que fa a la /r#/ i /s#/ de diferents formes. N'hi haurà prou amb remarcar que en la seqüència d'infinitiu + clític (o article) es perd la /r#/ i el clític o l'article tenen la forma amb /l/ (és a dir, *lo*, *la*, *los*, *las* en lloc de *o*, *a*, *os*, *as*): *vas come-lo repolo*, *vai levalo*.

En castellà hi hagué assimilació de la /r#/ a la consonant inicial del clític (*ve-dallo*, *marchasse*). El fenomen era freqüent entre el segle XIII i final del XV, però després triomfà la variant sense assimilació (Menéndez Pidal, 1940, § 108; Elvira, 2004, p. 451; Girón Alconchel, 2004, p. 866-867). Fenòmens similars es troben en altres varietats hispàniques (Rodríguez Castellano, 1952; Echenique, 1992, p. 524; Pensado, 1992, p. 716).

A Valestra (zona de la mitja muntanya de Reggio de l'Emília) es perd la /r#/ dels infinitius aguts només davant de clític: [bar'kas] 'imbarcarsi (detto del curvarsi del legname)', [stabi'lis] 'stabilirsi', [ma'nila] 'ammannirla' (Malagoli, 1934, p. 102). La mateixa situació tenim a la Romaniaa, com hem vist abans (cf. § 7.2).

Mirem ara més a prop la situació de la seqüència infinitiu + clíctic en les varietats catalanes:

a) En bona part del català central (el barcelonès, Osona, el Vallès, la Selva, el Gironès i l'Empordà), els infinitius tenen /r#/ justament només davant de clíctic.³³

(15) *rascar-se* [rəs'karsə] vs. *rascar* [rəs'ka].

Això és cert només en el cas dels infinitius aguts i sobretot davant de *hi*, *ho* (Recasens, 1991a, p. 340). En empordanès tenim /r#/ només davant de clíctic començat per vocal (Colomina i Castanyer, 2002, p. 578).

En els infinitius plans no hi ha /r#/: *convèncer-la* [kum'bənsəɫə], *empènyer-los* [əm'peɲəɫs]) (Bibiloni, 2002, p. 279), que són els que probablement la van perdre més aviat, com prediu la jerarquia 1.

Tampoc no n'hi ha si l'infinitiu és agut i està seguit de dos clíctics i el primer dels clíctics és *nos*, *vos*, *los*: *mirar-nos-ho* [mi'ranzu], *anar-vos-en* [ə'nawzən], *acostar-los-hi* [əkus'talzi] (Bibiloni, 2002, p. 279). Igualment tenim infinitiu sense /r#/ si els clíctics *nos*, *vos*, *los* apareixen en la forma dialectal *nze*, *uze*, *lze*: *amagar-nos* [əmə'ganzə], *sentir-vos* [sən'tiwzə], *dur-los* ['dulzə] (Colomina i Castanyer, 2002, p. 577). En aquests casos la no aparició de la /r#/ de l'infinitiu podria estar relacionada amb la dificultat d'articular tres consonants seguides [rnz], [rwz], [rlz].

b) D'altra banda, en el català nord-occidental, en el tarragonès i a les zones del valencià amb pèrdua, la /r#/ no reapareix davant de clíctics (Badia i Margarit, 1981, p. 244).

(16) *rascar-se* [rəs'kas], *portar-me* [por'tam], *fer-ho* [few], *anar-hi* [ə'naj], *visitar-lo* [bizi'tal].

Algunes varietats valencianes septentrionals i del Baix Vinalopó no tenen /r#/ generalment en els infinitius, però sí davant de pronom feble vocàlic (Segura Llopes, 2003b, p. 110).

c) En el dialecte alacantí la /r#/ es manté, però es perd en els infinitius seguits de clíctic (Barnils, 1913, p. 78). Igualment Recasens (1991a, p. 334) assenyalava que «a pobles del valencià septentrional que mantenen /r#/, l'infinitiu pot elidir la consonant davant de pronom enclíctic iniciat en consonant i sol conservar-la davant de pronom enclíctic iniciat en vocal».

(17) *rascar-se* [ras'kase, ras'kas].

33. Els clíctics que es poden combinar amb un infinitiu poden començar per vocal (*hi*, *ho*) o per consonant /m/ (*me*), /t/ (*te*), /l/ (*lo*, *la*, *li*, *los*, *les*), /s/ (*se*), /n/ (*nos*, *ne*) i /b/ (*vos*).

d) En el dialecte balear la situació és més complexa. La /r#/ no apareix davant *hi*, *ho* (*anar-hi* [ə'naj], *portar-ho* [pur'taw]). En la unió d'un infinitiu amb determinats clítics l'accent passa al pronom i la /r#/ apareix (*sentir-te* [səntir'tə]). Quan el clític comença per /l, m, n/ la /r#/ de l'infinitiu apareix assimilada a la consonant següent (*oferir-li* [ofəril'li], *visitar-me* [bizitam'mə]). A més a més, a Mallorca la /r#/ de l'infinitiu s'assimila a la /s/ del clític *se* i dona el resultat normal a l'illa d'aquesta assimilació, és a dir, [ts]: *menjar-se* [məɲʒat'sə] (Badia i Margarit, 1981, p. 244-245; Recasens, 1991a, p. 340; Recasens, 2006). En el dialecte balear, a diferència del català central, apareix una /r#/ assimilada fins i tot en els infinitius plans en *-er* i en *-re* quan van seguits de clític: *conèixer-les* [ll], *treure'ls* [trewrəl'los], *veure-la* [vorəl'lə], *rebre'n* [rəβrən'nə] (Veny, 1993, p. 88; Bibiloni, 2002, p. 279; Colomina i Castanyer, 2002, p. 577-578).

e) En el rossellonès els pronoms són sempre proclítics, tret del cas de l'imperatiu (Badia i Margarit, 1981, p. 293).

f) El mateix passa en alguerès, però si hi ha un enclític, els infinitius aguts no recuperen la /r#/ (Guarnerio, 1886, p. 342).

Aquesta variació dialectal de la /r#/ de l'infinitiu quan va seguit d'un clític em sembla un dels aspectes més interessants de la història d'aquesta consonant.³⁴ Sobretot cal posar de relleu el contrast entre moltes varietats romàniques (hem vist exemples del gallec-portuguès, del castellà i de l'italià) —i específicament algunes catalanes (com les que assenyalen Barnils i Recasens, cf. punt c)— amb el català central i el balear: a les primeres la /r#/ es perd només davant de clític començat per consonant, mentre que a les segones la /r#/ apareix només justament en aquest mateix context. Hem vist també que algunes varietats, com l'occità d'Arrens o l'empordanès, tenen /r#/ només davant de clític començat per vocal. Aquesta és la situació que ens esperàriem des d'un punt de vista fonètic: la /r#/ s'hauria conservat, perquè estaria en context intervocàlic. Una situació així té paral·lels, per exemple en la *liaison* del francès. L'aparició de la /r#/ només davant de clític començat en consonant és menys comprensible, perquè precisament aquest context és on esperem una pèrdua més forta. Així doncs, haurem de sospitar que l'aparició de /r#/ en aquest cas no és una conservació motivada només per motius fonètics.

Sembla evident que la representació lèxica dels infinitius a les varietats que perden la /r#/ no té aquesta consonant. Per aquest motiu sincrònicament hem de parlar d'*aparició* d'una /r/ davant de clític i cal que ens preguntem com s'ha arribat diacrònicament a aquesta situació. Fabra (1907, p. 30), a propòsit d'un passatge de Morel-Fatio i Saroïhandy (1904), argumenta que la /r/ en el context infini-

34. Alcover (1912, p. 102-103) descriu una situació amb pèrdua de la /r#/ davant de clític molt més àmplia geogràficament. (Agraeixo a Maria Pilar Perea la generositat d'haver-me tramès dues vegades les pàgines d'Alcover, després que jo les hagués perdut inexplicablement la primera vegada.)

tiu + clític seria una conservació de la /r/ originària: «Quant à *saber-ho* (r + voyelles!), *venir-ne* (r + consonne), ce sont des combinaisons syntactiques antérieures à la chute d'r final; on a eu *saber sabero*, *venir venirne*, puis *sabę sabęro*, *veni*, *venirne*». No crec però que puguem parlar de conservació en tots el casos. Quan el clític que segueix comença per vocal (*saber-ho*) el fenomen és una conservació deguda a l'estreta unió sintàctica entre infinitiu i clític. Hem de suposar que la conservació es produiria originàriament en grups sintàctics freqüents, que en la producció dels parlants serien una unitat (cf. Bybee, 2001a). Aquests casos hauran estat el model per a l'aparició de /r/ en els altres.

Per què es pot estendre l'aparició de /r/ a contextos on no l'esperariem? Probablement la raó és que aquesta /r/ compleix una funció demarcativa. Com assenyala Andersen (1986) aquesta és una funció típica del fenomen de *sandhi*.³⁵ En el cas dels clítics del català, l'aparició de /r/ provoca que els clítics tinguin la forma plena, de manera que són més perceptibles: en una construcció *vull menjar-lo* [mən'dʒarlu], el clític és més perceptible que en una construcció *vull menja'l* [mən'dʒal]. El català antic hauria preferit els clítics sil·làbics (Blasco Ferrer, 1984, p. 118) i l'aparició de /r/ col·labora en aquest sentit.³⁶ En el cas del rossellonès, la preferència pels pronoms sil·làbics (Blasco Ferrer, 1984, p. 116) es tradueix en una col·locació proclítica. La meua hipòtesi és que la /r/ que tenim en el contacte infinitiu + clític és una conservació només davant d'un clític començat per vocal. La resta dels casos són una extensió morfològica a partir d'aquest nucli de conservació. La morfològització ha portat, en el cas del balear, a l'aparició de la /r/ no etimològica en els verbs plans en *-re* quan van seguits d'un clític.

9. CONCLUSIÓ

Hi ha encara molts aspectes poc clars de la història de /r#/ en català i que mereixen més estudis. D'una banda, caldria investigar amb detall la història particular de l'alguerès, que com hem vist s'allunya de la resta de les varietats catalanes en dos punts que contradiuen les jerarquies del canvi presentades en aquest treball: 1) pèrdua de /r#/ en el singular i manteniment en el plural (amb la forma [ls]); 2) pèrdua en els infinitius aguts i conservació en els plans. Un altre punt que mereixeria atenció és la història dels arabismes.

35. «Rules that apply at boundaries may serve a concatenative function, if they produce signs that link elements together across the given boundaries. Or they may have a delimitative function if they produce signs that do not» (Andersen, 1986, p. 6).

36. Wheeler (1986, p. 483) també hipotitza una relació entre l'aparició o no de /r#/ en els infinitius i la diferència entre clítics amb forma plena i forma reduïda, però ho fa en un sentit diferent. Wheeler creu que l'extensió dels clítics amb forma reduïda hauria provocat la pèrdua de /r#/ per evitar seqüències construïdes malament, com [rl##] o [rnz].

Sembla clar, però, que la pèrdua de /r#/ fou un procés molt estès dins un grup compacte de llengües (català, occità, francès i dialectes gal·loitàlics) i hem vist que la comparació amb aquestes llengües ens ajuda a determinar les jerarquies que expliquen el comportament del canvi. Processos similars de pèrdua de /r#/ es produeixen avui en algunes varietats romàniques que ens ofereixen nous punts de comparació. D'una banda, el canvi en el portuguès del sud de Brasil ha rebut atenció per part dels sociolingüistes. De l'altra, tenim el canvi de l'andalús, documentat ja en textos antics (Frago Gracia, 1993) i que caldria investigar si avança actualment.

Pel que fa a la cronologia, la forta variació dialectal és una prova de la relativa modernitat de la pèrdua en català. Badia (1981, p. 243) considera que la /r#/ es mantindria en català fins després del segle xv. Una cronologia similar se suposa per a l'occità: hi ha casos de pèrdua des de final del segle xii, però el moment fort de la pèrdua seria el segle xiv (Meyer-Lübke, 1890-1902, vol. 1, § 555-566).

Des del punt de vista fonètic, hi ha motius per considerar que el context més favorable a la pèrdua és /rs/. Les dades filològiques s'adiuen amb aquesta hipòtesi i la comparació amb l'occità (i amb l'anglès) també la confirmen.

D'altra banda, les jerarquies que hem vist en el § 7 semblen aplicar-se a bastants dels processos de pèrdua de /r#/ a la Romània, així que ens poden servir per reconstruir el canvi en català. Aquest canvi hauria començat, com acabem de justificar, en el grup /rs/. Un altre grup de mots amb una tendència forta a la pèrdua serien els infinitius plans quan aquests estaven seguits per mots iniciats per consonant. De fet, en aquest cas, en la seqüència infinitiu + clític no hi ha /r/ en el català central (cf. Colomina i Castanyer, 2002, p. 578).

Finalment, la situació dels monosíl·labs oxítons (4) és la d'un canvi que no ha pogut acabar d'assolir tot el lèxic. El mallorquí hauria avançat més que la resta de dialectes. Els monosíl·labs oxítons, com prediu la jerarquia 4, són l'últim graó del canvi. La conservació en molts monosíl·labs s'ha interpretat també com un manteniment en mots poc usats en plural, però no crec que es pugui excloure cap dels dos factors, que no es contradiuen.

BIBLIOGRAFIA

- AGRAMONT, Jacme d' (1998). *Regiment de preservació de pestilència: Lleida, 1348*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. [Estudis introductoris i glossari, Jon Arrizabalaga, Luis García Ballester i Joan Veny; edició, Joan Veny; il·lustracions, Josep Minguell; pròleg, Jaume Porta i Casanellas]
- ALCOVER, Antoni Maria (1912). «Observacions sobre fonètica, morfologia i ortografia». *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, vol. 7, p. 97-113.
- ALVAR, Manuel; LLORENTE MALDONADO DE GUEVARA, Antonio; SALVADOR, Gregorio (1995). *Textos andaluces en transcripción fonética*. Madrid: Gredos.

- ANDERSEN, Henning (1986). «Introduction: sandhi». A: ANDERSEN, Henning (ed.). *Sandhi phenomena in the languages of Europe*. Berlín: Mouton de Gruyter, p. 1-8.
- ASCOLI, Graziadio Isaia (1873). «Saggi ladini». *Archivio Glottologico Italiano*, vol. 1, p. 1-573.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1981 [1951]). *Gramàtica històrica catalana*. València: Tres i Quatre.
- (1999). *Les regles d'esquivar vocables i la «qüestió de la llengua»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BARNILS, Pere (1913). *Die Mundart von Alicante. Beitrag zur Kenntnis des Valencianischen*. Halle a. S.: Kaemmerer & Co. [Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät der vereinigten Friedrichs-Universität Halle-Wittenberg. Tothom el cita com *Die Mundart von Alacant*, però a l'exemplar que jo he consultat el títol és *Die Mundart von Alicante*]
- BELTRAN I CALVO, Vicent (2000). *El parlar de la Marina Alta: El contacte interdialectal valencianobaleàr*. Alacant: Universitat d'Alacant. [Tesi doctoral disponible a <<http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/3289>>]
- BENINCÀ, Paola (1989). «Friulano: Evoluzione della grammatica». A: HOLTUS, Günter; METZELTIN, Michael; SCHMITT, Christian (ed.). *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. Vol. III: *Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete von der Renaissance bis zur Gegenwart: Rumänisch, Dalmatisch/Istroromanisch, Friaulisch, Ladinisch, Bündnerromanisch*. Tübingen: Niemeyer, p. 563-585.
- BEZOOIJEN, Renée van (2005). «Approximant /r/ in Dutch: Routes and feelings». *Speech Communication*, vol. 47, p. 15-31.
- BIBILONI, Gabriel (2002). «Elisió de -n i -r, distribució de les ròtiques i altres fenòmens consonàntics en el mot». A: SOLÀ, Joan; LLORET, Maria-Rosa; MASCARÓ, Joan; PÉREZ SALDANYA, Manuel (ed.). *Gramàtica del català contemporani*. Barcelona: Empúries, p. 271-285.
- BLASCO FERRER, Eduardo (1984). *Grammatica storica del catalano e dei suoi dialetti con speciale riguardo all'algherese*. Tübingen: Narr.
- BONET, Eulàlia (2002). «Cliticització». A: SOLÀ, Joan; LLORET, Maria-Rosa; MASCARÓ, Joan; PÉREZ SALDANYA, Manuel (ed.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 1: *Introducció. Fonètica i fonologia. Morfologia*. Barcelona: Empúries, p. 933-989.
- BOURCIEZ, Édouard (1930). *Éléments de linguistique romane*. 3a ed. París: Klincksieck.
- BROWMAN, Catherine P.; GOLDSTEIN, Louis M. (2000). «Competing constraints on intergestural coordination and self-organization of phonological structures». *Bulletin de la Communication Parlée*, vol. 5, p. 25-34.
- BRUGUERA I TALLEDA, Jordi (2004). *Diccionari ortogràfic i de pronúncia*. 2a ed. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- BYBEE, Joan L. (2001a). «Frequency effects on French liaison». A: BYBEE, Joan; HOPPER, Paul (ed.). *Frequency and the emergence of linguistic structure*. Amsterdam; Philadelphia: Benjamins, p. 337-359.
- (2001b). *Phonology and language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (2003). «Mechanisms of change in grammaticization: the role of frequency». A: JOSEPH, Brian D.; JANDA, Richard D. (ed.). *The handbook of historical linguistics*. Oxford: Blackwell, p. 602-623.
- CALAMAI, Silvia; RICCI, Irene (2010). «Speech rate and articulatory reduction in Italian alveolar and velar nasal + stop clusters». A: RECASENS, Daniel; SÁNCHEZ MIRET, Fer-

- nando; WIREBACK, Kenneth J. (ed.). *Experimental phonetics and sound change*. Munic: Lincom Europa, p. 7-33.
- CALLOU, Dinah Maria Isensee; MORAES, João; LEITE, Yonne (1998). «Apagamento do R final no dialeto carioca: um estudo em tempo aparente e em tempo real». *DELTA: Revista de Documentação de Estudos em Lingüística Teórica e Aplicada* [São Paulo], vol. 14, p. 61-72.
- CASANOVA, Emili (1985). «El valenciano dentro del diasistema lingüístico catalán». *Revista de Filología Románica*, vol. 3, p. 25-34.
- CHO, Taehong (2001). «Effects of morpheme boundaries on intergestural timing: evidence from Korean». *Phonetica*, vol. 58, p. 129-162.
- COLOMINA I CASTANYER, Jordi (1985). *L'alacantí. Un estudi sobre la variació lingüística*. Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.
- (2002). «Paradigmes flectius de les altres classes nominals». A: SOLÀ, Joan; LLORET, Maria-Rosa; MASCARÓ, Joan; PÉREZ SALDANYA, Manuel (ed.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 1: *Introducció. Fonètica i fonologia. Morfologia*. Barcelona: Empúries, p. 535-582.
- CORRIENTE, Federico (1997). «Arabismos del catalán y otras voces de origen semítico o medio-oriental». *Estudios de Dialectología Norteafricana y Andalusí*, vol. 2, p. 5-81.
- CUCCHIARINI, Catia; VAN DEN HEUVEL, Henk (1998). «Postvocalic /r/-deletion in standard Dutch: how experimental phonology can profit from ARS technology». *ICSLP 98: The 5th International Conference on Spoken Language Processing; incorporating the 7th Australian International Speech Science and Technology Conference; Sydney Convention Centre, Sydney, Australia, 30th November - 4th December 1998*. Rundle Mall, Austràlia: Causal Production, p. 1759-1762.
- DAHL, Östen (2004). *The growth and maintenance of linguistic complexity*. Amsterdam: Benjamins.
- DCVB = ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja (1930-1962). *Diccionari català-valencià-balear* [en línia]. <<http://dcvb.iecat.net>>.
- DECLC = COROMINES, Joan (1980-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial: La Caixa.
- DIEZ, Frédéric (1874-1876 [1870-1872]). *Grammaire des langues romanes*. 3a ed. París: Franck. 3 v.
- ECHENIQUE, M. Teresa (1992). «Español: Áreas lingüísticas, III: Canarias». A: HOLTUS, Günter; METZELTIN, Michael; SCHMITT, Christian (ed.). *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. Vol. VI, 1: *Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete von der Renaissance bis zur Gegenwart: Aragonesisch/Navarresisch, Spanisch, Asturianisch/Leonesisch*. Tübingen: Niemeyer, p. 522-525.
- ELVIRA, Javier (2004). «Los caracteres de la lengua en el s. XIII: gramática de los paradigmas y de la construcción sintáctica del discurso». A: CANO, Rafael (ed.). *Historia de la lengua española*. Barcelona: Ariel, p. 449-472.
- FABRA, Pompeu (1907). «Le catalan dans la grammaire des langues romanes de W. Meyer-Lübke et dans le *Grundriss der romanischen Philologie*». *Revue Hispanique*, vol. 17, p. 1-45.
- FOUCHÉ, Pierre (1924). *Phonétique historique du roussillonnais*. Tolosa: Privat.
- FRAGO GRACIA, Juan Antonio (1993). *Historia de las hablas andaluzas*. Madrid: Arco Libros.
- FRANCESCATO, Giuseppe (1966). *Dialettologia friulana*. Udine: Soc. Fil. Friulana.

- GIMENO BETÍ, Lluís (1989). «L'elisió de la /r/ final de mot en tortosí meridional». *Caplletra*, vol. 6, p. 123-140.
- GIRÓN ALCONCHEL, José Luis (2004). «Cambios gramaticales en los siglos de oro». A: CANO, Rafael (ed.). *Historia de la lengua española*. Barcelona: Ariel, p. 859-893.
- GRAMMONT, Maurice (1971). *Traité de phonétique*. 9a ed. París: Delagrave.
- GRANDGENT, Charles Hall (1970 [1907]). *Introducción al latín vulgar*. Madrid: CSIC.
- GUARNERIO, Pier Enea (1886). «Il dialetto catalano d'Alghero». *Archivio Glottologico Italiano*, vol. 19, p. 261-364.
- HEUVEL, Henk van den; CUCCHIARINI, Catia (2001). «/r/-deletion in Dutch: rumours or reality?». A: VAN DE VELDE, Hans; VAN HOUT, Roeland (ed.). *Études & Travaux*, núm. 4 [Bruselles]: 'r-atics'. *Sociolinguistic, phonetic and phonological characteristics of /r/*, p. 185-198. [Número especial]
- HUBER, Joseph (1986 [1933]). *Gramática do português antigo*. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2003). *El català de l'Alguer: un model d'àmbit restringit*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- JASSANS, Miquel S. (1988). *Toponímia de Rasquera*. Rasquera: Grup Cultural Rasquerà.
- KRAMER, Johannes (1976). *Historische Grammatik des Dolomitenladinischen. Formenlehre*. Gerbrunn bei Würzburg: Lehmann.
- KUEN, Heinrich (1932-1934). «El dialecto de Alguer y su posición en la historia de la lengua catalana». *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, vol. 5 (1932), p. 121-177; 7 (1934), p. 41-112. [L'article (inacabat) aparegué en dos números de la revista, però té, a més de la paginació de cada número, una paginació correlativa de les 130 pàgines de l'article. En la citació empro la paginació correlativa: en el volum 5 aparegueren les pàgines 1-57 i en el volum 7 les pàgines 59-130]
- LABOV, William; ASH, Sharon; BOBERG, Charles (2006). *The atlas of North American English: Phonetics, phonology and sound change*. Berlín: Mouton de Gruyter.
- LADEFEGED, Peter; MADDIESON, Ian (1996). *The sounds of the world's languages*. Oxford: Blackwell.
- LAFONT, Robert (1991). «Occitan: histoire interne de la langue I. Grammaire». A: HOLTUS, Günter; METZELTIN, Michael; SCHMITT, Christian (ed.). *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. Vol. V, 2: *Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete von der Renaissance bis zur Gegenwart: Okzitanisch, Katalanisch*. Tübingen: Niemeyer, p. 1-18.
- LASS, Roger (1987). *The shape of English: Structure and history*. Londres: Dent.
- (1999). «Phonology and morphology». A: HOGG, Richard M.; LASS, Roger (ed.). *The Cambridge history of the English language*. Vol. 3 (1476-1776). Cambridge: Cambridge University Press, p. 56-186.
- LAUSBERG, Heinrich (1965-1966 [1956-1962]). *Lingüística romànica*. Madrid: Gredos. 2 v.
- LINDAU, Mona (1985). «The story of 'r'». A: FROMKIN, Victoria A. (ed.). *Phonetic linguistics. Essays in honor of Peter Ladefoged*. Orlando: Academic Press, p. 157-168.
- LUZI, Johann (1904). «Die sutselvischen Dialekte (Lautlehre)». *Romanische Forschungen*, vol. 16, p. 757-846.
- MALAGOLI, Giuseppe (1934). «Studi sui dialetti reggiani. Fonologia del dialetto di Valèstra (Medio Appennino Reggiano)». *L'Italia Dialettale*, vol. 10, p. 63-110.

- MARTÍ I CASTELL, Joan (2002). *Estudi lingüístic dels Usatges de Barcelona: El codi a mitjan segle XII*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1940). *Manual de gramática histórica española*. 6a ed. Madrid: Espasa-Calpe.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1890-1902). *Grammatik der romanischen Sprachen*. Leipzig: Reisland. 4 v.
- (1925). *Das Katalanische: Seine Stellung zum Spanischen und Provençalischen sprachwissenschaftlich und historisch dargestellt*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- MOLL, Francesc de Borja (2006 [1952]). *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València. [Edició corregida i anotada per Joaquim Martí Mestre amb la col·laboració de Jesús Jiménez]
- MONARETTO, Valéria N. de Oliveira (2000). «O apagamento da vibrante posvocálica nas capitais do sul do Brasil». *Letras de Hoje*, vol. 35, p. 275-284.
- MONTOYA ABAT, Brauli (1986). *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'Edat moderna*. Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.
- MORAN, Josep; BATLLE, Mar; RABELLA, Joan Anton (2002). *Topònims catalans: Etimologia i pronúncia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. [Amb la col·laboració de Joan Peytavi]
- MOREL-FATIO, Alfred (1888). «Das Catalanische». A: GRÖBER, Gustav (ed.). *Grundriss der romanischen Philologie*. Estrasburg: Trübner, p. 669-688.
- MOREL-FATIO, Alfred; SAROIHANDY, Jean (1904). «Das Catalanische». A: GRÖBER, Gustav (ed.). *Grundriss der romanischen Philologie*. 2a ed. Estrasburg: Trübner, p. 841-877.
- MORIN, Yves-Charles (1986). «On the morphologization of word-final consonant deletion in French». A: ANDERSEN, Henning (ed.). *Sandhi phenomena in the languages of Europe*. Berlín: Mouton de Gruyter, p. 167-210.
- MOROSI, Giuseppe (1886). «L'odierno dialetto catalano di Alghero in Sardegna». A: *Miscellanea di filologia e linguistica in memoria di Napoleone Caix e Ugo Angelo Canello*. Florència: Le Monnier, p. 313-327.
- NADAL, Josep M.; PRATS, Modest (1982). *Història de la llengua catalana*. Vol. 1: *Dels orígens fins al segle xv*. Barcelona: Edicions 62.
- OHALA, John J.; KAWASAKI, Haruko (1984). «Prosodic phonology and phonetics». *Phonology yearbook*, vol. 1, p. 113-127.
- OnCat = COROMINES, Joan; FERRER, Joan; GULSOY, Joseph; RASICO, Philip; TERRADO, Javier (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial. 8 v.
- PENSADO, Carmen (1992). «Iberorromance -rl- > -lr-». A: BARTOL HERNÁNDEZ, José Antonio; GARCÍA SANTOS, Juan Felipe; SANTIAGO GUERVÓS, Javier de (ed.). *Estudios filológicos en homenaje a Eugenio de Bustos Tovar*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, p. 713-726.
- QUILIS-SANZ, María José (1998). «Las consonantes [-r] y [-l] implosivas en Andalucía». *Revista de Filología Española*, vol. 78, p. 125-156.
- RASICO, Philip D. (1982). *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*. Barcelona: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1993a). «El Capbreu de la Vall de Ribes». A: *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*. Barcelona: Curial, p. 160-201.

- RASICO, Philip D. (1993*b*). «El català preliterari en documents procedents de l'antic bisbat d'Urgell (segles XI-XII)». A: *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*. Barcelona: Curial, p. 103-131.
- (1993*c*). «Estudi fonològic i complementari de la Crònica de Bernat Desclot». A: *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*. Barcelona: Curial, p. 20-35.
- (1993*d*). «Les Ordinacions d'Empúries». A: *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*. Barcelona: Curial, p. 202-236.
- RECASENS, Daniel (1990). *Temes de fonètica i lingüística del català*. Tarragona: Publicacions de la Diputació de Tarragona.
- (1991*a*). *Fonètica descriptiva del català: Assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle xx*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1991*b*). «On the production characteristics of apicoalveolar taps and trills». *Journal of Phonetics*, vol. 19, p. 267-280.
- (2003). «Articulation and sound change in Romance». A: SOLÉ, Maria-Josep; RECASENS, Daniel; ROMERO, Joaquín (ed.). *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences: ICPHS 03, Barcelona, 3-9 August, 2003*. Vol. 1. Barcelona: Causal Productions, p. 231-235.
- (2004). «The effect of syllable position on consonant reduction (evidence from Catalan consonant clusters)». *Journal of Phonetics*, vol. 32, p. 435-453.
- (2006). «Gradient weakening of syllable-final /s, r/ in Majorcan Catalan consonant clusters». A: YEHA, H. C.; DEMOLIN, D.; LABOISSIÈRE, R. (ed.). *Proceedings of the 7th International Seminar on Speech Production. Ubatuba (Brazil)*, p. 11-18.
- (2009). «Sobre la rellevància del detall articulatori i acústic en l'explicació del canvi fonètic». A: RAFEL, J. (ed.). *Diachronic Linguistics = Lingüística diacrònica = Lingüística diacrònica*. Girona: Documenta Universitaria, p. 115-134.
- RECASENS, Daniel; ESPINOSA, Aina (2007). «Phonetic typology and positional allophones for alveolar rhotics in Catalan». *Phonetica*, vol. 63, p. 1-28.
- RECASENS, Daniel; PALLARÈS, Maria Dolors (1999). «A study of /r/ and /r/ in the light of the "DAC" coarticulation model». *Journal of Phonetics*, vol. 27, p. 146-169.
- (2001). *De la fonètica a la fonologia: Les consonants i assimilacions consonàntiques del català*. Barcelona: Ariel.
- RIBES I MARÍ, Enric (2006). «Problemes pràctics de representació gràfica dels topònims». A: BASSA I MARTÍN, Ramon; MIR JAUME, Adriana; PLANISI GILI, Hermínia (ed.). *Seminari de metodologia en toponímia i normalització lingüística (Palma, 27 i 28 d'octubre de 2005)*. Palma: Universitat de les Illes Balears, p. 53-64.
- RODRÍGUEZ CASTELLANO, Lorenzo (1952). «Habla de Cabra (notas de morfología)». *Archivum*, vol. 2, p. 384-407.
- ROHLFS, Gerhard (1966-1969). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. 2a ed. Torí: Einaudi. 3 v.
- RONJAT, Jules (1930-1941). *Grammaire historique des parlers provençaux modernes*. Montpellier: Société des Langues Romanes. 4 v.
- SÁNCHEZ MIRET, Fernando (2006*a*). «Aspectos fonéticos y no fonéticos en la evolución de las consonantes finales». *Zeitschrift für romanische Philologie*, vol. 122, p. 28-56.
- (2006*b*). «La historia de /-r/ en catalán. Plaidoyer para una nueva gramática histórico-comparativa de las lenguas romances». A: DAHMEN, Wolfgang; HOLTUS, Günter;

- KRAMER, Johannes; METZELTIN, Michael; SCHWEICKARD, Wolfgang; WINKELMANN, Otto (ed.). *Was kann eine vergleichende romanische Sprachwissenschaft heute (noch) leisten?* Tübingen: Narr. (Romanistisches Kolloquium; XX), p. 183-206.
- SCHÄDEL, Bernhard (1904). *Untersuchungen zur katalanischen Lautentwicklung. Ausgewählte Abschnitte*. Halle: Ehrhardt Karras.
- SCHILLER, Niels O. (1988). «The phonetic variation of German /r/». A: BUTT, M.; FUHRHOP, M. (ed.). *Variation und Stabilität in der Wortstruktur: Untersuchungen zur Entwicklung, Erwerb und Varietäten des Deutschen und anderer Sprachen*. Hildesheim: Olms, p. 261-287.
- SCHUCHARDT, Hugo (1885). *Über die Lautgesetze: Gegen die Junggrammatiker*. Berlin: Openheim.
- SEGURA LLOPES, Carles (2003a). «Phonetic variation and standardisation in the Valencian County». *Noves SL. Revista de Sociolingüística* [en línia]. <<http://cultura.gencat.net/llengcat/noves>>.
- (2003b). *Una cruïlla lingüística: Caracterització del parlar del Baix Vinalopó*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- STIMM, Helmut; LINDER, Karl Peter (1989). «Bündnerromanisch: Interne Sprachgeschichte I. Grammatik». A: HOLTUS, Günter; METZELTIN, Michael; SCHMITT, Christian (ed.). *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. Vol. III: *Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete von der Renaissance bis zur Gegenwart: Rumänisch, Dalmatisch/Istroromanisch, Friaulisch, Ladinisch, Bündnerromanisch*. Tübingen: Niemeyer, p. 764-785.
- VELDE, Hans van de; HOUT, Roeland van (ed.) (2001). *Études & Travaux*, núm. 4 [Brusselles]: 'r-atics'. *Sociolinguistic, phonetic and phonological characteristics of /r/*. [Número especial]
- VENY, Joan (1993). *Els parlars catalans (síntesi de dialectologia)*. 10a ed. Palma de Mallorca: Moll.
- (1996). *Onomàstica i dialectologia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2001-2002). «Francesc de B. Moll, codificador de la varietat balear: una mostra». *Estudis Baleàrics*, vol. 72-73, p. 65-69.
- (2006). «Cap a les arrels dels nostres noms de lloc». A: BASSA I MARTÍN, Ramon; MIR JAUME, Adriana; PLANIS GILI, Hermínia (ed.). *Seminari de metodologia en toponímia i normalització lingüística (Palma, 27 i 28 d'octubre de 2005)*. Palma: Universitat de les Illes Balears, p. 11-25.
- VENY, Joan; MASSANELL I MESSALLES, Mar (2002). *Dialectologia catalana*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya. [Mòduls didàctics de la UOC]
- WHEELER, Max W. (1979). *Phonology of Catalan*. Oxford: Blackwell.
- (1980). «Phonological variation in contemporary Catalan». A: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; CAHNER, Max; CARBONELL, Jordi; COLON, Germà; COMAS, Antoni; MASSOT, Josep; MOLAS, Josep; MUNDO, Anscari M. (ed.). *Miscel·lània Aramon i Serra: Estudis de llengua i literatura catalanes oferts a R. Aramon i Serra en el seu setantè aniversari*. Barcelona: Curial, p. 603-621.
- (1986). «Catalan sandhi phenomena». A: ANDERSEN, Henning (ed.). *Sandhi phenomena in the languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter, p. 475-488.
- WOLL, Dieter (1994). «Portugiesisch: Sprachnormierung und Standardsprache». A: HOLTUS, Günter; METZELTIN, Michael; SCHMITT, Christian (ed.). *Lexikon der Romanis-*

tischen Linguistik. Vol. VI, 2: *Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete von der Renaissance bis zur Gegenwart: Galegisch, Portugiesisch*. Tübingen: Niemeyer, p. 382-398.

WYLD, Henry Cecil (1936). *A history of modern colloquial English*. Londres: Blackwell.

ZAUNER, Adolf (1921-1926). *Romanische Sprachwissenschaft*. 4a ed. Berlín: De Gruyter.

Taula rodona

PRESENTACIÓ

JOSÉ ENRIQUE GARGALLO GIL
Universitat de Barcelona

Anem coneixent romanistes. El primer epígraf del text corresponent a la conferència del doctor Badia (*La meva descoberta de la romanística (1949-1950)*) retrata un jove professor universitari amb afany de saber. Un dels col·legues de més edat que esmenta, Pierre Gardette, va transmetre-li la idea, recurrent en la percepció de la romanística del nostre homenatjat, que «els romanistes constituïm una veritable família». Des de la mirada d'un dels components de la taula rodona, Ramon Cerdà Massó, de qui manllevo alguns fragments textuais procedents del seu petit excurs previ, en aquest «gran sentiment de família unida [...] hi predomina un fort component anecdòtic: el doctor Badia tenia aleshores uns trenta anys [...], aquella percepció seva sembla prou justificada, sense, però, que hagués de ser ni inherent ni exclusiva d'aquell col·lectiu [...]. Ara bé, l'important és que l'extraordinària inspiració que tot allò va generar en ell, ell mateix la va projectar al seu entorn més immediat, amb la qual cosa l'anècdota es va convertir, almenys aquí, en una sensació general [...] de la qual [Cerdà es declara] testimoni afortunat».

No menys afortunat em vaig sentir jo de percebre en el transcurs de la taula rodona aquest esperit de família, amb la presència a la sala del nostre *pater familias*, el doctor Badia, i de molts col·legues de diverses generacions que no dubto a considerar romanistes. Entre *els meus romanistes* —per dir-ho amb la formulació que Antoni M. Badia ha expressat més d'un cop com a possible títol del llibre biogràfic sobre els innumbrables romanistes que ha conegut al llarg d'una vida fecunda, i del qual ens ofereix un primer tast en aquest volum—, no hi podia faltar el doctor Joan Veny, ànima organitzadora de la jornada, far de llum que guià la meva descoberta de la dialectologia trenta anys enrere. També hi era present l'inoblidable professor de gramàtica històrica espanyola Ernesto Carratalá, que em transmeté a la Universitat de Barcelona l'encís per la diacronia durant el curs 1980-1981; el mateix en què m'ensenyava lingüística romànica Ramon Cerdà.

Trenta anys després, l'ocasió de moderar una taula rodona sobre la lingüística romànica al nou segle m'ha atorgat el privilegi d'escollir entre els meus romanistes, de comú acord amb el doctor Veny, els tres que m'havien d'acompanyar a taula, tres col·legues en la maduresa de les seves respectives carreres, dels quals intentaré traçar a continuació una brevíssima semblança científica i humana, tot seguint l'ordre cronològic de quan els vaig conèixer: Ramon Cerdà, Xavier Lamuela i Mercedes Brea.

Ramon Cerdà respon indubtablement a l'etiqueta de *romanista*, però els seus interessos i la seva dedicació desborden l'àmbit de la Romània i de la romanística. La seva condició de *tastaolletes*, com a ell mateix li agrada definir-se («tastaolletes, sí; però tastaolletes intel·lectual», sol precisar), l'ha portat a indagar en el món de la lingüística, de la filologia i de la ciència en general: manuals i diccionaris de lingüística, traduccions d'obres de relleu, entre nombroses publicacions de molt diversa índole. Amb una altra llicència col·loquial, m'atreviré a dir que ha tocat totes les tecles. El seu perfil de romanista es dibuixava ja en un model·lic estudi escrit amb poc més de trenta anys: «Observaciones sobre el artículo románico», penyora del XIV *Congreso Internacional de Linguística e Filologia Romanza* (Nàpols, 1974) que em va fer a mans en aquell curs de lingüística romànica de 1980-1981.

Amb Xavier Lamuela vaig compartir un viatge —per a mi, iniciàtic— al meu primer congrés internacional de lingüística i filologia romàniques, el setembre de 1983, a Ais de Provença. Les seves contribucions a la codificació de llengües romàniques com l'occità o el friülà constitueixen un referent de primer rang dins la romanística actual. Darrerament ha publicat gramàtiques de llengües d'immigració, com el romanès o el berber, a manera d'eina de treball amb la població de nouvinguts a Catalunya. Lamuela és un poliglòt envejable, dels millors coneixedors de la Romània tota, així com un dels analistes més fins de la lingüística actual.

Del següent CILFR, el divuitè (Trier, 1986), procedeix una altra penyora romànica: la que em va obsequiar, en forma de separata, Mercedes Brea: «La utilidad de los textos románicos plurilingües en la enseñanza de la lingüística románica»; amb una *pregunta-dedicatòria* que transcriu: «¿Crees que, realmente, pueden tener utilidad?». Més de vint anys després, li responc públicament que sí, i afegiré que la considero un cas, avui dia raríssim, de *romanista integral*. Consagrada durant dècades a la docència i a la investigació de la lingüística i de la filologia romàniques, és un dels bastions de la romanística al *Finisterre* romànic occidental. De sempre li ha preocupat la *utilitat* de la nostra disciplina. En aquesta línia, no és estrany que la part final del seu text abordi el nou vessant didàctic de la lingüística romànica, lligat a la intercomprensió entre parlants de diferents llengües, a l'aprenentatge simultani de llengües diverses, entre les quals les romàniques tenen, ara com ara, un paper clau dins del marc multicultural i multilingüe de la Unió Europea.

Sobre la posició actual de la lingüística romànica, i a propòsit de les consideracions del doctor Badia al voltant de la fi d'una generació (1), la pèrdua (o quasi) d'una exclusivitat en lingüística (2) i la confrontació entre la filologia romànica i les filologies particulars (3), Ramon Cerdà conclou lúcidament que la nostra disciplina «[n]o ha desaparegut ni desapareix. S'ha transformat, es transforma i co-existeix.»

És més, els estudis de romanística —i ara reproduceixo les paraules finals de Xavier Lamuela— «satisfan de manera privilegiada l'afany de qui encara té la dèria de saber». Transcorreguda la primera dècada del segle XXI, va creixent una nova fornada de romanistes, delerosos de saber, que hauran de prendre el relleu de la lingüística romànica en els temps a venir. Dos noms en concret se'm fan ara avinents: 1) Xosé Afonso Álvarez Pérez, participant el 2008 a l'escola d'estiu de Procida per a joves romanistes (*vid.* la nota 73 del text de Mercedes Brea) i codirector, ensems amb Carmen Alen Garabato i la mateixa Mercedes Brea, del llibre col·lectiu *Quelle linguistique romane au XXI siècle ?* (2010, París, L'Harmattan); i 2) Nikola Vuletić, amfitrió a la Universitat de Zadar (Croàcia) d'un *Colloque International sur l'Étymologie et la Géolinguistique Romanes* que ha d'aplegar a les costes de Dalmàcia una selecta representació de romanistes a l'entorn del lèxic de la mar el novembre de 2011. Tots dos investigadors voregen ara la trentena, justament l'edat del doctor Badia en la seva *descoberta de la romanística*.

Taula rodona

LOS RETOS DE LA LINGÜÍSTICA ROMÁNICA EN EL SIGLO XXI

MERCEDES BREA

Universidad de Santiago de Compostela

A lo largo de la segunda mitad del siglo xx fueron numerosas las reflexiones de los especialistas que cobraban conciencia del declive de la disciplina después de una época en que la romanística había sido impulsora de importantes avances en los estudios lingüísticos. Se analizaban las causas de la crisis y se buscaban vías que devolviesen a la lingüística románica el papel primordial que había ido perdiendo. Para todos resultaba evidente que la atención predominante a la sincronía, por una parte, y a las lenguas particulares, por otra, seguía justamente la dirección contraria al método histórico-comparativo que había reconocido en la familia lingüística románica el mejor campo de pruebas para verificar su validez.

Y, sin embargo, todavía hasta la década de los ochenta, o incluso de los noventa, los planes de estudios de las universidades europeas mantuvieron la obligatoriedad de alguna asignatura correspondiente al área de conocimiento de filología románica. Frente a lo que se podría esperar, esta presencia académica no produjo una proliferación de manuales relevantes, de tal modo que estudiantes de distintos países compartíamos¹ la consulta de obras como *Le origini delle lingue neolatine* de Carlo Tagliavini,² la *Lingüística románica* de Heinrich Lausberg³ y el *Ma-*

1. Sin desdeñar en absoluto manuales anteriores como la *Grammaire des langues romanes* de W. MEYER-LÜBKE (la versión francesa apareció casi simultáneamente al original alemán, en París, 1890-1906; de ella existe una reimpresión en Ginebra, Slatkine, 1974) o los *Éléments de linguistique romane*, de E. BOURCIEZ (1910), París, Kincksieck.

2. La versión original (Bolonja, Pàtron) es de 1949, pero no fue traducida al español (México, FCE) hasta 1973.

3. La obra fue publicada en alemán (Berlín, Gruyter) entre 1956 y 1962; la magnífica versión española, a cargo de J. PÉREZ RIESCO y E. PASCUAL RODRÍGUEZ (1965-1966), fue publicada en dos volúmenes en Madrid, Gredos.

nual de lingüística románica de Iorgu Iordan y Maria Manoliu,⁴ el *Manuel pratique de philologie romane* de Pierre Bec⁵ o *The Romance languages* de W. D. Elcock,⁶ parte de ellos traducidos al español por reconocidos especialistas.⁷ *The Romance languages*, de Rebecca Posner, con una perspectiva y organización un tanto diferentes, es posterior⁸ y está vinculada a los cinco volúmenes de *Trends in Romance linguistics and philology* editados por la misma Posner.⁹ La explicación universitaria (único nivel académico en el que tenía cabida la disciplina) se apoyaba también en las gramáticas históricas de las lenguas románicas particulares, sobre todo en aquellas, como la *Grammatica storica dell'italiano* de Pavao Tekavcic,¹⁰ que se detenían en recordar (a estudiantes que cada vez tenían menos conocimientos de latín) las características básicas de la lengua madre y las modificaciones comunes a todas (o buena parte de) las variedades románicas. España no llegó a producir en aquella época manuales originales imprescindibles (optó por lograr buenas traducciones de obras producidas fuera de nuestras fronteras), de tal modo que una de las pocas publicaciones destacables es la constituida por las Unidades Didácticas preparadas para la UNED bajo la dirección de Constantino García.

De todos modos, no se produjo interrupción alguna en la investigación en lingüística románica, aunque tanto los multitudinarios congresos que cada tres años organiza la Société de Linguistique Romane como la propia *Revue de linguistique romane* presentan una frecuencia creciente de estudios dedicados a una sola lengua románica y con una perspectiva sincrónica que responde —eso sí— a las nuevas corrientes metodológicas (pragmática, análisis del discurso, etc.). En múl-

4. La versión española, revisada y reelaborada parcialmente por Manuel ALVAR (1972) apareció en Madrid, Gredos.

5. Pierre BEC (1970), *Manuel pratique de philologie romane*, París, Picard.

6. W. D. ELCOCK (1975), *The Romance languages*, Londres, Faber (con una introducción de J. N. Green).

7. Estas no son, evidentemente, las únicas obras dignas de mención, aunque sí probablemente las más utilizadas en España en una época en la que el inglés todavía no había desplazado al francés en la enseñanza secundaria y una buena parte de los manuales producidos en esa lengua (y concebidos, en general, para estudiantes de lengua no románica) no fueron traducidos al español. Pensemos, por ejemplo, en publicaciones como las de R. A. HALL JR. (1974), *External history of the Romance languages*, Londres, Routledge; R. A. HALL JR. (1976), *Proto-Romance phonology*, Nueva York, Elsevier; R. A. HALL JR. (1983), *Proto-Romance morphology*, Ámsterdam, Benjamins; F. B. AGARD (1984), *A course in Romance linguistics*, Washington, Georgetown University Press, o M. HARRIS y N. VINCENT (1988), *The Romance languages*, Londres, Croom Helm.

8. Aunque haya estado precedido por una introducción (*The Romance languages: A linguistic introduction*) de la misma autora de 1966 (Nueva York, Doubleday), que no había tenido tanta repercusión. Y R. POSNER colaboró también con I. IORDAN y J. ORR (1970) en *An introduction to Romance linguistics: Its schools and scholars*, Oxford, Blackwell.

9. R. POSNER y J. N. GREEN (1980-1993), *Trends in Romance linguistics and philology*, Berlín, Mouton de Gruyter.

10. Pavao TEKAVCIC (1972), *Grammatica storica dell'italiano*, Bolonia, Il Mulino.

tiples ocasiones se ha aducido un motivo que puede justificar tanto este cambio de orientación como la carencia de nuevos manuales de la materia contemplada en su conjunto: a medida que se ha ido estudiando de manera más pormenorizada cada variedad románica, se ha incrementado de tal forma la cantidad de datos disponibles que resulta enormemente difícil abarcarlos todos y organizarlos de modo que resulten asequibles.

La conciencia de esta dificultad contribuye también a explicar que en las últimas décadas del siglo xx y la primera del xxi los tradicionales manuales¹¹ hayan sido sustituidos por grandes obras de referencia (necesarias para docentes e investigadores —a la manera de nuevos *Grundriss*—, pero poco útiles a los estudiantes)¹² elaboradas por equipos de especialistas en diversos ámbitos y en distintas lenguas románicas.¹³ En este sentido, y además de los *trends* ya mencionados, ocupa un lugar preeminente el proyecto abordado por un equipo entusiasta de romanistas (de lengua no románica: G. Holtus, M. Metzeltin y Ch. Schmitt) que afrontó la tarea de planear y coordinar una auténtica enciclopedia que pusiera al día los avances logrados en la disciplina, el ya imprescindible *Lexikon der Romanistischen Linguistik*,¹⁴ que, más que en un punto de llegada (que lo es), se convirtió en un punto de partida, en un aliciente para otras obras ambiciosas que le sirven de complemento, en tanto que prestan atención a aspectos diferentes o, simplemente, tienen un enfoque distinto, como acontece, por ejemplo, con la *Romanische*

11. De todos modos, cabría tomar en consideración dentro de esta tipología, entre otras obras, la *Linguistique romane: Domaines et méthodes en linguistique française et romane* de M. D. GLESSGEN (2007), París, A. Colin.

12. Es innegable que, dada la formación que tienen los estudiantes al iniciar sus estudios universitarios, y dada la pérdida de relevancia de las materias de lingüística románica en los planes de estudios, resulta más apropiado utilizar instrumentos docentes al estilo del compendio realizado por Ch. LEE (2001), *Linguística romanza*, Roma, Carocci; o, con una orientación diferente, el de W. PÖCKL, F. RAINER y B. PÖLL (2004), *Introducción a la lingüística románica* (trad. de F. Sánchez Miret), Madrid, Gredos.

13. De todos modos, la estructura y organización de estos productos recientes tienen ya poco que ver con las de manuales al estilo del de Lausberg, que, en el fondo, era una sistematización de datos (actualizada y en parte simplificada, en parte ampliada) que continuaba la línea de las gramáticas históricas de las lenguas románicas de F. Diez y W. Meyer-Lübke. Es innegable que resultaría complicado poner al día una gramática histórico-comparada al estilo tradicional, pero las nuevas tecnologías y la colaboración de distintos equipos de investigación de todos los países de habla romance podrían hacerla no sólo viable —en forma de base de datos— sino también, y sobre todo, enormemente útil. Útil para los investigadores, pero también como auxilio a la docencia, aunque —como ya hemos apuntado— en las exposiciones didácticas se haga cada vez más necesario simplificar los procesos evolutivos y reducirlos casi a meros esquemas que permitan entender el cómo y el porqué de los cambios y los resultados a que han dado lugar.

14. *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (1988-2005), Tübingen, Max Niemeyer. Son ocho volúmenes, algunos de ellos con dos tomos. De modo similar a lo acontecido con el manual de R. Posner y los *trends*, la experiencia y los conocimientos adquiridos en la coordinación del *Lexikon* facilitó a M. METZELTIN (2004) sacar a la luz su compendio *Las lenguas románicas estándar. Historia de su formación y de su uso*, Uviéu, Academia de la Llingua Asturiana.

Sprachgeschichte dirigida por G. Ernst.¹⁵ Incluso en España, finalmente R. Bastardas y J. E. Gargallo se decidieron a diseñar y editar un *Manual de lingüística románica*¹⁶ con un carácter menos enciclopédico que algunas de las obras mencionadas, pero más acorde con la situación actual de la enseñanza de la materia y con las necesidades de nuestros estudiantes.

Este incremento de los instrumentos de trabajo viene a coincidir con la progresiva (y aparentemente imparable) reducción de la presencia de la lingüística románica en los planes de estudios universitarios; y, en contrapartida, con la reactivación de grandes proyectos de investigación realizados por equipos internacionales bien preparados.¹⁷ En la segunda mitad del siglo xx, los romanistas demostraron su excelente capacitación para trabajar en ámbitos como la sociolingüística¹⁸ o la tipología lingüística.¹⁹ La atención a las situaciones de bi- o plurilingüismo y al estado de las variedades minorizadas se combinaron con la activa participación en acciones de planificación lingüística y procesos de normalización y normativización de diversas variedades románicas.

Al lado de estos avances metodológicos y de sus importantes resultados, resulta significativa también la permanente actualización de ramas que habían alcanzado un importante desarrollo a principios del siglo xx, como pueden ser la etimología o la geolingüística. En el primer caso, el modelo de *historia de las familias de palabras* aplicado por Wartburg en el FEW²⁰ está presente en muchos de los diccionarios que se ocupan de otros dominios lingüísticos románicos, como es el caso del DCECH,²¹ pero posiblemente la mayor novedad de estos comienzos del siglo xxi consiste en haber vuelto la mirada a una visión de conjunto de la Romenia en el proyecto *DÉRom (Dictionnaire étymologique roman)*, dirigido por Eva Buchi, que utiliza las nuevas tecnologías para facilitar el tratamiento de los datos

15. G. ERNST (dir.) (2003 y ss.), *Romanische Sprachgeschichte: Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen*, Berlín, Walter de Gruyten.

16. R. BASTARDAS y J. E. GARGALLO (2007), *Manual de lingüística románica*, Barcelona, Ariel.

17. No estará de más, sin embargo, repasar la revisión que hace F. SÁNCHEZ MIRET, «Los complejos de la romanística y sus consecuencias para la investigación», *Revue de Linguistique Romane*, LXXII, 2008, pp. 5-23, como fruto de las reflexiones que lo llevaron también a la elaboración del libro, escrito mano a mano con G. HOLTUS (2008), *Romanitas, filología románica, romanística*, Tübingen, Niemeyer.

18. A modo de ejemplo, véanse, entre otros, los trabajos contenidos en F. FERNÁNDEZ REI y A. SANTAMARINA (ed.) (1999), *Estudios de sociolingüística románica: Linguae e variedades minorizadas*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela.

19. Puede servir de resumen la aportación de M. ILIESCU (2003), «La typologie des langues romanes. État de la question», en *Actas del XXIII Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas* (Salamanca, 2001), editadas por F. SÁNCHEZ MIRET, Tübingen, Niemeyer, vol. I, pp. 61-81.

20. W. VON WARTBURG (1922-2002), *Französisches etymologisches Wörterbuch*, Leipzig, Bonn y Bâle, Schroeder, Klopp, Teubner, Helbing & Lichtenhahn y Zbinden.

21. J. COROMINAS y J. A. PASCUAL (1980-1991), *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid, Gredos.

y su localización.²² El objetivo ha variado ligeramente: no se descarta la exhaustividad, pero se ha preferido atender primero a la reconstrucción del protorromance, seleccionando las aproximadamente quinientas bases etimológicas comunes al conjunto de lenguas románicas para presentar su análisis fonológico, semántico e histórico bajo una forma lexicográfica informatizada. Y con la geolingüística acontece algo semejante: después de que J. Gilliéron y E. Edmont hubiesen mostrado las infinitas posibilidades de los atlas lingüísticos en el *Atlas linguistique de la France* (ALF)²³ y de que J. Jud y K. Jaberg hubieran enriquecido el método incorporando los principios de la corriente «Wörter und Sachen» a su *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* (AIS),²⁴ casi todos los países de habla románica iniciaron los trabajos conducentes a la obtención de sus respectivos atlas; pero se advirtió que era posible obtener datos más precisos restringiendo el espacio investigado (y, gracias a ello, acortando las distancias entre los puntos en los que se realizaban las encuestas), por lo que, cuando todavía estaban arrancando algunos atlas *estatales*, comenzaban ya a elaborarse lo que podemos llamar *atlas de pequeños dominios o regionales*, que intentaban aproximarse a la exhaustividad. A finales del siglo xx, a la vista de la ingente información de detalle que se había ido acumulando, romanistas de diversos países aúnan sus fuerzas con un planteamiento diferente: disponemos de muchísimos datos; ¿qué podemos extraer de ellos que nos proporcione un panorama global del conjunto de las lenguas románicas (y, además, de su especificidad dentro de las lenguas de Europa)?²⁵ Así nació el *Atlas linguistique roman* (ALiR),²⁶ con el objetivo de convertirse en un *atlas de segunda generación*, interpretativo y con inclusión de todas las variedades dialectales de la Europa románica mediante una red de 1.037 puntos encuestables. Mientras que los atlas iniciales prestaban una atención especial a la lexicografía (asociada, en muchos casos, a la etnografía), y secundariamente a la fonética, el ALiR pretende abarcar todos los aspectos (léxico-semántico, fonético, fonológico y morfosintáctico).²⁷ Una vez más,

22. Puede verse en www.atilf.fr/DERom.

23. *Atlas linguistique de la France* (1902-1914), París, Honoré Champion.

24. *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* (1928-1940), Zofingen, Ringier.

25. No olvidemos que el *Atlas linguistique roman* nace como grupo propio dentro del más completo *Atlas linguarum Europae* (vid. A. WEIJNEN (dir.) (1976), *Atlas linguarum Europae* (ALE), Ámsterdam, Van Gorcum, y las publicaciones que siguieron).

26. La coordinación general se lleva a cabo en el Centre de Dialectologie de la Universidad Stendhal-Grenoble, bajo la dirección de G. TUAILLON y M. CONTINI. El volumen *Présentation* (1996) apareció en Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato. Al ALiR está asociado también el *Atlas multimédia prosodique de l'espace roman* (AMPER), centrado en el estudio del acento y la entonación en las variedades románicas. Véase al respecto A. ROMANO, «Un projet d'Atlas multimédia prosodique de l'espace roman (AMPER)», en *Actas del XXIII Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas*, vol. 1, pp. 279-294.

27. La presentación formal de los atlas ha ido evolucionando asimismo en este siglo largo de recorrido, en el que los mapas presentaban las formas en su transcripción fonética y, más tarde, utiliza-

unidad (familia lingüística románica) y diversidad (cada una de las variantes que engloba) combinadas, lo que puede implicar una depuración de los datos particulares para hacer visible el conjunto y comprensibles sus diferencias internas.

De nuevo cuño podrían considerarse proyectos al estilo de *PatRom*, que se define como un diccionario histórico de la antroponimia románica²⁸ e intenta buscar un lugar digno para la antroponomástica dentro de la lingüística románica, poniendo de relieve, paralelamente, su interés para la lexicología histórica. Echó a andar en la Universidad de Tréveris en 1987, de la mano de Dieter Kremer,²⁹ y elabora un método científico de investigación etimológica a partir de datos antroponímicos sólidos (con un corpus documental relevante), efectuando un análisis lingüístico riguroso, diacrónico y diatópico.

Este apresurado estado de la cuestión muestra una realidad que podríamos resumir diciendo que la romanística mantiene plena vitalidad como línea de investigación, como se puede apreciar en la pervivencia (ya secular en algunos casos) de las principales revistas del área (*Romania*, *Revue des Langues Romanes*, *Zeitschrift für Romanische Philologie*, *Revue de Linguistique Romane*, etc.), pero que, desde el punto de vista de la docencia (y también, en buena medida, de la investigación), del tronco común se han ido desgajando las ramas, y estas han crecido por sí mismas a expensas del tronco, intentando aniquilarlo para encontrar su lugar en el espacio, sin percatarse de que las raíces están adheridas al tronco y, si cortamos éste, las ramas dejan de existir.

A pesar de este panorama un tanto desalentador, el tránsito de siglo muestra soplos de aire fresco que permiten confiar en un cambio de rumbo que reconduzca la situación. Así, se puede constatar que no sólo han aparecido nuevas revistas de filología (no tanto estrictamente de lingüística) románica como *Critica del Testo*, *La Parola del Testo*, etc., sino que también se han reactivado otras de gran solera que llevaban años sin publicar ningún volumen. Es el caso, por ejemplo, de los *Studj Romanzi*, que inició en el 2005 una nueva serie después de una interrupción de más de veinte años,³⁰ o de *Estudis Romànics*, creada en 1947, que experimentó una suspensión en la década de los noventa para reaparecer con nuevos bríos en el año 2000, abriéndose con un artículo de A. M. Badia i Margarit³¹ que rezuma opti-

ban signos agrupadores de variantes; ahora, cada volumen consta de un fascículo de mapas de formato grande (como el ALF) y otro de formato estándar que contiene los artículos con los comentarios relativos a cada mapa.

28. Véase D. KREMER (coord.) (1997), *Dictionnaire historique de l'anthroponymie romane (PatRom)*. *Présentation d'un projet*, Tübingen, Niemeyer, col. «Patronymica Romanica», núm. 9.

29. En la actualidad, está dirigido por un equipo integrado por el mismo Kremer, Ana Cano y Jean Germain.

30. Había nacido en 1903 y se había mantenido activa hasta 1981.

31. «Romania», «romanitas», «romanística», *Estudis Romànics*, vol. xxii (2000), pp. 7-22. La versión española del original catalán figura como capítulo 1 del *Manual de lingüística románica* coordi-

mismo, además de sentido común y una gran lucidez. Badia se impone a sí mismo «el deber de transmitir a las nuevas generaciones la doble fórmula de trabajar bien en el campo profesional y trabajar bien en la dimensión humana» (p. 28) y define la romanística no sólo como ciencia, sino también como «la actitud de comprensión de la realidad panrománica en lengua, en mentalidad y en cultura» (p. 29). Nos recuerda también que «La filología románica ha hecho realidad la fábula del aprendiz de brujo, *Non omnia possumus omnes*» (p. 40), y la versión española omite una preciosa reflexión que sí aparecía en el original catalán: «Això és cert; però no és menys certa aquella dita catalana que fa: “entre tots ho farem tot”» (p. 19).³²

¿Cuáles son, pues, los principales retos que debemos afrontar?

En primer lugar, la lingüística románica debe recuperar su papel de materia básica e instrumento auxiliar que permite a los estudiosos de una lengua románica ubicarla debidamente en el interior de la familia a la que pertenece y, gracias a ello, entender mejor su funcionamiento interno y los avatares por los que ha transcurrido su historia. Es importante continuar formando romanistas competentes, conscientes de la trascendencia, y también de las dificultades, de su misión.³³ Hay que estar atentos a los signos de cada nuevo tiempo y poner en práctica las dotes de versatilidad y flexibilidad que proporciona una formación transversal en la que la atención al detalle se compensa con la visión permanente de la globalidad, la consciencia de la unidad con el conocimiento de la diversidad.³⁴ Ese es el motivo por el que insistimos reiteradamente en que la disciplina debe formar parte del currículo universitario de cualquier estudiante que se forme en una lengua románica o en varias. Y también la razón de que celebremos la aparición de materiales docentes adaptados a los nuevos tiempos, pero sin olvidar que los ras-

nado por R. BASTARDAS y J. E. GARGALLO, por el que citamos. Este artículo representa también un excelente compendio de la evolución histórica de la disciplina y de sus principales hitos.

32. El trabajo termina con una reflexión que no nos resistimos a reproducir, puesto que enlaza directamente con nuestra propuesta final: «Se nos presenta, pues, un amplio panorama en el alumbramiento histórico de una nueva Europa que, sin borrar fronteras políticas, atribuirá cada vez más valor a realidades naturales que se basan en razones históricas. De estas realidades, tal vez las lenguas sean las más evidentes. Y entre las lenguas, la *Romania* tiene un peso indiscutible. En cierto modo, nos acercaremos a la vieja Europa de la *romanidad*, cuando las fronteras políticas estables no existían o todavía no implicaban cargas ideológicas. Sin abdicar su fidelidad a los objetivos y a los métodos, la *romanística* puede recuperar y expandir una visión del mundo que tiene más de un siglo de existencia: me refiero a la actitud de los romanistas que se sienten cohesionados por un estilo de vida científico y humano que los singulariza en el mundo de la cultura» (pp. 41-42).

33. Por ello son dignas de loa iniciativas como la de la SLiR de organizar una escuela de verano (en Prócida) para jóvenes romanistas capaces de mantener encendida, y de transmitir a su vez, la antorcha legada por los grandes maestros de finales del siglo XIX y pasada de unas manos a otras (con etapas de gran dificultad) a lo largo de todo el siglo XX.

34. Véanse, entre otras, las propuestas contenidas en C. ALÉN GARABATO *et al.* (2009), *La romanistique dans tous ses états*, París, L'Harmattan.

gos que mejor definen la lingüística románica son la perspectiva diacrónica y comparativa, y la ubicación de lo particular dentro del conjunto al que pertenece a fin de facilitar su correcta comprensión.

Desde el punto de vista de la investigación, parece que se anda por buen camino, y que proyectos como los que se han comentado pueden servir de modelo para afrontar otros que completen nuestro conocimiento de la realidad románica, en el presente y en todos sus siglos de historia a partir del latín, siempre con esa visión transversal que es posible que no permita alcanzar todos los detalles, pero sí reconocerlos cuando se manifiestan.

Existe, además, otro aspecto que podemos considerar de orden práctico y que tiene plena actualidad, en cuanto que está íntimamente ligado al proceso de configuración de la Unión Europea: la lingüística románica ofrece infinitas posibilidades en la consecución de la intercomprensión lingüística, algo que debería hacer reflexionar, por una parte, a las autoridades políticas y académicas y, por otra, a los propios romanistas, que tienen aquí un lugar de actuación que les compete directamente. La potenciación del inglés como una especie de *koiné* atenta contra los principios de la Unión Europea de salvaguarda de la riqueza cultural y lingüística del continente, y relega a un papel muy secundario al resto de los idiomas. Conviene, pues, tener presente que existen otras alternativas más enriquecedoras, perfectamente compatibles con aquella y menos dañinas, y una de ellas es, precisamente, la *intercomprensión*, que apuesta menos por la competencia activa en otra lengua y más por competencias pasivas en varias de ellas de modo simultáneo. Si es posible desarrollar la capacidad de hablar y comprender una lengua en grado suficiente para comunicarse con un nativo, sin necesidad de dominarla por completo, esto resulta mucho más sencillo en el interior de una familia lingüística como la románica, en la que conviene desarrollar técnicas de comunicación que permitan hablar la lengua materna con locutores de otra, que la comprenden y responden en la suya propia.³⁵

Si el aprendizaje de lenguas se dirige a métodos centrados en la comprensión global, en la toma de conciencia de las semejanzas y diferencias entre los hablantes románicos (aspectos todos ellos contemplados y propugnados por el marco euro-

35. Y todavía se requiere menos esfuerzo cuando se trata de entender un texto no complejo escrito en una variedad románica que no es la nuestra. Piénsese, por ejemplo, en las publicaciones de carácter científico: ¿qué resulta más fiable: que un español entienda lo que escribe un francés en su lengua, y viceversa; o que el francés deba, en no pocos casos, recurrir a un traductor que vierta al inglés su aportación, y el español, a su vez, a otro traductor para que se lo haga asequible en su lengua materna? Lamentablemente, lo segundo está siendo una realidad, una realidad que contiene una doble traducción y, por consiguiente, una doble traición, mientras que, con un esfuerzo razonable, el español podría leer directamente lo que está escrito en francés. Y no digamos lo que sucede entre el español y el italiano, mucho más fácilmente intercomprensibles todavía que cada uno de ellos con el francés.

peo de referencia para las lenguas), se conseguirá facilitar la comunicación entre los ciudadanos de este ámbito, porque el esfuerzo se concentra en las competencias de recepción de la lengua extranjera (leer, escuchar) y relega a un segundo nivel las competencias de producción (hablar, escribir).³⁶ Y en esa toma de conciencia de semejanzas y diferencias es fundamental poner de relieve el fondo común de las lenguas románicas, que es precisamente la tarea para la que está más capacitada la lingüística románica. Los métodos de enseñanza pueden dar prevalencia a la comparación en sincronía, pero el conocimiento de la historia común (con las oportunas divergencias) contribuye en buena medida a comprender tanto las afinidades como las particularidades de las lenguas que se ponen en relación. Existen métodos prácticos publicados a finales del siglo xx que propician esta intercomprensión románica, entre ellos el elaborado por S. Reinheimer Rîpeanu y L. Tasmowski,³⁷ pero es, sobre todo, esta primera década del siglo xxi la que ha visto florecer proyectos concretos como *EuroComRom*,³⁸ planteamientos teóricos y metodológicos como los contenidos en un número especial de la revista *Études de Linguistique Appliquée*³⁹ y una serie de manuales que abordan el estudio conjunto de las cuatro variedades románicas más habladas, partiendo, en cada caso, de la lengua materna de cada aprendiz.⁴⁰

Y esta nueva vertiente didáctica de la lingüística románica, que aplica su estudio histórico-comparativo de una familia lingüística bien conocida al aprendizaje simultáneo (en ese nivel de intercomprensión, no de plena competencia activa) de varias lenguas europeas,⁴¹ es perfectamente compatible con proyectos de inves-

36. Aunque la intercomprensión es una práctica muy antigua, la nueva configuración de Europa —basada justamente en la unidad de la diversidad— reactiva su importancia y la convierte en una nueva forma de aproximación a la política de aprendizaje de lenguas. En efecto, este método permite evitar el recurso a una tercera lengua entre dos personas que hablan lenguas emparentadas, a la vez que mantiene el plurilingüismo (y, con él, la diversidad cultural) e instala entre los hablantes un intercambio directo y respetuoso con la forma de pensamiento de cada interlocutor.

37. S. REINHEIMER RÎPEANU y L. TASMOWSKI (1997), *Pratique des langues romanes*, París, L'Harmattan. En este mismo año (enero de 1997) apareció un volumen monográfico de la revista *Le Français dans le Monde*, coordinado por C. B. BENVENISTE y A. VALLI, que centraba su atención en *L'intercompréhension: le cas des langues romanes*.

38. F. J. MEISSNER, Cl. MEISSNER, H. G. KLEIN y T. D. STEGMANN (2004), *EuroComRom. Les sept amis: Lire les langues romanes dès le départ*, Aquisgrán, Shaker Verlag.

39. Se trata del número 136 (2004), dedicado al tema *Accès aux langues proches et aux langues voisines*.

40. J. SCHMIDELY (COORD.) (2001), *De una a cuatro lenguas. Intercomprensión románica: Del español al portugués, al italiano y al francés*, Madrid, Arco Libros; P. TEYSSIER (2004), *Comprendre les langues romanes. Du français à l'espagnol, au portugais, à l'italien et au roumain. Méthode d'intercompréhension*, París, Chandeigne; S. BACH et al. (2008), *Quadrivio romanzo: Dall'italiano al francese, allo spagnolo, al portoghese*, Florencia, Accademia della Crusca.

41. No olvidemos que la intercomprensión permite desarrollar estrategias para ampliar progresivamente las competencias comunicativas, propiciando el respeto a la diversidad.

tigación transversales al estilo de los ya mencionados. Todos contribuyen a la preservación —y a un mejor conocimiento y, por consiguiente, un mayor aprecio— de la riqueza multicultural y multilingüe de la Unión Europea, porque las lenguas románicas, contempladas en su conjunto, son el medio de expresión habitual de una buena parte de los ciudadanos europeos, que se comunicarían mejor entre ellos si pudieran hacerlo empleando cada uno su propia lengua.

Taula rodona

ALGUNES REMARQUES SOBRE LA LINGÜÍSTICA ROMÀNICA AL SEGLE XXI¹

RAMON CERDÀ MASSÓ
Universitat de Barcelona

1. PREÀMBUL

1.1. He planificat aquesta intervenció a la taula rodona a partir d'una selecció d'aspectes que giren a l'entorn de diverses idees que s'expressen amb certa insistència entre els romanistes actuals. I he triat algunes propostes explicatives que, d'una banda, no he vist mai prou ponderades en debats com el present i, de l'altra, que puguin suscitar ampliacions, matisacions o fins i tot rèpliques. Ometo una enorme quantitat d'aspectes que m'han anat sorgint en la preparació i, molt en especial, més encara dels que podria i voldria expressar com a agraïment per haver estat convidat a participar en aquesta IV Jornada Filològica, que reflecteix una de les activitats més preuades del doctor Badia, el meu mestre en tantes coses, i que a sobre m'ha donat la possibilitat de retrobar-me amb uns quants estimats amics i col·legues que no veia des de temps enrere.

He vetllat perquè la concisió prevalgui en tot moment. Més exactament, he procurat que el resultat del que exposo sigui com una caricatura, és a dir, com una representació abstracta de la realitat, exagerant els elements que em semblen preeminents i esmorteïnt o eliminant els més o menys insignificants.²

1. Per motius que no vénen al cas, redacto aquest text després —i no abans, com els altres— de celebrar-se la taula rodona. Taula, que, com sol ser inevitable, es va desenvolupar sense disposar de prou temps perquè tothom pogués dir a bastament el que pensava. Això em dóna un avantatge dialèctic, en el sentit que ara podria replicar les crítiques que se'm van fer directament o indirecta sense que els autors puguin respondre al seu torn. Evidentment, m'abstindré de fer cap defensa raonada de res més enllà del que es va dir allí o, com a molt, d'indicar si tal o qual idea va ser criticada.

2. Siguem exactes: totes les descripcions són caricatures; això sí, més o menys aconseguides vistes de fora estant.

1.2. Aprofito per fer un petit excurs previ sobre el gran sentiment de família unida —més encara, d'una *Weltanschauung*, tota una concepció del món— entre els romanistes, que el doctor Badia va percebre des de les seves primeres experiències europees, de 1949 ençà. Sempre m'he preguntat si aquesta entranyable germanor era privativa d'aquells personatges i provenia realment d'un sentiment promogut per l'essència de la mateixa romanística. I constato que de fet hi predomina un fort component anecdòtic: el doctor Badia tenia aleshores uns trenta anys, era allí un representant viu i únic de la llengua catalana i provenia d'una guerra civil en una Europa que, al seu torn, acabava de patir la Segona Guerra. Si hi afegim el seu tarannà humà a la capacitat i l'obertura intel·lectual que sentia per la lingüística romànica —tot un contrapunt a l'ambient universitari que l'envoltava (cf. 2.2)—, aquella percepció seva sembla prou justificada, sense, però, que hagués de ser ni inherent ni exclusiva d'aquell col·lectiu, excepte per raons històriques i psicològiques (cf. 2.1). Ara bé, l'important és que l'extraordinària inspiració que tot allò va generar en ell, ell mateix la va projectar al seu entorn immediat, amb la qual cosa l'anècdota es va convertir, almenys aquí, en una sensació general... de la qual sóc testimoni afortunat.

1.3. Prendré com a punt de referència prioritari l'opinió, tan i tan generalitzada, sobre la pèrdua actual de protagonisme de la lingüística romànica —i de la lingüística històrica en general— respecte del que tenia sobretot als dos primers terços del segle xx. Sobre això el mateix doctor Badia ha assenyalat tres motius:

- 1) La fi d'una generació.
- 2) La pèrdua (o quasi) d'una exclusivitat en lingüística.
- 3) La confrontació entre la filologia romànica i les filologies particulars.³

Al seu torn, en la presentació de la Jornada, Joan Veny va qualificar aquesta pèrdua com un «menyspreament incomprensible» i una «discriminació injusta».

Afegiré a tot això alguns comentaris molt concisos reunits a partir de tres aspectes, un d'extern i dos d'interns, amb els quals espero apuntar algunes respostes més o menys personals als tres motius del doctor Badia. De pas, en nom de la concisió a la qual m'he compromès, donaré per conegudes les referències als esdeveniments, els personatges i la terminologia —totes ben convencionals, per cert— que utilitzaré. Per la mateixa raó redueixo al màxim les cites bibliogràfiques.

3. Cf. A. M. BADIA (2000), «"Romania", "Romanitas", "Romanística"», *Estudis Romànics*, vol. xxii, p. 7-22, i la versió en castellà a BADIA (2007), «Génesis de la Romania y genio de la Romanística», a J. E. GARGALLO GIL i M. R. BASTARDAS (coord.), *Manual de lingüística románica*, Barcelona, Ariel, p. 25-43.

2. HISTÒRIA EXTERNA

2.1. Des de sempre s'ha considerat que la lingüística romànica és una branca de la lingüística indoeuropea i que aquesta té un inici anecdòtic en la conferència que Sir William Jones va fer l'any 1786 a l'Asiatic Society de Londres sobre l'origen comú del sànscrit i moltes altres llengües, la majoria europees. Aquesta incitació va ser l'inici del primer comparatisme, un moviment que, tanmateix, no es va desenvolupar en un àmbit universitari britànic, sinó germànic, enmig d'una extraordinària expansió provinent, diuen els entesos, del Romanticisme del divuitè. Recordem, si més no, Wilhelm von Humboldt i la influència que va exercir sobre els primers comparatistes i molt més deçà. Fos com fos, una gran part del món culte europeu aprenia i prenia l'alemany com a llengua de comunicació general, com el grec o el llatí en la tradició clàssica o l'anglès a l'actualitat. Encara la generació dels meus *pares universitaris* estudiava o utilitzava l'alemany, als anys seixanta, seguint la generació dels *avis*. Tant era així en aquella tradició que, en una dita ditiràmica, s'afirmava que «l'alemany era la primera llengua romànica», la llengua en què es manifestava el més important de la lingüística europea i, per descomptat, de la romanística.⁴ Aquella mateixa cultura germànica, representativa d'una europeïtat històrica, també va potenciar lògicament l'estudi de les llengües i la cultura clàssica com a origen de la mateixa europeïtat, com si fos el predomini i alhora el reconeixement del gòtic sobre el romànic.

En una visió abusivament simplificada, caricaturesca, del segle xx europeu es pot entendre que mentre els estats de la primera línia atlàntica es dedicaven des de feia centenars d'anys a sotmetre molts i molts territoris d'arreu a una colonització política, econòmica i cultural, el món il·lustrat germànic —recalco, el món il·lustrat—, situat en la segona o tercera línia cap endins, va inspirar una colonització humanística en la qual diversos pobles europeus van arribar a trobar potenciades llengües particulars amb més o menys tradicions literàries, culturals i fins i tot polítiques. El mal és que diverses parts del seu component polític van provocar dues grans guerres. I quan es va acabar la segona, la pitjor confrontació europea i mundial fins aleshores, amb la derrota militar i política de l'Alemanya nazi, es va produir un inevitable enfonsament del que havia representat l'entorn humanístic germànic amb aquella particular tradició lingüística, des de la indoeuropea a la clàssica, passant, lògicament, per la romànica. Menys a Espanya.

2.2. Espanya va quedar com un reducte políticament aïllat que va donar lloc a una peculiar autarquia universitària. L'anomenada *escuela lingüística española*,

4. Allò m'ho va respondre Ramon Aramon i Serra, quan el vaig conèixer essent jo estudiant pels anys seixanta i tants, a la pregunta de per què els principals estudis sobre les llengües romàniques es publicaven en una llengua no romànica.

amb Don Ramón Menéndez Pidal com a figura cabdal, provenia d'una inspiració en la neogramàtica que practicava una notabilíssima filologia històrica aplicada només a l'àmbit hispànic. La seva manifestació universitària més genuïna era, d'un costat, l'assignatura anomenada «gramática histórica de la lengua española» —bàsicament una fonètica històrica des del llatí, com a visió interna de la llengua— i, de l'altre, la «historia de la lengua española», que ofería una visió externa sobre els esdeveniments, com ara invasions, colonitzacions i similars, que havien exercit alguna influència més o menys notòria sobre el desenvolupament primer del castellà i després de l'espanyol. La primera assignatura tenia una bibliografia fonamental en el *Manual de gramática histórica de la lengua española* i en els *Orígenes del español* de Menéndez Pidal, i la segona en la *Historia de la lengua española* de Rafael Lapesa. La coincidència de títols entre les assignatures i els manuals és prou significativa.

Cap als anys cinquanta i seixanta es va expandir també una versió de l'idealisme igualment germànic a partir sobretot de Karl Vossler (mort el 1949) que proclamava una concepció, no admesa per tothom, segons la qual les estructures lingüístiques reflecteixen la cultura i la mentalitat dels parlants, i que l'expressió literària és el registre de parla més elaborat i, per tant, digne de ser analitzat com a objecte lingüístic. Els dos Alonsos més coneguts i insignes d'aleshores, Amado i Dámaso, n'eren considerats els principals introductors des d'anys enrere. Això va inspirar una certa diversificació de l'historicisme cap al terreny d'una particular lingüística teòrica que es va materialitzar en algunes universitats, de Madrid i afins, mitjançant una assignatura anomenada «gramática general y crítica literaria». De pas, tot això venia a subratllar que la lingüística romànica era, de fet, una filologia romànica.⁵

2.3. Fixem-nos, en tot cas, que parlem dels anys seixanta, és a dir, de (moltes) dècades després d'haver aparegut a Europa i als Estats Units un conjunt d'alternatives teòriques i metodològiques que havien rebut o rebien una considerable acceptació. Tot i que no era impossible —només considerablement difícil— accedir a les bibliografies pertinents i als intercanvis personals, contra això hi havia, d'un costat, una actitud mental d'autocomplaença científica i, de l'altre, el control que exercien les oposicions a càtedra, on durant anys era gairebé suïcida presentar, posem per cas, una proposta generativista en qualsevol exercici pràctic.⁶ I pre-

5. *Filologia romànica* era el títol oficial de la llicenciatura dins la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona, una secció que girava a l'entorn de la llengua i la literatura castellanès, amb alguns cursos de llengua i literatura medieval catalana i francesa i unes poques referències a les llengües italiana i portuguesa. Què més es podia fer amb tres cursos d'especialitat?

6. Deixo al marge el compromís obligatori amb altres fidelitats no pròpiament científiques. A R. CERDÀ (2002), «Nueva aplicación de los paradigmas de Kuhn a la lingüística: breve ensayo para una tipología de lingüistas», *IV Congreso de Lingüística General*, vol. v, *Conferencias*, Universidad de Cádiz,

valia la idea —o, millor, la dita— que les noves propostes només es limitaven a anomenar d'una altra manera, com un mer exercici de terminologia, els mateixos conceptes de sempre.

Hi havia, tanmateix, una excepció amb l'estructuralisme gràcies a Emilio Alarcos Llorach, per raons inicialment particulars (era fill de catedràtic i es va recloure a la Universitat d'Oviedo) i després per la seva extraordinària projecció intel·lectual, docent i bibliogràfica, sobretot amb el memorable manual de *Fonología española*. Ben bé es pot dir que, a partir de l'escletxa estructuralista, al cap dels anys s'han anat introduint poc o molt altres escoles, especialment el generativisme, que sovint s'han distribuït per aquelles universitats que han rebut la pedagogia d'algun lingüista prominent o dels seus prosèlits. Una situació, cal reconèixer, que no seria concebible, posem per cas, a medicina.

2.4. La conclusió esquemàtica sobre tot això és que, almenys a la universitat espanyola, es va passar de practicar exclusivament una filologia històrica que provenia de la tradició neogramàtica —amb aplicacions diverses, com miraré de fer veure en els apartats següents—, a permetre, encara que amb una certa mala gana, una sèrie d'alternatives teòriques que s'havien posat de moda arreu. Amb això sol, entenc, es va passar d'una exclusivitat d'una peculiar filologia romànica a una coexistència amb altres concepcions teòriques i metodològiques. Un fenomen inevitable, i freqüent, en totes les humanitats. I en tota la natura, si ho mirem des d'un punt de vista darwinia (cf. 5.2).

3. PRIMERA HISTÒRIA INTERNA

3.1. Tornant a la lingüística romànica, però ara des de dins, cal reconèixer que, com un capítol particular de la lingüística indoeuropea (o nostràtica!), treballa sobre el conjunt de llengües, cultures i tradicions sens dubte millor conegut de tota la història de la humanitat. Ofereix unes condicions inestimables per escorcollar-ne tots els aspectes, des de l'evolució, les distribucions sobre el terreny i les capes socials, la interacció entre elles i amb altres, el funcionament múltiple de les diferents manifestacions fins a les connexions amb tota mena d'esdeveniments migratoris, polítics, culturals, literaris, artístics..., un marc òptim per analitzar la ubiqüitat de les llengües en la vida humana, que atorga a la lingüística romànica una qualitat i un atractiu insuperables.

El cas, però, és que, al mateix temps, tot això comporta un horitzó gairebé inabastable, de tan immens, no sols per als especialistes individuals sinó fins i tot

p. 79-102, he exposat amb un cert detall aquest panorama. Com a il·lustració d'allò, un dels lingüistes més prominents d'aleshores qualificava el generativisme com a «mamaderas de pavo».

per a agrupacions, tendències o escoles. La situació encara es complica moltíssim més si s'amplia —com, de fet, és inevitable— la lingüística romànica a una filologia romànica amb tota mena d'exploracions documentals i la seva peculiar casuística. A partir d'això, des de l'origen s'ha obert una sèrie d'alternatives teòriques i metodològiques, entre d'altres:

- 1) Unes conceptuals enfront d'altres pràctiques
- 2) Unes generalistes enfront d'altres localistes
- 3) Unes *sistematicistes* enfront d'altres *casuístiques*

Amb les quals es van introduir importants avenços en molts camps, entre ells l'obertura de noves, o a noves, metodologies, com ara la cartografia i la fonètica experimental.

Així, una cosa són, o han estat, les aportacions generalistes de Friedrich Diez, Graziadio Isaia Ascoli, Jules Gilliéron, Wilhelm Meyer-Lübke, Matteo Bartoli, Jakob Jud, Walther von Wartburg, Iorgu Iordan, Gerhard Rohlfs o Eugenio Coseriu, per citar només uns quants noms insignes, supremes, sobre visions teòriques o globals, que afecten tota la Romània, i una altra són la descripció, la comparació i la catalogació d'una immensa multitud de detalls fònics, morfològics, lèxics... sobre punts concrets arreu de la Romània tan antiga com nova, conservada o perduda. I encara una altra cosa és una descripció parcial i més o menys exhaustiva d'un fenomen aïllat o de la parla sencera d'un territori concret, una regió o un poble, o de les característiques gràfiques, lingüístiques o literàries d'una documentació, o d'un sol document.

3.2. En el nostre entorn hi ha hagut algun plantejament generalista, sobretot en el cas de l'adscripció del català a l'àmbit galloromànic, iberoromànic, pirenaic o propi. També recordo l'adaptació de Joan Veny de les normes areals de Bartoli a la dialectologia catalana en la seva tesi de doctorat i els estudis de Xavier Lamuela sobre el friülà. En canvi, el que ha sovintejat són les aportacions descriptives predominantment locals, tal com assenyala el doctor Badia al tercer motiu (cf. 1.3). Aquí faig una suprema concessió a la meua ignorància —havent explorat només la memòria i una certa quantitat d'índexs de publicacions més o menys rellevants i recents—, perquè no em consta cap incursió sistemàtica sobre la resta de la Romània o sobre alguna part que anés més enllà de la península Ibèrica, excloent encara Portugal, ni cap aportació generalista, substancial i continuada en llengua romànica no hispànica o en alemany. O en anglès.

No puc acabar aquesta nota sense fer constar un sentiment personal. I és que, tot i que per temperament sempre m'han atret els plantejaments conceptuals, generalistes i *sistematicistes*, no perdo de vista el mèrit igualment il·limitat dels

plantejaments alternatius, localistes i *casuístics*, per la senzilla raó que l'exploració de les llengües és igualment immensa tant en amplada com en profunditat. Això sí, però tampoc puc passar per alt que la cohesió que requereix la lingüística romànica comporta mantenir almenys una certa perspectiva generalista. Si no, podríem considerar l'estudi d'un tret característic del meu poble com un capítol —tan modest com es vulgui— de lingüística indoeuropea. Són evitables i, si no, tenen límit els convencionalismes?

4. SEGONA HISTÒRIA INTERNA

4.1. Seguint ara la perspectiva metodològica o, millor encara, epistemològica o cognoscitiva, cal recordar que novetats com ara la cartografia, en la geografia lingüística, i la fonètica experimental van proporcionar resultats que posaven en entredit la *llengua*, la noció central de la lingüística que la tradició sempre havia donat com a indiscutible o sobreentesa. I és que, des de l'experiència primitiva de Georg Wenker publicada el 1926 sobre les parles germàniques occidentals, els atles de França de Gilliéron o qualsevol escorcoll dialectològic fet sobre la Toscana fins a qualsevol altra aplicació antiga o recent han mostrat que les llengües no són delimitables sobre el terreny i que, molt sovint, es manifesten com a conjunts de feixos d'isoglosses que difuminen d'allò més qualsevol límit, extern o intern. Com entendre, si no, que la isoglossa de La Spezia-Rimini, o Massa-Senigallia, ve a dividir —d'una manera purament convencional, val a dir-ho— la Romània sencera.

I pel que fa a la fonètica experimental, recordem només que l'Abbé Rousselot ja havia determinat, el 1892, que fins i tot els membres d'una mateixa família no pronuncien, no parlen, igualment la llengua amb què s'entenen, evidència que va constatar poc després Louis Gauchat (1902), i a continuació tothom que volgués, o que vulgui, fer la mateixa comprovació. El cas és que havien de passar dècades abans que la fonètica experimental, sobretot aplicada a l'acústica, s'integrés plenament a l'àmbit de la lingüística descriptiva i teòrica —gràcies a les magistrals aportacions de Pierre Delattre i Roman Jakobson, entre d'altres. Tot plegat, això significa que la noció de *llengua* depèn des d'on s'observa i sobretot de quins aspectes se'n destaquen.

4.2. Aturem-nos un moment, perquè aquesta és una de les principals alternatives que s'obre als lingüistes. Pel costat de la màxima precisió en els detalls de la *parla* —entesa en el sentit saussureà—, anem cap a les metodologies variacionistes, entre les quals hi ha els plantejaments relativament moderns de la pragmalingüística fins arribar, ja en valoracions individualitzades i pel costat de la producció textual, a la crítica literària, en una estimació estètica, i a la logopèdia, en la

patològica; i pel costat de la producció parlada, al cant o a la declamació, en una estimació estètica, i a les teràpies d'otorinolaringologia o a les tècniques d'identificació de locutor, en la contrària. Com veiem, aquí les característiques individuals tenen o tendeixen a tenir el protagonisme. I notem que, al marge de la producció literària, els extrems citats no solen figurar en cap de les especialitats tradicionals de les facultats de filologia.

Pel costat contrari, on hi ha una mínima o nul·la precisió en els detalls de la *parla*, ens trobem amb la lingüística de models —és a dir, de la *langue* en termes saussureans—, on es fa una abstracció total de les característiques individuals i de qualsevol mena de variant. Aquesta versió té un cim en la tipologia i els universals lingüístics, a més de les escoles que cito a continuació.

4.3. Per tot això no crec pas que Ferdinand de Saussure tingués cap recança contra la lingüística històrica, tenint en compte la tesi de doctorat que va compondre sobre el vocalisme indoeuropeu. En qualsevol cas, però, la proposta que fa amb l'estructuralisme capgira essencialment la concepció històrica de *llengua* convertint-la en un model abstracte —una forma i no una substància— on no compta per a res l'evolució —la diacronia—, les variants dialectals o socials i fins i tot les peculiaritats d'estil o d'accent de cap parlant. L'important és l'estructura particular en què s'integren els elements en cada nivell descriptiu: fonològic, morfològic, sintàctic... Amb això s'introdueix un mètode hipoteticodeductiu concentrat en la descripció teòrica del funcionament de cada llengua com un conjunt tancat, és a dir, com un model abstracte, com tots els models, que posa de relleu els trets considerats prioritaris i omet els que no ho són, a l'estil d'un mapa turístic on —enfront d'un mapa meteorològic o històric, posem per cas— els noms de les localitats, les carreteres de colors, els límits territorials i les corbes de nivell fan molt més clar saber per on s'ha d'anar, i com, d'un lloc a un altre que no pas una fotografia aèria.

No cal allargar més un contrast tan radical en concepció i metodologia. Passo també per alt les variacions contínues que es produeixen des de les primeres propostes de l'estructuralisme —sobretot amb la glossemàtica, el funcionalisme o el distribucionalisme—, entre elles algunes no poc erràtiques i encara d'altres que manifesten notabilíssims esforços per acostar-se a les perspectives de la tradició romanística i fer-s'hi compatibles.⁷

I amb això apareix el generativisme amb models igualment formalitzats que, a més a més, van canviant d'orientació seguint les successives concepcions de Noam Chomsky, el seu gran inspirador. I avui tenim, dins dels models més for-

7. El col·lega i company de taula Xavier Lamuela va afirmar que l'estructuralisme no mostrava en absolut com funcionen les llengües. Em va saber greu no tenir l'ocasió de sentir-ne el raonament.

malitzats, la gramàtica categorial o la lingüística computacional, entre d'altres, sovint amb importants derivacions.

Però tampoc no falten, com hem vist, els mètodes variacionistes, o inductius, basats sobretot en les alternances de realització dependents d'una multitud cada cop més abundant i precisa de factors textuais (les lingüístiques de corpus), socials, culturals i ecològics. Tot en una òrbita relativament similar a la de la lingüística romànica. O, com a mínim, no tan allunyada.

I encara queden en peu, entre moltes altres, qüestions com ara si la lingüística romànica ha de ser necessàriament historicista o fins a quin punt és compatible amb els models formals o si pot haver-hi coherència formal en enfocaments eclectistes.

5. CONCLUSIÓ

5.1. Tal com ho veig fins aquí, resumiria la situació sobre la pèrdua de protagonisme de la lingüística romànica matisant els motius exposats pel doctor Badia a 1.3 de la següent manera:

- 1) Més que una generació, es va perdre una tradició (2.2).
- 2) La pèrdua d'exclusivitat prové de la inevitable coexistència d'alternatives metodològiques (3.1) i la predominança gradual de les opcions més teòriques —conceptuals, generalistes i sistematicistes.
- 3) En l'àmbit de la romanística hispànica més característica, l'atenció prestada a les filologies locals es torna tan majoritària que gairebé ha fet desaparèixer qualsevol perspectiva generalista fora dels manuals introductoris o enciclopèdics (3.2).

5.2. Percebo aleshores un panorama complex i una conclusió clara. D'un costat, la proliferació d'objectius no fa sinó augmentar els canals operatius de les manifestacions lingüístiques. Avui dia les micro- i macrodisciplines tradicionals —assignatures, departaments, facultats...— resulten cada cop més insuficients, per no dir inadequades, davant de perspectives que s'obren a observacions tant d'objectes temàtics consuetudinaris com nous. Només cal observar com proliferen els projectes científics i tecnològics a partir d'estratègies pluridisciplinàries i com s'imposen els models anomenats *holístics*, perspectives de complexitat i d'altres que no fan sinó requerir una contínua ampliació d'enfocaments conceptuals. Tot plegat, un atractiu irresistible, es vulgui o no.

D'això es desprèn que en el món intel·lectual d'avui dia no hi ha cap disciplina sobrevivent que tingui l'exclusiva. Com a molt, algun protagonisme, i encara relativament efímer. En termes darwinians, tan d'actualitat, equival a dir que, sor-

tosament, no hi ha cap espècie única (en aquest cas, espècie cultural), sinó una proliferació d'espècies que es multipliquen més o menys esporàdicament però que sobreviuen, o no, i si pot ser prosperen d'acord amb la seva adaptació al medi i a l'aprofitament que en fan.

5.3. Així és com veig la posició actual de la lingüística romànica. No ha desaparegut ni desapareix. S'ha transformat, es transforma i coexisteix. Està en actiu, com moltes altres de les actuals proposades en lingüística.

Més que no pas un diagnòstic, una previsió sobre la supervivència de la lingüística romànica sembla que passa per donar, si no prioritat, sí pas a possibles aplicacions a necessitats econòmiques, polítiques, tecnològiques, etc., actuals i futures, i a la seva explotació professional, siguin quins siguin els retocs i les ampliacions que convinguin en termes d'ensenyament i difusió.

Sense perdre mai de vista que la mera indagació, o la delectació, de com han estat els antecedents lingüístics expandeixen per si soles la nostra dimensió humana. Un valor inalienable, al marge de qualsevol altra consideració.

Taula rodona

FER LINGÜÍSTICA ROMÀNICA EN TEMPS DE CRISI

XAVIER LAMUELA
Universitat de Girona

Al llarg del temps ha anat variant la concepció de quina havia de ser la formació que faria algú capaç de figurar en societat i de fer alguna cosa útil per als seus consemblants i per a la pròpia subsistència. L'acceleració dels canvis tecnològics i socials provoca una evolució disparada d'aquestes concepcions i és segurament una causa important de la situació actual de crisi, en què seria difícil de trobar-ne una, de concepció, que obtingués un mínim de consens. I, tanmateix, no costa gaire de percebre que en la base de qualsevol formació hi ha d'haver els instruments generals de coneixement i d'expressió del coneixement: dit d'una manera simple, s'ha d'aprendre a calcular, a llegir i escoltar, i a escriure i parlar, ara, evidentment, amb l'ús dels mitjans tècnics existents.

Si deixem de banda els coneixements matemàtics, que no són de la nostra competència —sense estar-nos, però, de denunciar que siguin negligits imperdonablement en les formacions de lletres—, podem esbossar les línies generals de què representa aprendre a llegir i a escriure. La comprensió lingüística, com la comprensió en general, implica un quadre de coneixements i d'experiències dins del qual es poden col·locar les noves informacions i respecte al qual tenen sentit els mots i les expressions que es volen descodificar. És perfectament estèril voler entendre la comprensió lingüística com una simple operació de descodificació feta a partir d'un sistema autònom, entès com quelcom d'independent dels sistemes de coneixements humans i de les situacions comunicatives; usant un truc mnemotècnic, podem parlar de tres *co-*: coneixements, codi i comunicació. Caldria afegir-hi només els sistemes de normes que, regulant el funcionament del codi lingüístic, l'insereixen dins dels funcionaments socials a través de les situacions de comunicació. En un pla científic, el que dic entronca amb la vella filologia, la disciplina de la comprensió i el maneig dels textos valent-se de tots els coneixements oportuns, i és coherent amb els plantejaments sociolingüístics, etnolingüístics i

cognitiu; desqualifica sense palliatius els principis de la lingüística especulativa, que alguns anomenen *teòrica*. La producció —parlar i escriure— respon al mateix funcionament que la comprensió: és des del coneixement complex i l'apreciació de les situacions comunicatives que es formen les capacitats lingüístiques i es poden desplegar per a produir discursos pertinents i eficaços, i també heurístics, en la complementarietat indestruïble de comprensió i producció.

Si l'educació general en l'ús del llenguatge constitueix una base indispensable de la formació en general, la formació específica dels lingüistes no tan sols n'haurà de partir sinó que s'haurà de concebre com el desenvolupament, acompanyat de reflexió, de les seves capacitats lingüístiques. S'ha dit que un bon lingüista no ha de ser necessàriament poliglòt; és veritat, però, a aquesta qüestió, s'hi aplica tot naturalment el paral·lel amb la vella dita que, si els diners no fan la felicitat, hi ajuden força. És fonamental, per a entendre els funcionaments lingüístics, comptar amb l'experiència d'aprendre a utilitzar tots els recursos propis de l'expressió en una nova llengua. L'estudi de les llengües romàniques permet d'accedir a aquesta experiència amb un esforç molt reduït per a qui ja en té alguna com a primera i amb l'avantatge de poder comparar el comportament de diverses llengües pròximes i concentrar-se en els matisos de la variació que les distingeix.

Aquesta perspectiva ens porta directament a reflexionar sobre allò que caracteritza els estudis de romanística, com també els d'una altra família de llengües que presenti característiques semblants. En aquest cas, com en molts d'altres, el conjunt és una cosa ben diferent de la suma de les parts. Les disciplines que s'ocupen de grups de llengües emparentades es distingeixen pel seu caràcter sistèmic; hi és pertinent l'atenció a la globalitat, a la complexitat i a les relacions entre els membres del conjunt —llengües, varietats o simples formes o trets lingüístics. Es tracta, en definitiva, de concebre els fets de llengua en totes les seves dimensions: estructural, social, geogràfica i històrica. Amb aquest acostament als estudis lingüístics, també s'arriba a una comprensió molt més afinada del funcionament intern de les llengües, que, a més de tenir en compte els progressos que han millorat les possibilitats de portar a terme una bona anàlisi lingüística, parteix del coneixement dels fets d'ordre social que són pertinents. Tot plegat, al nivell de la formació personal, comporta l'adquisició d'una base cultural seriosa com a marc lògic i indispensable de l'activitat del lingüista.

Quan, amb raó, es remuga contra l'actual reforma de l'activitat universitària, se sol posar al mateix sac de la proliferació de bestieses mercantilistes i reduccionistes el desinterès i l'escassa formació dels alumnes. En dissenteixo del tot. És veritat que les reformes que han devastat l'escola i que ara arriben a la universitat han propiciat que els estudiants rebin en l'ensenyament reglat una formació no pas escassa sinó pràcticament nul·la, però també és veritat que es mouen en un món en què s'ha facilitat tremendament l'accés a la informació i on la mobilitat i

el contacte amb gent de tots els orígens geogràfics han agafat unes proporcions inimaginables fa tan sols una vintena d'anys. I de cap manera no es pot acceptar que es digui que hi ha una onada de desinterès; els alumnes amb curiositat intel·lectual són tan abundants, o tan rars, com en qualsevol època anterior. Hi ha, com sempre hi ha hagut, persones amb prou preferències individuals i prou sentit crític per a destriar les informacions que els són pertinents dins d'un mar tèrbol destinat a confondre el ver i el fals, el banal i l'interessant. Hi ha, com sempre hi ha hagut, persones que volen aprendre per a comprendre i que vénen a les nostres facultats disposades a exigir-nos que els hi ajudem. Els estudis de romanística, que permeten amb una facilitat sorprenent l'accés de primera mà a un món d'una complexitat i d'una riquesa enormes, satisfan de manera privilegiada l'afany de qui encara té la dèria de saber.

BIBLIOTECA FILOLÒGICA

Títols publicats

- 1 Pere PUJOL [comp.], *Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell* (1913)
- 2 Pere BARNILS, *Die Mundart von Alacant. Beitrag zur Kenntnis des Valencianischen* (1913)
- 3/[1] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. I, Lletres A i B (1915)
- 3/[2] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. II, Lletres C (1916)
- 3/[3] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. III, Lletres D i E (1918)
- 3/[4] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. IV, Lletres F a Ll (1921)
- 3/[5] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. V, Lletres M a O (1924)
- 3/[6] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. VI, Lletres P i Q (1929)
- 3/[7] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. VII, Lletres R i S (1931)
- 3/[8] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. VIII, Lletres T a Z (1934)
- 4 Antoni GRIERA, *La frontera catalano-aragonesa. Estudi geogràfico-lingüístic* (1914)
- 5 Josep M. ARTEAGA, *Textes catalans avec leur transcription phonétique. Précédés d'un aperçu sur les sons du catalan* (1915)
- 6 *Estudis romànics. (Llengua i literatura)*, vol. I (1916)
- 7 Pere BARNILS, *Vocabulari català-alemany de l'any 1502* (1916)
- 8 Jaume MARCH, *Diccionari de rims* (1921)
- 9 *Estudis romànics. (Llengua i literatura)*, vol. II (1917)
- 10 Vincenzo CRESCINI i Venanzio TODESCO (ed.), *La versione catalana dell' Inchiesta del San Graal. Secondo il Codice dell'Ambrosiana di Milano 1.79 sup.* (1917)
- [11] INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari ortogràfic. Precedit d'una exposició de l'ortografia catalana segons el sistema de l'I. d'E. C.* (1917; 2a ed., 1923; 3a ed., 1931; 4a ed., 1937)
- 12 Pompeu FABRA, *Gramàtica catalana* (1918; 2a ed., 1919; 3a ed., 1922; 4a ed., 1926; 5a ed., 1930; 6a ed., 1931; 7a ed., 1933; facsimil de la 7a ed., 1995; 1a reimpr., 2000; 2a reimpr., 2004; 3a reimpr., 2006)
- 13 Joseph ANGLADE, *Bibliographie élémentaire de l'ancien provençal*
Pierre ROKSETH, *L'article majorquin et l'article roman dérivé de IPSE*
Pere BARNILS, *Les vocals tòniques del rossellonès*
Manuel de MONTOLIU, *El llenguatge com a fet estètic i com a fet lògic* (1921)
- 14/[1] Manuel MILÀ I FONTANALS, *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, vol. I, 1840-1874 (1922)
- 14/[2] Manuel MILÀ I FONTANALS, *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, vol. II, 1875-1880 (1932)

- 15 Pierre ROKSETH, *Terminologie de la culture des céréales à Majorque* (1923)
- 16 Max-Léopold WAGNER, *Notes linguistiques sur l'argot barcelonais* (1924)
- 17 Jaume MEDINA i Enric SULLÀ (cur.), *Actes del Simposi Carles Riba* [Barcelona, 17-19 octubre 1984] (1986)
- 18 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. I, 1910-1938 (1989)
- 19 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, I* (1990)
- 20 Antoni NUGHES, *El sínode del bisbe Baccallar. L'Alguer, església i societat al segle XVI* (1991)
- 21 Daniel RECASENS, *Fonètica descriptiva del català. (Assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle XX)* (1991; 2a ed., rev., 1996)
- 22 Núria VILÀ, *Estudi del vocabulari de les eines agrícoles a la comarca del Baix Camp* (1991)
- 23 Loïs ALIBERT i Josep CARBONELL, *La correspondència entre Loïs Alibert i Josep Carbonell i Gener. (Materials per a l'estudi de la codificació de la llengua occitana)* (1995)
- 24 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. II, 1939-1952 (1991)
- 25 Ernest QUEROL, *Anàlisi de camps lèxics de l'oví de la comarca dels Ports* (1992)
- 26 Pius FONT i QUER, Pompeu FABRA i Miquel de GARGANTA, *Un epistolari fonamental per a la lexicografia científica catalana. (1928-1953)* (1991)
- 27 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, II* (1992; 2a ed., rev., 1993; 3a ed., rev., 1996)
- 28 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. III, 1953-1959 (1993)
- 29 Jordi FARRÉ i Andreu MOIX, *Els noms de casa de Llorenç i de Maldà* (1993)
- 30 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, III* (1996)
- 31 Montserrat BIGAS i Marta MILIAN, *Anàlisi morfològica dels noms de planta* (1996)
- 32 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents normatius 1962-1996. (Amb les novetats del diccionari)* (1997)
- 33 Ramon ARAMON, *Estudis de llengua i literatura* (1997)
- 34 Guillem CALAFORRA, Wilhelm Meyer-Lübke i 'Das Katalanische'. Introducció i traducció (1998)
- 35 Joan PETIT i AGUILAR, *Gramàtica catalana* (1998)
- 36 Joan Anton RABELLA, *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat. Procés criminal barceloní del segle XIV* (1998)
- 37 *Miscel·lània Fabra. Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra* (1998)
- 38 Antoni M. BADIA i MARGARIT, *Les 'Regles de esquivar vocables' i «la qüestió de la llengua»* (1999)
- 39 Montserrat BARRI, *Aportació a l'estudi dels gallicismes del català* (1999)
- 40 Francesc FELIU, *Catàleg dels manuscrits filològics d'Antoni de Bastero* (2000)
- 41 Pere BOHIGAS, *Mirall d'una llarga vida. A Pere Bohigas, centenari* (2001)
- 42 Antoni FEBRER i CARDONA, *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí* (2001; reimpr., 2005)
- 43 Joan ARMANGUÉ, *Estudis sobre la cultura catalana a Sardenya* (2001)

- 44 Aurora BEL, *Teoria lingüística i adquisició del llenguatge. Anàlisi comparada dels trets morfològics en català i en castellà* (2001)
- 45 Joaquim MIRET I SANS, *Cafè i quilombo. Els diaris de viatge de Joaquim Miret i Sans* (2001; reimpr., 2005)
- 46 Simona ŠKRABEC, *L'estirp de la solitud. Arthur Schnitzler, Italo Svevo, Thomas Bernhard, Drago Jančar* (2002)
- 47 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, IV* (2003)
- 48 *El català de l'Alguer: un model d'àmbit restringit* (2003)
- 49 M. Dolors FARRENY, *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI* (2004)
- 50 Antoni FEBRER I CARDONA, *Obres gramaticals, I* (2004)
- 51 Josep Vicenç FOIX, *Diari 1918* (2004)
- 52 *Els mètodes en dialectologia: continuïtat o alternativa?*, I Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 11 de març de 2004) (2005)
- 53 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba, vol. IV, Apèndix 1916-1959* (2005)
- 54 Joan SOLER, *Definició lexicogràfica i estructura del diccionari* (2006)
- 55 Paul AEBISCHER, *Estudis de toponímia catalana* (2006)
- 56 *Cap a on va la sociolingüística?*, II Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 20 d'octubre de 2005) (2006)
- 57 *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença* (2006)
- 58 Montserrat ADAM, *El català septentrional de transició: nova visió des de la morfologia* (2006)
- 59 *Llenguatge. Articles de 'La Vanguardia' (1999-2002)* (2006)
- 60 Jordi JULIÀ, *L'art imaginatiu. Les idees estètiques de Gabriel Ferrater* (2007)
- 61 Antoni FEBRER I CARDONA, *Preceptiva poètica* (2008)
- 62 Anna MATAMALA RIPOLL, *Interjeccions i lexicografia. Anàlisi de les interjeccions d'un corpus audiovisual i proposta de representació lexicogràfica* (2008)
- 63 *Novetats del diccionari. ('Diccionari de la llengua catalana', segona edició)* (2008)
- 64 *Del llatí al romanç, com hem emplenat el buit?*, III Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 17 de maig de 2007) (2008)
- 65 Pere GÓMEZ I INGLADA, *Quinze anys de periodisme: les col·laboracions de J. V. Foix a 'La Publicitat' (1922-1936)* (2010)
- 66 M. Salomé RIBES, *L'obra lingüística d'Alfons Par* (2011)
- 67 *La lingüística romànica al segle XXI*, IV Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 23 d'octubre de 2009) (2012)

Centanys
19112011
Secció Filològica

2011
l'any de la paraula viva